

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

О. С. ГОНЧАРОВА

Методичні рекомендації до курсу
**«ЕТНОПОЛІТИКА В НЕЗАЛЕЖНІЙ
УКРАЇНІ»**

для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)

Харків
2023

УДК 323.1(477)"1991/..."(075.8)
Г65

Автор:

Гончарова Ольга Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Рецензенти:

Богдашина О. М. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Рябченко О. Л. – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Гончарова О. С. Методичні рекомендації до курсу «Етнополітика в незалежній Україні» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. 165 с.

Методичний посібник з курсу «Етнополітика в незалежній Україні» охоплює весь процес навчання. Він містить загальну схему вивчення курсу; конспект лекцій; плани семінарських занять з методичними рекомендаціями; перелік індивідуальних завдань; питання винесені на самостійне вивчення та методичні поради щодо їх опрацювання; критерії оцінювання рівня засвоєння матеріалів курсу; рекомендовану навчальну та спеціальну літературу до вивчення навчальної дисципліни; ключові терміни та поняття.

Розрахований на здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія).

Затверджено рішенням редакційно-видавничої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, протокол № 1 від 18 січня 2023 р.

© Харківський національний
педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2023
© Гончарова О. С., 2023
© Видавець: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	8
МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	9
РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ	10
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	12
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	16
МЕТОДИ НАВЧАННЯ	17
ТЕМИ ЛЕКЦІЙ	18
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ	19
Модуль 1. . Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики.	19
Тема 1.1. Історія етнополітичної думки	19
Тема 1.2. Етнополітика як наука та навчальна дисципліна.	28
Тема 1.3. Етнонаціональна політика в системі державотворення.	35
Модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні.	48
Тема 2.1. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні.	48
Тема 2.2. Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України.	59
Тема 2.3. Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект	71
МЕТОДИ КОНТРОЛЮ	85
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	90
САМОСТІЙНА РОБОТА	108
ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ	120
ПИТАННЯ ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК	123
ПИТАННЯ ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ІСПИТ	124
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	126
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	148

ВСТУП

«Етнополітика в незалежній Україні» як навчальний курс і як науково-дослідницька проблематика займає важливе соціокультурне місце в системі гуманітарних дисциплін, посідає пріоритетний напрямок навчальної, педагогічної та виховної діяльності в системі підготовки кваліфікованих спеціалістів у вищих навчальних закладах України. Рівень діяльності фахівця з вищою освітою вимагає знань та навичок щодо аналізу сучасної політичної ситуації у світі, зокрема розуміння і орієнтування у галузі сучасних етнополітичних процесів. Здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Історія в закладах освіти» корисно розуміти основоположні закономірності взаємовідносин етнонаціональних спільнот між собою та з державою; аналіз шляхів і методів національно-державного будівництва; виявлення засад і принципів демократичної етнонаціональної політики; поширення процесів етнічного відродження та націоналізму, що чинили та чинять значний вплив на суспільно-політичні процеси. Засвоєння етнополітичних знань дозволить здобувачам вищої освіти застосовувати критичний підхід при аналізі складних процесів суспільного життя; сформують у молоді різносторонній інтелектуальний багаж; здатність застосовувати отримані знання та компетенції; сприятимуть опануванню правилами наукового пізнання світу. Одним із завдань навчального курсу «Етнополітика в незалежній Україні» є формування всебічно розвиненої особистості, яка володіє не тільки високим рівнем фахових знань із відповідної спеціальності, але й є свідомим патріотом та громадянином своєї країни.

Згідно з навчальним планом ОП «Історія в закладах освіти» другого (магісторського) рівня вищої освіти за спеціальністю 032 Середня освіти (Історія) курс «Етнополітика в незалежній Україні» вивчається в обсязі 6 кредитів (180 години) на першому році навчання. Курс розподілено на 2 змістові модулі. Робочим навчальним планом передбачено наступні види

діяльності: лекції, семінарські заняття, самостійне вивчення окремих питань курсу та наступні види контролю: дві модульні контрольні роботи, проведення підсумкового контрольного заходу у першому семестрі – залік, у другому – іспит.

Основна мета посібника допомогти здобувачу отримати інформацію щодо порядку вивчення ним дисципліни «Етнополітика в незалежній Україні». На сторінках цього посібника вміщено конспект лекцій; плани семінарських занять з методичними рекомендаціями; перелік індивідуальних завдань; питання винесені на самостійне вивчення та методичні поради щодо їх опрацювання, критерії оцінювання рівня засвоєння матеріалів курсу та питання, що виносяться на підсумковий контрольний захід.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- поточний стан досліджень етнонаціональної політики України;
- хронологію процесу становлення етнополітичного курсу незалежної Української держави, та на яких засадах він ґрунтується;
- концептуальні засади, принципи та головні напрямки національної політики України на сучасному етапі;
- взаємопроникнення та взаємовплив політики, політичної культури, етнонаціональних, регіональних, релігійних відносин;
- міжнародне та вітчизняне законодавство, що регулює міжнаціональні відносини в Україні;
- особливо гострі етнополітологічні проблеми сучасності;

вміти:

- вільно володіти базовим категоріально-понятійним апаратом етнополітології;
- орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства;

- здійснювати порівняльний аналіз, узагальнення та критичну оцінку фактів з історії становлення та розвитку етнополітичного курсу України на сучасному етапі;
- опановувати й реалізувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурного, мовного, релігійного розмаїття;
- вміти аргументовано, на основі фактичного матеріалу відстоювати власні погляди на проблеми етнополітики незалежної України, толерантно ставитися до інших думок, брати участь у дискусіях.

Для глибокого засвоєння навчального матеріалу здобувачам рекомендується починати підготовку до будь-якої теми з вивчення ключових термінів і понять, які наведені на початку кожної лекції. Далі слід ознайомитись із питаннями, що розглядатимуться в темі та конспектом лекції де наводяться основні питання, про які буде йти мова. Для перевірки ступеня засвоєння матеріалу будуть сприяти семінарські заняття, під час яких здобувачі зможуть продемонструвати свої знання, висловити власне бачення проблеми. Окремий блок матеріалу посібника містить плани семінарських занять з методичними рекомендаціями що дасть можливість здобувачу ефективно організувати підготовку до них. Далі слід ознайомитись з винесеними на самостійну роботу питаннями та методичними вказівками, після чого перейти до вивчення рекомендованої літератури та джерел і відповіді на поставлені питання. Поглибленому вивченню матеріалу покликані сприяти й індивідуальні завдання до модулів.

Навчально-методичний посібник допоможе здобувачу організувати процес навчання та дасть можливість здійснювати контроль за його самостійною роботою протягом семестру, глибина і результативність якої стануть головними критеріями оцінки успіхів у вивченні курсу «Етнополітика в незалежній Україні».

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Мова викладання - українська			
Кількість кредитів – 6	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Вид дисципліни обов’язкова	
	Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)		
Модулів – 1	Освітня програма <u>Історія в закладах освіти</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		1	
Загальна кількість годин – 180		Семестр	
		1/2	1/2
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи здобувача – 8	Рівень вищої освіти: Другий (магістерський)	30 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		30 год.	16 год.
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		120 год.	156 год.
		Індивідуальні завдання: год.	
		Форма контролю:	
Залік, іспит		Залік, іспит	

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Призначення навчальної дисципліни – сприяти формуванню у майбутніх фахівців уявлень про теоретико-методологічний інструментарій аналізу етнополітичних процесів та ролі державного етнополітичного менеджменту в оптимізації етнонаціональних відносин; системи знань про основні етапи вироблення вітчизняною суспільно-політичною думкою ідей, концепцій, засад вирішення національного питання в Україні та досвіду етнічної політики на різних етапах історичного розвитку держави. Дисципліна націлена на формування етнічної толерантності у майбутніх педагогів.

Метою викладання навчальної дисципліни «Етнополітика в незалежній Україні» є: на основі широкого кола джерел і новітніх здобутків історичної науки ознайомити здобувачів із шляхами і методами національно-державного будівництва, засадами і принципами демократичної етнонаціональної політики, дати розуміння непростих проблем етнонаціональних взаємин і ролі держави в їх регулюванні в незалежній Україні та сформувати здатність поєднувати національні та загальнолюдські цінностей у професійно-педагогічній діяльності вчителя історії.

Завдання вивчення навчальної дисципліни:

1. сформувати у здобувачів глибокі об'єктивні знання про місце і роль етнонаціональних спільнот у політичному житті суспільства та здатність аналізувати проблеми етнополітики України на сучасному етапі;
2. надати здобувачам базові теоретичні знання про особливості й загальні тенденції розвитку міжетнічних відносин в Україні у історичній ретроспективі;
3. сприяти формуванню у магістрантів наукового світогляду, підвищити їх етнополітичну культуру та сформувати уміння використовувати набуті знання й практичні навички в організації власної педагогічної діяльності;
4. підготувати здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти до активної участі у національно-державному будівництві та формуванні демократичного правового суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньої програми формуються програмні компетентності:

ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми під час професійної діяльності в галузі історичної освіти та дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає застосування теорій і методів предметної області та/або глибоке переосмислення наявних і створення нових цілісних знань та професійної практики.

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 2. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 3. Здатність працювати в команді із врахуванням міжнародного і мультикультурного контексту.

ЗК 4. Здатність бути критичним та самокритичним, діяти на основі етичних мотивів, соціально відповідально та свідомо.

СК 1. Здатність вести пошукову історико-краєзнавчу роботу у межах наукових гуртків, секцій, виявляти та досліджувати історико-культурні пам'ятки, сприяти їх збереженню.

СК 2. Здатність обґрунтовувати, планувати та виконувати дослідницький проєкт, кваліфікаційну роботу, аналізувати, узагальнювати і презентувати його результати.

СК 3. Здатність до аналізу подій сучасного міжнародного життя, етнополітичних процесів та явищ у різних історико-культурних і ідеологічних контекстах

СК 4. Здатність моделювати свою поведінку як активного і відповідального члена громадянського суспільства, який знає права людини та вміє їх захищати; брати участь у вирішенні проблем різних спільнот, зважаючи на інтереси їхніх представників; конструктивно співпрацювати з іншими, ініціювати або брати участь у реалізації проєктів, громадських заходів.

У результаті опанування змісту навчальної дисципліни здобувачі мають досягнути таких програмових результатів навчання:

ПРН 1 Орієнтуватися у змісті фахових навчальних дисциплін та відповідної предметної області в необхідному обсязі, нових досягненнях і тенденціях розвитку предмета навчальної дисципліни, вільно володіти й оперувати найважливішими теоретико-методологічними поняттями і категоріями при дослідженні історичних проблем

ПРН 2 Проектувати зміст навчання, пізнавальну діяльність учнів і способи їхнього включення у процес навчання, аналізувати й удосконалювати методи викладання та розробляти й запроваджувати педагогічні технології з урахуванням сучасних інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій (e-Learning)

ПРН 3 Розуміти основні тенденції сучасних міжнародних відносин, аналізувати процеси у сфері міжнародної співпраці та міжнародної безпеки.

ПРН 4 Формувати у майбутніх спеціалістів толерантності та домінанти загальнолюдських цінностей й готовності працювати в мультикультурному середовищі.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовний модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики

Тема 1. 1. Історія етнополітичної думки

Зародження етнополітичної думки в Античній Греції та Стародавньому Римі. Консервативна та ліберально-демократична тенденції у розвитку етнополітичної думки. Етнополітичні погляди за доби європейського Відродження й Просвітництва. Н. Макіавеллі. Формування етнополітичних ідей наприкінці XVIII – XIX ст. Значення Американської та Великої Французької революцій для розвитку концептуальних засад етнополітичної думки. Концептуальне осмислення особливостей етнополітичного розвитку України в українській суспільно-політичній думці. Історико-політологічне значення княжої держави. Етнополітична думка XIV-XVI ст. Ю. Котермак-Дрогобич та С. Оріховський. Києво-Могилянська академія. Суспільно-політичні ідеї періоду української державності другої половини XVII – XVIII ст. Спроби моделювання засад етнічної політики в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. Розвиток етнополітичної думки у XX – на початку XXI ст. Етнополітична програма Української національної революції 1917 – 1921 рр. Етнополітичні ідеї націонал-комунізму. Ідеологія інтегрального націоналізму Д. Донцова. Розвиток етнополітичної сфери українськими вченими в діаспорі. Актуальні історіософські, етнополітологічні проблеми нинішнього етапу розвитку українського суспільства.

Тема 1. 2. Етнополітика як наука та навчальна дисциплін

Предмет і завдання курсу. Взаємозв'язок етнополітології з іншими науками. Актуалізація етнополітичної проблематики. Основні функції етнополітології у суспільстві. Методичні підходи щодо розуміння етнічності: примордіалізм, інструменталізм і конструктивізм. Методи етнополітики. Загальнонаукові та специфічні методи дослідження. Термінологія в науці про

етноси, нації, національні відносини. Поняття етнічності. Етнічна сфера людського буття. Суб'єкти та об'єкти етнополітики. Етнос: визначення і сутність. Нація і держава. Нація як один із найголовніших суб'єктів етнополітики. Територіальна, етнічна та етнотериторіальна концептуальні моделі формування нації. Етнічна та національні групи. Співвідношення між поняттями «етнічна меншина» і «національна меншина». Корінні народи. Етнополітичний інтерес.

Тема 1. 3. Етнонаціональна політика в системі державотворення

Предмет та завдання етнополітики. Місце та роль держави в етноорганізаційних процесах. Види етнополітичної поведінки органів державної влади. Основні форми етнополітичної поведінки етнічних груп. Феномен «етнічної політизації»: сутність і форми вияву. Прагнення етносів та націй до державного самовизначення. Політичні партії як суб'єкти етнополітики. Етнічна еліта. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики. Роль наукового прогнозування етнополітичного розвитку в попередженні етнічних конфліктів в державі. Концепції взаємин держави з етносами. Визначення, зміст, специфіка етнополітичних конфліктів та їх причини. Актуалізація етнополітичних проблем. Співвідношення між політичними, міжетнічними та етнополітичними конфліктами. Сутність етнополітичного конфлікту, його суб'єкти та об'єкти. Теоретичні підходи вивчення етнополітичних конфліктів. Найпоширеніші причини етнополітичних конфліктів. Динаміка й типологія етнополітичних конфліктів. Форми вияву та стадіальна динаміка розвитку етнополітичних конфліктів. Класифікація та типізація етнополітичних конфліктів. Форми, способи регулювання етнополітичних конфліктів. Етапи вирішення конфліктів. Ухвалення стратегічних рішень, спрямованих на попередження та нейтралізацію кризових явищ. Здійснення заходів щодо врегулювання етнополітичних конфліктів. Дипломатичні переговори. Недопущення розростання етнополітичного конфлікту. Націоналізм в етнополітичних процесах. Толерантність як вимір

етнонаціональної політики. Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин.

Змістовний модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні

Тема 2. 1. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні.

Історична зумовленість етнонаціональної структури населення України. Геополітичне становище України. Етнодемографічні наслідки перебування українських земель у складі іноземних держав. Формування сучасної етнонаціональної структури населення України. Етнографічні групи українського етносу. Національні меншини в незалежній Україні. Динаміка змін етнічного складу сучасної України та аналіз чинників, що на нього впливають: природний приріст населення, міграційні процеси. Мова в структурі національної свідомості. Етномовна ситуація в Україні доби незалежності.

Тема 2. 2. Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України.

Історія становлення етнополітики України. Національне питання в період Української революції 1917-1921 рр. Українці в складі СРСР та інших східноєвропейських держав (1920-ті – середина 1950-х років): правосуб'єктний статус та етнополітичне становище. Проблеми національного розвитку в СРСР другої половини 1950-х – 1991 р. Суть національної ідеї. Реалізація національної ідеї в незалежній Україні. Незалежність і національний суверенітет України. Українська політична нація. Українська національна ідея і перспективи етнодержавотворення. Українська мрія. Питання консолідації української нації. Етнополітична легітимність влади. Процес формування моделі етнонаціонального розвитку та чинники, які на нього впливали. Світовий досвід вирішення проблем етнодержавницького будівництва та Україна. Розробка загальної концепції державної етнонаціональної політики незалежної України. Процес формування правової бази етнонаціонального

розвитку України. Право націй, народів на самовизначення – кореневий принцип етнополітики. Співвідношення прав людини (громадянина) і прав націй, етноменшин. Процеси глобалізації та етнонаціональної модернізації. Міжнародно-правові стандарти захисту прав етнічних меншин.

Тема 2. 3. Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект

Особливості етнонаціональних відносин в Україні. Регіональний вимір етнополітичних процесів в Україні. Мовне питання у контексті етнополітичного розвитку Української держави. Релігія та церква в сучасній Україні. Політико-правові засади регулювання міграційних процесів. Питання взаємин Української держави з закордонними українцями. Право етнічних меншин на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та їх участь у політичному житті України. Державна політика України щодо національно-культурних товариств. Право національно-культурної автономії та його реалізація.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	с	л.р.	с.р.		л	п	с	л.р.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики												
Тема 1. Історія етнополітичної думки	24	4	4			16	12	1	1			22
Тема 2. Етнополітика як наука та навчальна дисципліна	12	2	2			8	24	1	1			10
Тема 3. Етнонаціональна політика в системі державотворення	24	4	4			16	24	2	2			20
Разом за змістовим модулем 1	60	10	10			40	60	4	4			52
Змістовий модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні												
Тема 1. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні	20	4	4			12	20	2	2			16
Тема 2. Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України	50	8	8			34	50	2	2			46
Тема 3. Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект	50	8	8			34	50	4	4			42
Разом за змістовим модулем 2	120	20	20			80	120	8	8			104
Разом за курс	180	30	30			120	180	12	12			156

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

словесні методи (лекція, пояснення, дискусія, співбесіда, інструктаж тощо);

практичні методи (практичні заняття);

наочні методи (метод ілюстрацій і метод демонстрацій, спостережень);

робота з навчально-методичною літературою (конспектування, тезування, анотування, рецензування, складання реферату);

відеометод у сполученні з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання (дистанційні, мультимедійні, веб-орієнтовані тощо);

самостійна робота (виконання завдань);

індивідуальна науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти;

інтерактивні.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

№ n/n	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
Змістовий модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики			
1.	Історія етнополітичної думки	4	1
2.	Етнополітика як наука та навчальна дисципліна	2	1
3.	Етнонаціональна політика в системі державотворення	4	2
Разом за модудь 1.		10	4
Змістовий модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні			
1.	Сучасні етнодемографічні процеси в Україні	4	2
2.	Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України	8	2
3.	Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект	8	4
Разом за модуль 2.		20	8
Разом		30	12

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Модуль 1

Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики

Тема 1.1. Історія етнополітичної думки

Мета: розглянути процес зародження етнополітичної думки в Античній Греції та Стародавньому Римі та її розвиток за доби європейського Відродження й Просвітництва; проаналізувати основні напрямки формування етнополітичних ідей наприкінці XVIII – XIX ст.; показати як відбувалося концептуальне осмислення особливостей етнополітичного розвитку України в українській суспільно-політичній думці.

План:

1. Зародження етнополітичної думки в Античній Греції та Стародавньому Римі.
2. Етнополітичні погляди за доби європейського Відродження й Просвітництва.
3. Вплив американської та французької революцій на становлення етнополітичних ідей та концепцій
4. Формування етнополітичних ідей наприкінці XVIII – XIX ст.
5. Розвиток етнополітичної думки у XX – на початку XXI ст.
6. Концептуальне осмислення особливостей етнополітичного розвитку України в українській суспільно-політичній думці.
7. Актуальні історіософські, етнополітологічні проблеми нинішнього етапу розвитку українського суспільства.

Понятійний апарат: асиміляція, Відродження, гуманізм, демократія, держава, етнос, етнополітичні ідеї, етноцентризм, колоніалізм, конфедерація, лібералізм, месіанізм, націоналізм, нація, переселення народів, просвітництво, революція, федерація.

Зародження етнополітичної думки в Античній Греції та Стародавньому Римі. Політичні теорії починають виокремлюватись у окрему галузь ще в Античній Греції та Стародавньому Римі, що сприяло зародженню етнополітичних ідей. Значний інтерес становлять ідеї, висловлені у роботах

Геродота, Плутарха, Полібія, Страбона та ін. у яких вміщені значні матеріали з етнографії, етнології. В їх роботах, які, по суті справи, заклали основи не лише історії, а й етнографії, описуються численні племена і народи, їх культура, мови, звичаї, традиції, спосіб життя тощо. Для них характерний етноцентризм, тобто поділ народів за рівнем їх культурного розвитку на цивілізовані й дикі (варварські), де еталоном визначалася культура народу до якого належали мислителі. У своїх працях мислителі активно осмислювали проблеми відносин між етносами, між ними і державою, причини їхнього нерівноправного становища у суспільствах. Найбільш повного розкриття ці проблеми знайшли у роботах Платона – прихильника моноетнічної міні-держави полісу, Аристотеля, який надавав перевагу надетнічній імперії. Різні підходи були й до поняття народ. Спочатку він розглядався ними як суто етнічне об'єднання, а згодом, деякі мислителі починають розглядати його і як певне державно-політичне утворення. Одним із засновників такого підходу був відомий римський політичний діяч і оратор Ціцерон. Загалом з часів існування Стародавнього Риму та Греції, де зароджуються етнополітичні ідеї, виникають два основні напрями у підходах до вирішення етнополітичних проблем. Перший, консервативний напрям, теоретиками якого варто вважати Платона, Аристотеля, Геракліта та багатьох інших філософів й істориків, представлений ідеями месіанізму, насильницької асиміляції, переселення народів, унітарної держави, колоніальної імперії тощо. Другий напрям, ліберально-демократичний, який репрезентують Демокріт, Перікл, Сенека та інші, проповідував ідеї вільного розвитку культур і народів, їх мирного співіснування та взаємозбагачення, федералізму, конфедералізму.

Етнополітичні погляди за доби європейського Відродження й Просвітництва. XV-XVII ст. позначилась великим розмаїттям етнополітичних ідей, що було обумовлено переходом людства від аграрного до індустріального суспільства. Європа заново відкрила для себе античну спадщину, почала ставити під сумнів доцільність католицької монополії на душі та пояснення

світобудови. Етнічний ренесанс, який охопив Європу, в початковий період індустріального розвитку свідчив, що її народи вступили в етап, характерний такими рисами, як початок формування націй, зародження національних ідей та націоналізму, створення національних держав тощо. З огляду на це, значний інтерес викликають думки, висловлені в роботах Ж. Бодена, Ф. Бекона, Г. Гроція, Дж. Локка, Н. Макіавеллі, М. Монтеня та багатьох інших філософів цього періоду. Особлива роль у формуванні етнополітичної думки в епоху Просвітництва належить Шарлю Монтеск'є та Жан-Жаку Руссо. Саме Ш. Монтеск'є етнополітична наука завдячує появою ідеї національного характеру, духу нації. Однією з найбільш величних і благородних ідей Ж. Ж. Руссо була ідея свободи й рівності людини і народів. Досить корисною, особливо для сучасної конфліктології та етноконфліктології, стала ідея походження нерівності як між людьми, так і між народами. Одну з причин такої нерівності французький мислитель вбачав у встановленні власності на землю, її розподілі та фіксації меж і кордонів. Та найбільшу значимість має висунута Ж. Ж. Руссо ідея народного суверенітету. На думку французького вченого, суверенітет народу проявляється у здійсненні ним законодавчої влади. При цьому, під народом мались на увазі всі громадяни республіки незалежно від їх соціального та етнічного походження. І тільки їх спільна воля, яка є відображенням їх спільних інтересів, може бути сувереном, може керувати державою. І саме цим, за Ж.-Ж. Руссо, обумовлені основні риси й ознаки народного суверенітету, його неподільність та невідчуженість. Виходячи з цього постулату, він наголошував, що будь-який акт суверенітету накладає однакові права і обов'язки на всіх громадян.

Вплив американської та французької революцій на становлення етнополітичних ідей та концепцій Ідеї часів Просвітництва вплинули на етнополітичні погляди ініціаторів та натхненників американської та французької революцій. Зокрема, це досить відчутно видно з поглядів Б. Франкліна, Т. Пейна, Дж. Вашингтона, Д. Адамса, Т. Джефферсона,

Дж. Медісона, О. Гамільтона. Спираючись на наукові концепції попередників представник республікансько-демократичної течії Б. Франклін висловив ідею обмеженого національного суверенітету, Т. Пейн – права народів на повстання, підвищення освітнього рівня нації, Т. Джефферсон – децентралізації федерації. У їх працях розроблені основні принципи демократичної етнополітики: самовизначення, суверенітет, етнічний плюралізм, рівність прав людини незалежно від расового походження. Дещо інших етнополітичних поглядів дотримувались американські федералісти Д. Адамс, Дж. Медісон, О. Гамільтон та ін. Вони допускали демократичну республіку лише як етап до встановлення конституційної монархії, обґрунтовували доктрини політичного ізоляціонізму, зневажливо ставились до прав людини, віддаючи перевагу інтересам держави. Втім, значною заслугою федералістів є боротьба зі становим поділом суспільства і становими привілеями. Етнополітичні ідеї, думки, сформульовані американськими мислителями в період підготовки до Американської революції 1775 – 1783 рр., з одного боку, сприяли піднесенню національно-визвольної боротьби англійських колоній і успішному її завершенню, а з іншого, теоретично обґрунтували процес формування з поліетнічного складу населення англійських колоній нової американської політичної нації, об'єднаної спільністю економічних інтересів та єдиною національною ідеєю. Ідеї американських мислителів знайшли значне поширення у Франції. Саме під їх впливом у 1789 р. було написано Декларацію прав людини і громадянина та 1793 р. Конституцію Франції, 1795 р. Декларацію прав і обов'язків людини і громадянина. Утім Велика французька революція мала свої об'єктивні та суб'єктивні причини й теоретичне підґрунтя, розроблене французькими мислителями. Це численні праці політичних діячів Франції – конституціоналістів А. Барнава, Ле-Шапальє, М. Ж. Лафайєта, О. Мірабо, Є. Ж. Сійєса; жирондистів – Ж. П. Бріссо, Ж. А. Н. Кондоросе, Ж. М. Дантона, Ф. Лебі, Л. Сен-Жюста, Ж. Кутона, К. Демулена, П. Г. Шомета, Ж. Ебера,

Ж. Варле, провідника Таємної повстанської директорії Г. Бабефа та інших бабефістів.

Формування етнополітичних ідей наприкінці XVIII – XIX ст..

Важливий внесок у розвиток етнополітичних ідей внесли німецькі мислителі, зокрема, І. Кант, Й. Г. Гердер, Й. Г. Фіхте, Г. В. Ф. Гегель та багато інших, їх теоретичні погляди формувались під впливом трьох основних факторів. По-перше, особливостей внутрішнього життя Німеччини, яке характеризувалось політичною роздробленістю (відсутністю єдиної держави та існуванням багатьох карликових монархій), небезпекою втрати незалежності держави та частини її території, економічною відсталістю, етнічною строкатістю населення тощо. По-друге, уповільненою ходом процесу індустріалізації та запізнаним характером модернізації усіх сфер суспільного життя держави. По-третє, впливом Американської і особливо Французької революцій. Все це і обумовило певну непослідовність та внутрішню суперечливість їх творчого доробку. Попри це Німеччина виявилась «колискою» цілої низки концепцій і теорій, які стали етапними у розвитку світової етнополітичної думки. Надзвичайно велику актуальність і значимість мали й мають висунуті німецькими вченими концепції самовизначення особи і народу (І. Кант), етнічної/національної належності (Й. Г. Гердер), етнічної та психологічно-історичної теорій нації (Й. Г. Гердер та Г. В. Ф. Гегель – відповідно) тощо. Німецькі науковці, слідом за американськими вченими і політиками, одними з перших у Європі висловились на користь різноманітності культур, зрозуміли і відзначили вселюдську цінність кожної з них. Вони, зокрема Гегель, першими виявили процес політизації етнонаціональних груп і започаткували його вивчення, розпочали також дослідження проблем національних конфліктів і боротьби націй за «місце під сонцем». Німецькі вчені одними з перших зафіксували і теоретично оформили таке явище як націоналізм, звернули увагу на його величезну потенційну силу. Водночас Фіхте та Гегель почали перетворюватись на прихильників консервативного націоналізму, намагались поставити його на

службу авторитарно-тоталітарному режиму та закритому суспільству. Німецькі вчені висунули чимало ідей і розробили чимало концепцій з проблем війни і миру між народами. Далеко не з усіма цими концепціями можна погодитись, але деякі з них, зокрема, концепцію вічного миру (І. Канта) можна віднести до вселюдських цінностей.

Розвиток етнополітичної думки у XX – на початку XXI ст. В 1920-х роках, коли наука під назвою «етнополітика» лише зароджувалась, її головною метою вважалось вивчення ставлення етнічних та етнографічних груп до держави свого проживання. Тут варто згадати роботи шведського політолога Р. Челлена, професора Берлінської вищої політичної школи М. Бема. Друга світова війна загальмувала, але не поклала край розвитку етнополітики. Свідченням цього може бути книжка відомого англійського вченого Ф. Гертца «Національність в історії й політиці», котра була видана в Лондоні 1944 року. З кінця 1950-х - початку 1960-х років, з вибухом етнічного ренесансу та політизації етнічностей, ця наука починає швидко розвиватись, спочатку в США, а потім в Західній Європі. Та як окрема наука етнополітика починає розвиватися з 1970-х років, ґрунтуючись на працях американських вчених М. Паренті, Дж. Ротшильда. Оскільки у світі не існувало однонаціональних країн, етнічні процеси стали найважливішим предметом дослідження для усіх суспільних наук. З'явилася безліч монографічних робіт західних вчених, присвячених проблемам теорії й практики етнонаціональної політики. Зокрема, це роботи таких відомих вчених, як: П. Альтер, Б. Андерсон, Дж. Армстронг, А. Ашкеназі, Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Блаут, П. Брасс, П. Ван Ден Берг, К. Гейєс, М. Гехтер, Е. Геллнер, Н. Глейзер, Е. Гобсбаум, Д. Горовиць, М. Гордон, Дж. Де Вос, К. Дойч, Р. Емерсон, С. Енлоє, М. Есман, М. Їнгер, Г. Каллен, Е. Карр, Г. Каррер Д'Анкос, Е. Кедорі, Дж. Келлас, А. Коббан, Г. Кон, У. Коннор, Д. Мойніген, Г. Морґентау, Т. Наїрн, М. Новак, Р. Пайпс, О. Паттерсон, Т. Раковська-Гармстоун, Дж. Ротшильд, У. Самнер, Г. Сетон-Уотсон, Е. Сміт, Л. Снайдер, Дж. Сорос, С. Стейнберг, А. Тойнбі, Б. Шейфер, Р. Шермергорн, І.

Уоллерстайн, Б. Уорд, Ф. Фукуямата багато інших. Загалом, весь вміщений в них матеріал, його зміст і характер, з одного боку, і необхідність забезпечення етнополітичної стабільності, яку можна досягти шляхом проведення справді демократичної, наукову обґрунтованої етнонаціональної політики, з іншого, дають підстави стверджувати, що це є перспективний напрямок наукового дослідження, який буде і в подальшому плідно розвиватися.

Концептуальне осмислення особливостей етнополітичного розвитку України в українській суспільно-політичній думці. Перші писемні пам'ятки що відображають етнополітичні уявлення наших пращурів датуються X – XII ст.: літописи, політико-релігійні трактати окремих осіб, релігійних діячів, збірки та зводи законів. Одним із визначних політичних мислителів того часу був Іларіон – перший київський митрополит слов'янського походження. Він виступав за мир і злагоду між народами, їх рівність, запорукою цілісності багатоетнічної держави він вважав сильну монархічну владу. Важливе значення у становленні етнополітичної думки належить «Повісті минулих літ», «Повчанню» Мономаха, «Ізборнику», «Руській правді» Ярослава Мудрого, творам Кирила Туровського, Климента Смолятича та іншим. У часи феодальної роздробленості написано видатний художній і політичний твір «Слово о полку Ігоревім», який закликає руських князів до об'єднання, виконання ними своїх політичних зобов'язань перед київським князем. У XIV – XVI ст. етнополітична думка розвивалася в руслі гуманістичної традиції і представлена насамперед працями Юрія Котермака-Дрогобича та Станіслава Оріховського. У період ідейної боротьби з католицизмом проявила себе плеяда блискучих письменників-полемістів – Г. Смотрицький, К. Острозький, Х. Філарет, І. Вишенський, С. Зизаній, З. Копистенський та ін. Їх твори були спрямовані проти покатоличення українського народу, на пробудження його етнічної самосвідомості. Чільне місце в ідейно-політичному житті українського суспільства початку XVII ст. належить Петру Могилі – політичному, церковному, культурному діячові, який сприяв пробудженню національної

свідомості українського народу. На це ж спрямовували свої ідеї й представники гуманістичної думки: Ф. Прокопович, С. Яворський, Г. Щербацький, Й. Кононович-Горбацький, Л. Баранович, Г. Галятовський, Г. Кониський та ін. Виходець Києво-Могилянської академії, заснованої П. Могилою, П. Орлик, ще задовго до проголошення американської Декларації незалежності, розробив 1710 року одну з перших в Європі демократичних конституцій, статті якої передбачали поновлення суверенітету української держави. У кінці XVIII – XIX ст. в Україні активізувалося осмислення українською інтелігенцією етнополітичних процесів. Велику увагу етнічним процесам приділили діячі Кирило-Мефодіївського товариства: М. Костомаров, П. Куліш, Б. Білозерський, М. Гулак, О. Навроцький, О. Маркович, М. Савич та ін. Не оминали ці питання й діячі громадівського руху, зокрема В. Антонович. Обґрунтування ним природного походження нації має велике теоретико-методологічне значення. Вагомий внесок у розробку концепції етнополітичного розвитку України зробили представники демократично-народницького напрямку: М. Грушевський, Р. Лещенко, С. Шелухін, ліберального: М. Драгоманов, Б. Кістяківський, консервативного: П. Куліш, М. Міхновський, В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський, Д. Донцов, національно-державницького: І. Франко, С. Дністрянський, В. Старосольський, С. Рудницький; націонал-комуністичного: В. Шахрай, С. Мазлах, М. Хвильовий, М. Скрипник, О. Шумський. У післявоєнний період етнополітичну сферу України досліджували переважно у діаспорі. Українська зарубіжна політологія вивчала національні процеси переважно в контексті радянології. Лише незначній частині дослідників вдалося підійти до проблеми в більш широкому сенсі. Тут слід назвати Б. Крупницького, І. Лисяк-Рудницького, Е. Пизюра, Я. Пеленського, ВО. Мотиля, О. Пріцака, М. Потічного, Р. Шпорлюка. Незважаючи на ідеологічний диктат в Радянській Україні те ж з'являються праці, в яких подається глибокий аналіз етнополітичних проблем. Це, зокрема, праці І. Дзюби, В. Мороза, Є. Сверстюка, М. Осадчого, В. Чорновола.

Актуальні історіософські, етнополітологічні проблеми нинішнього етапу розвитку українського суспільства. Актуальні питання етнополітичного розвитку України на сучасному етапі розглядають у своїх працях А. Андрушенко, В. Антоненко, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Варзарь, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Євтух, Ф. Канак, В. Кремень, І. Курас, О. Майборода, О. Мироненко, М. Михальченко, Ю. Римаренко, М. Мокляк, В. Наулко, О. Нельга, В. Панібудьласка, М. Панчук, В. Ребкало, Ф. Рудич, В. Солдатенко, П. Толочко, В. Трошинський, І. Усенко, М. Шульга та ін. Українська етнополітологічна і суміжна проблематика збагатилася захищеними докторськими дисертаціями О. Антонюка, М. вівчарика, В. Ігнатова, О. Картунова, І. Кресіної, М. Обушного, І. Онищенко, Т. Рудницької, В. Скуратівського, Л. Шкляра та ін. Важливим науковим доробком у цій теоретичній сфері став ряд захищених кандидатських дисертацій. Об'єктом дослідження вчених є визначення базових факторів, що обумовлюють необхідність формування і реалізацію державної етнополітики, комплексу засобів політичної діяльності, що мають вплив на розвиток етнонаціональної сфери українського соціуму. Нині в Україні стали конституюватися як повноцінні такі нові наукові напрямки, як етнополітологія, етносоціологія, етнофілософія, етноконфліктологія, етнопсихологія. Активно ведуться етноісторичні, етнодемографічні дослідження, глибоко вивчаються політико-правові аспекти етнонаціональної політики. Ці дослідження представлені у монографічних виданнях, що побачили світ останнім часом. Стан та перспективи етнонаціонального розвитку широко обговорюються на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, круглих столах тощо. Великою заслугою українських вчених стала розробка понятійно-термінологічного інструментарію, що сприяє осмисленню етнонаціонального розвитку як України, так і світу. На особливу увагу заслуговують енциклопедичні видання, що побачили світ у роки незалежності. Започатковано новий напрям у політології – етнодержавознавство. Піднесенню теоретичного

рівня праць українських суспільствознавців сприяє критично-конструктивне осмислення ними зарубіжних концепцій міжетнічних і етнополітичних відносин. Грунтовний аналіз сучасних поглядів західних дослідників з цих питань здійснили О. Майборода й О. Картунова.

Тема 1.2. Етнополітика як наука та навчальна дисципліна.

Мета: визначити основні підходи щодо етнічної політики в історіографії; охарактеризувати предмет, об'єкт та задачі етнополітики; вказати на існуючі методичні підходи до визначення етнічності; зазначити розбіжності що існують у термінології щодо таких базових понять етнополітологічних досліджень, як «етнос», «нація», «етнічна меншина», «національна меншина»; розглянути основні компоненти етнонаціональних процесів на сучасному етапі.

План:

1. Етнополітологія як наука.
2. Предмет, суб'єкт, об'єкт та задачі етнополітики.
3. Методичні підходи щодо розуміння етнічності.
4. Термінологія в науці про етноси, нації, етнонаціональні відносини.
5. Етнічна сфера людського буття.

Понятійний апарат: влада, держава, етнічна група, етнічний ренесанс, етнонаціональні відносини, етнополітика, етнос, національна меншина, етнічна меншина, нація, політизована етнічність.

Етнополітологія як наука. Етнополітика – сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої відносяться політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами всередині країни, а також етнічних груп між собою. При цьому слід уточнити, що політичні взаємовідносини, передусім, стосуються питання перерозподілу влади, наявних соціальних і матеріальних благ, необхідності збереження етнічної ідентичності груп. У поліетнічних державах або в державах з поліетнічним складом населення етнополітика, вважають дослідники, є, як правило, автономним напрямом

управлінської діяльності. Її конкретний зміст визначається багатьма факторами, у тому числі особливостями етнонаціональної структури даної країни та реальним станом міжетнічних відносин. В. Євтух розглядає етнополітику як структурний механізм (функціонування державного організму у сфері міжетнічних відносин), що включає в себе політику держави щодо:

- 1) української етнічної спільноти, яка формує основу українського етнополітичного організму;
- 2) етнічних меншин, які є складовою українського етнополітичного організму, але в суто етнічному плані представляють собою його окремі структурні елементи;
- 3) представників українського етносу, які мешкають за межами українського етнополітичного організму і не є його складовою частиною, але різною мірою пов'язані з ядром однойменного етносу, яке розміщується на території України;
- 4) міграції та нових етнічних утворень на їх базі.

Поширеним є розуміння етнополітики як цілеспрямованої діяльності держави, направленої на забезпечення розвитку та життєдіяльності етнонаціональних спільнот. Наприклад, О. Антонюк зазначає, що етнополітика – це система законодавчих, організаційних та ідеологічних заходів, які здійснюються державою, партіями, громадськими організаціями, які ґрунтуються на особливостях етнокультурного розвитку етнічних груп, та направлені на задоволення їхніх потреб як суб'єктів етнополітичного процесу; сприяння мирному співіснуванню етнічних груп та усунення можливої етнічної напруги та конфліктів. Забезпечити це можливо лише при оперті на виважені наукові знання. Тож, етнополітологія – це наука про місце і роль етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних та національних груп) в історії людської цивілізації та політичному житті суспільства, про їх взаємовідносини між собою, а також: з державою та її органами, про закономірності етнополітичних процесів, про рушійні сили етнічних і національних рухів та їх ідеології (етніцизм і націоналізм), про засади й принципи етнонаціональної політики, шляхи і методи врегулювання етнополітичних конфліктів та забезпечення етнополітичної стабільності в

окремій державі та в світі в цілому. Коротко говорячи, етнополітологія – це наука про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або просто про етнополітичну царину людського буття.

Предмет, суб'єкт, об'єкт та задачі етнополітики. Предметом етнополітики є специфічна сфера політичної діяльності, зосереджена навколо питання узгодження й гармонізації інтересів етносів і націй, здебільшого суперечливих, між «націями-державами» та етнічними меншинами, а також між окремими меншинами. До суб'єктів етнополітики належать люди (особи), які виявляють почуття національного самоусвідомлення та етнічної спільності між собою, етноси, нації, національні (етнічні) меншини, корінні народи, політичні партії, держава, етнічні лідери, а також створені ними установи та організації, які беруть активну, свідому участь в етнополітичному та етнонаціональному розвитку. Усвідомлення усіма ними своїх етнополітичних інтересів робить їх суб'єктами етнополітики, а нерозуміння цих інтересів – об'єктами етнополітики. Об'єктом етнополітики є усі явища етнополітичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів етнополітики. Це політична система суспільства загалом, її елементи, форми політичного життя, сфера етнополітичних інтересів, суперечності етнополітичного процесу як у вітчизняному, так і в регіональному або світовому вимірі. Етнополітика розрізняється за метою, змістом, спрямованістю, формами, методами здійснення, результатами. Етнополітика, як і будь-яка політика, структурно маж будуватися з різних часових і просторових елементів, етапів реалізації і пріоритетів. В етнополітиці слід розрізняти стратегічні, розраховані на тривалий період, цілі і завдання, що вимагають концептуального підходу, програмового забезпечення, та завдання й цілі поточного моменту (тактичні), що впливають із нинішньої ситуації та спрямовані на втілення в життя перших.

Методичні підходи щодо розуміння етнічності. Усі існуючі теорії й концепції етнічності на Заході можуть бути зведені до трьох основних

методологічних підходів: примордіалізм, інструменталізм (відомий ще під назвою ситуаціонізм) і конструктивізм. Важливо звернути увагу передусім на ту обставину, що у теоріях примордіалістського підходу виокремлюють два напрями: соціобіологічний та еволюційно-історичний. Прихильники першого розглядають етнічність як об'єктивну визначальну (примордіальну, тобто споконвічну) характеристику людства. Цей феномен вони пояснюють за допомогою еволюційних ідей як явище, детерміноване генетичними і географічними факторами, трактуючи етнічність як «розширену родинну групу» або як «розширену форму родинного відбору і зв'язку». Теоретики другого – еволюційно-історичного напрямку примордіалістського підходу бачать етноси як соціальні, а не біологічні спільноти, глибинно пов'язані із соціально-історичним контекстом. Це реально існуючі групи з притаманними їм рисами – мовою, культурою, ідентичністю, які відрізняють їх від інших груп. У середині 70-х рр. XX ст. як реакція на неспроможність примордіалізму обґрунтувати причини зростання національних рухів у сучасному світі в західній науці виникає інша інтерпретація етнічності, у відповідності з якою вона розглядається як інструмент, що використовується політиками у досягненні своїх інтересів. Такий підхід отримав назву інструменталізму, або ситуаціонізму. Ґрунтуючись на функціоналізмі і прагматизмі, прихильники інструменталізму вважають етнічність породженням етнічних міфів, які створюються для досягнення певного зиску і отримання влади. З огляду на викладене, етнічність розуміється як ідеологія, яку формує еліта з метою мобілізації мас на боротьбу за владу. Значне поширення у сучасній науці отримав третій – конструктивістський підхід до розуміння етнічної спільності, який визначає нації, етноси як певні інтелектуальні конструкції вчених, політиків, яким завдяки поширенню системи освіти, розгалуженої мережі засобів масової інформації вдається передавати власні ідеї масам, активно впливати на них. Творці конструктивістської парадигми етнічності (Ф. Барт, Б. Андерсон, Р. Бурдьє, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум та ін.) виступають проти

історико-культурної реальності етносу, який, за їх твердженням, є якоюсь науковою абстракцією. Вони не визнають примордіалістську складову в теорії етносу, тобто, на думку конструктивістів, етнічні ознаки (мова, традиційна культура, етнічна самосвідомість), що виступають у примордіалістів ідентифікаторами етносу як структури, не мають виключно етнічної належності, їм властивий загальносоціальний характер і вони залежать від політичної, соціально-економічної ситуації, у якій опиняється людина. Етнічність, за конструктивістами, – це процес конструювання уявних спільнот, який ґрунтується на вірі в те, що вони пов'язані природними зв'язками, єдиним типом культури, ідеєю про спільне походження та спільне історичне минуле. Кожен з розглянутих методологічних підходів щодо розуміння етнічності має як сильні позиції, так і слабкі. Проте все очевиднішим стає те, що осмислення такої складної і різнобічної наукової проблеми, якою є природа етнічного феномену, в межах однієї методологічної моделі неможливе.

Термінологія в науці про етноси, нації, етнонаціональні відносини.

Розгляд етнополітики спирається на розуміння ряду базових понять – етнічна та політична нація, національні меншини, національна ідентичність тощо. Етнічна нація – усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням. Це тлумачення «нації» сформувалося в першій половині XIX ст. в Німеччині та Східній Європі за умов існування багатонаціональних імперій та виникнення національно-визвольних рухів бездержавних народів. За такої моделі нації утворюється єдина «нація-держава» в межах ареалу певного етносу, незважаючи на те, до яких державних утворень цей ареал міг входити. Принцип міждержавного розмежування за етнічною ознакою застосовувався в Європі (1919-1921 і 1945-1947 років) та в інших регіонах світу. Проте в правовому контексті за умов чинності демократичних стандартів у такій національній державі «титulary» етнічна нація все одно перетворюється на складову політичної нації. У політичній та історичній публіцистиці поняття «етнічна нація» часто помилково ототожнюється з етносом і застосовується до архаїчних

та домодерних форм етнічних спільно. Політична нація – сукупність політично суб'єктних громадян різних національностей, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації – держави. Нація визначається, як основний державотворчий елемент, джерело державної влади та носій державного суверенітету. Більшості членів політичної спільноти властивий патріотизм, відповідальність за долю країни. Поняття «етнос» вживається у двох значеннях: 1) для визначення донаціональних спільностей; 2) для позначення будь-яких етнічних спільнот, включаючи нації. Етноси перетворюються в нації (насамперед за умов державності) внаслідок того, що етнічна роздробленість долається шляхом більш культурної уніфікації (формування національних культур і мов, спільних рис у соціальній і політичній життєдіяльності). Етнічні спільноти відомі протягом століть і за існування різних суспільних формацій. Формування ж націй пов'язане з утвердженням капіталістичних стосунків і соціально-політичною консолідацією населення раніш феодально розпорошених регіонів. Українська самосвідомість виявляється у двох аспектах: етнічному і національному. Етнічний стосується усвідомлення особами належності до певного етносу – народу, стійкої спільності людей, що історично склалася; національний – до соціально-політичної спільності, держави. Дієвим суб'єктом етнополітики виступають національні (етнічні) меншини. Етнічна меншина – самоусвідомлювана група громадян держави, яка є кількісною меншістю, членам якої притаманні спільність походження й етнокультурних характеристик, відмінних від домінуючої етнічної спільноти, непанівне становище у суспільстві, колективна воля до виживання та прагнення до рівності з більшістю населення. У міжнародному законодавстві відсутнє чітке розмежування між поняттями «етнічна меншина» і «національна меншина». Аналіз різних джерел дає підстави визначити їхню спорідненість, а не тотожність.

Етнічна сфера людського буття. Загальновизнано, що етнонаціональні спільноти мають свої власні специфічні інтереси – етнічні та національні. Окрім того, у них є спільні інтереси, які на рівні країни можуть становити державні інтереси, а на світовому рівні – вселюдські інтереси. Етнічні інтереси – це сукупність специфічних інтересів, притаманних тому чи іншому етносу та/чи етнічній меншині. Вони формуються у зв'язку з існуванням в етносів певних особливостей та неоднаковим місцем і роллю їх у суспільно-політичному житті. Етнічні інтереси є реально причиною поведінки й діяльності етнічних спільнот. Вони спрямовані або на збереження та зміцнення існуючого статусу, або на сепаратизм. Державними інтересами називають інтереси, які відстоює держава, але держава своїх власних інтересів не має, адже вона є механізмом забезпечення чийхось інтересів. Це можуть бути інтереси партії, класу, етнічної, релігійної та якихось інших спільнот, що, однак, видаються за державні. І лише в правовому демократичному суспільстві можна говорити про існування державних інтересів. Етнополітична глобалізація – це об'єктивний процес розповсюдження Земною кулею етнічних, національних та етнополітичних ідей, піднесення етнічного ренесансу, посилення політизації етносів, вибуху націоналізму, поглиблення етнополітичної дезінтеграції та інтеграції. Етнополітичну модернізацію можна визначити як об'єктивний, історично зумовлений процес пошуку народами багатонаціональних й поліетнічних держав адекватних і оптимальних відповідей на виклики часу, зокрема оновлення й осучаснення ними форм, характеру і змісту своїх держав та міждержавних об'єднань. Свідченням і проявами етнополітичної модернізації є: зникнення імперій; дезінтеграція багатонаціональних країн; формування політичних націй; народження нових національних держав; зростаюче втілення в життя принципів етнічного плюралізму, багатокультурності, автономізації, регіоналізації тощо. Ці два процеси значною мірою визначають і впливають на решту етнічних та етнополітичних процесів. Основними тут є три процеси: дезінтеграції,

асиміляції та інтеграція. Отже, в етнополітичній сфері відбувається безліч складних, суперечливих, взаємопов'язаних, часто діаметрально протилежних процесів, що постійно викликають, а подекуди й загострюють етнополітичні конфлікти.

Тема 1. 3. Етнонаціональна політика в системі державотворення

Мета: охарактеризувати місце та роль держави в етнонаціональних процесах; з'ясувати основні принципи на яких має базуватись політика держави в етнічних питаннях; визначити моделі за якими можуть розвиватись взаємини держави та етносу; надати інформацію про причини виникнення етнічних конфліктів та умови їх регулювання; визначити місце таких явищ як «націоналізм» та «толерантність» в перебігу етнополітичних процесів; проаналізувати досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин.

План:

1. Місце та роль держави в етнополітичних процесах.
2. Загальні принципи державної етнополітики.
3. Моделі взаємин держави з етносами.
4. Етнополітичні конфлікти та їх регулювання.
5. Націоналізм в етнополітичних процесах.
6. Толерантність як вимір етнонаціональної політики.
7. Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин.

Понятійний апарат: автономія; акультурація; асиміляція; влада; геноцид; громадянське суспільство; демократичне суспільство; депортація; держава; екстремізм; етномультикультуралізм; етнополітика; етнополітичний конфлікт; етноцид; колонізація; консолідація; міграція; націоналізм; національне питання; плюралізм; політика; право на самовизначення; сегрегація; сепаратизм; суверенітет; толерантність, федерація.

Місце та роль держави в етнополітичних процесах. Могутнім генеруючим суб'єктивним чинником в етнополітичних процесах виступає

держава, яка розробляє і здійснює етнічну політику, створює з цією метою відповідні структури. У взаєминах держави з етносами О. Картунов виділяє, зокрема, три таких підходи. Прихильники першого (А. Степен, І. Уоллерстайн та ін.), відомі як оборонці «Плюралістичної перспективи», вважають, що держава повинна бути нейтральною ареною, на якій діють, протистоять і ведуть боротьбу різні нації чи етнонаціональні групи. Водночас вона може розробляти і проводити певну етнонаціональну політику, зокрема, розподіляти ресурси та створювати сприятливі умови для розвитку всіх етнонаціональних груп. Прихильники другого підходу (М. Леві, М. Гехтер та ін.), відомі ще як автори теорії «центр – периферія», або «внутрішнього колоніалізму», стверджують, що держава є відносно автономною силою, керівні кола якої мають і відстоюють власні корпоративні інтереси, спрямовані на утримання влади, що примушує їх діяти незалежно, а часом навіть і всупереч інтересам та бажанням домінуючої нації чи етнонаціональної групи. Роль держави, на їх думку, має обмежуватися розподілом привілеїв між етносами та їх елітами. Автори третього підходу щодо взаємин держави з етносами (П. Ван ден Берг, М. Сміт та ін.), відомі також своїми симпатіями до теорії «плюралістичного суспільства», розглядають державу як інструмент якоїсь однієї нації чи етнонаціональної групи, яка бере під свій контроль державний апарат і життя та діяльність інших груп. Етнонаціональну політику можна поділити на два різних, діаметрально протилежних типи: антидемократичну і демократичну. Із вищеназваних типів етнонаціональної політики О. Картунов виокремлює тоталітарну й авторитарну, а з демократичної – демократичну й ліберальну. Етнонаціональна політика може бути змішаного типу, тобто мати ознаки кількох підтипів. Утім, ґрунтуючись на уроках історичного минулого та міжнародної практики можна стверджувати, що етнонаціональна політика має будуватися на незмінних принципах урахування і вирішення національного питання лише на засадах пріоритетності людських прав порівняно з національним та збереження територіальної цілісності держави. Важливо

прагнути до гармонізації міжнаціональних відносин, щоб запобігти загостренню суперечок і переростанню їх у міжетнічні антагоністичні конфлікти.

Загальні принципи державної етнополітики. Справжня демократична етнонаціональна політика ґрунтується на кількох загальних, універсальних, фундаментальних принципах, визнаних міжнародним правом (документи ООН, ЮНЕСКО, МОП, ОБСЄ та ін.) та апробованих багатьма західними країнами.

1. Принцип рівноправності, який поширюється на кожну людину та етнонаціональну спільноту. Рівноправність індивідів полягає у визнанні рівності прав і свобод кожної людини, незалежно від її етнічного/національного походження, політичних уподобань, соціального статусу, віросповідання тощо. Рівноправність етнонаціональних спільнот передбачає рівність прав і свобод, незалежно від їх чисельності, рівня соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. При цьому етнонаціональні спільноти визнаються рівноправними суб'єктами не лише політики, а й права.

2. Право на самовизначення, яке стосується кожної людини та всіх етнонаціональних спільнот. Право людини на самовизначення означає її право самостійно визначати своє етнічне походження, обирати мову (мови) спілкування, належати чи не належати до певних етнокультурних організацій, брати чи не брати участь в етнополітичному житті. Право корінних народів та етнічних меншин на самовизначення стосується так званого «внутрішнього самовизначення», що передбачає їх право самостійно визначати свою долю.

3. Принцип суверенітету, який означає верховенство і незалежність влади, стосується лише нації-держави, народу (політичної нації) та держави. Суверенітет поділяється на національний, народний і державний. Національний суверенітет – це сукупність суверенних прав нації, що гарантують її існування та створення власної держави чи державного утворення. Народний суверенітет означає верховенство, незалежність і повновладдя народу в державі як єдиного

законного та правочинного носія верховної влади. Державний суверенітет – це верховенство, єдність і самостійність державної влади, її незалежність від будь-якої іншої влади всередині держави, а також поза нею.

4. Принцип невтручання у внутрішні справи держав, що впливає з принципу суверенітету.

5. Принцип територіальної цілісності, що передбачає недоторканність кордонів держави та її територіальну цілісність.

6. Принцип гармонізації індивідуальних прав людини та групових, колективних прав етнонаціональних спільнот почав отримувати визнання із середини 1980-х рр.

Демократична етнонаціональна політика користується також гуманістичними, цивілізованими методами, зокрема правовими та морально-етичними. Втім, інколи їй теж доводиться вдаватися до силових методів. Однак застосування силових методів припустиме лише: 1) як поодинокі вимушені випадки; 2) у форс-мажорних обставинах, що загрожують життю людей; 3) лише після того, коли всі інші методи не дали позитивних результатів; 4) із суворим дотриманням усіх відповідних правових законів і норм; 5) якщо застосування сили є адекватним злочинів тощо.

Моделі взаємин держави з етносами. У процесі здійснення етнополітики її суб'єкти можуть ставити відмінні за змістом цілі і завдання, які зумовлюються різноманітними формами етнополітичної діяльності в багатонаціональній (поліетнічній) державі.

Стосовно етнополітичної поведінки етнічних груп, які найчастіше виступають головними суб'єктами загострення етнополітичної ситуації в державі, основними формами можуть бути:

- добровільна етнічна асиміляція, у процесі якої етнос або відокремлені від нього невеликі групи, котрі опинилися в іноетнічному середовищі, сприймають мову і культуру іншого етносу, як правило більшого, поступово з ним змішуються і зараховують себе до нього;

- добровільна етнічна акультурація, в ході якої внаслідок взаємовпливів етнічних культур відбувається сприйняття однією з культур (частіше малорозвиненою, втім зустрічаються випадки протилежного впливу) елементів іншої. Цей процес є результатом контактів між культурами, сприяє значному поширенню культурних явищ і зазвичай веде до часткової або повної асиміляції;
- боротьба за досягнення автономного або федеративного статусу;
- сепаратизм – боротьба етнічної спільноти за вихід зі складу державного утворення й формування незалежної держави;
- іредентизм – прагнення до об'єднання частин одного етносу, що проживають у різних державах;
- добровільна міграція, сутність якої полягає у переміщенні етнічних груп як у межах однієї держави, так і за її межами, коли інші види етнополітичної поведінки не принесли успіху;
 - консолідація – один з видів об'єднавчих процесів, що передбачають злиття близьких за мовою і культурою народів або частин етносів у більшу етнічну спільність чи зарахування до вже сформованого етносу близької йому етнічної групи.

Зрештою, залежно від етнополітичної ситуації етнополітична поведінка суб'єкта етнічної політики – етнospільноти в цілому, може бути:

- наступальною, активною;
- пасивною, конформістською;
- агресивною чи екстремістською;
- безкомпромісною (ірраціональною);
- компромісно-раціональною;
- легальною, насильницькою;
- нелегальною, ненасильницькою.

З боку центральної, панівної етнічної спільноти та підпорядкованих їй офіційних органів влади можуть реалізовуватись такі види етнополітичної поведінки:

- дотримування принципу етнічного плюралізму як теоретичного напрямку та заснованої на ньому практичної політики в етнонаціональній сфері у поліетнічному суспільстві, сутністю якого є визнання рівності і самоцінності кожної етнічної спільноти, її права на збереження своєї самобутності, та вільний і всебічний розвиток;
- вироблення політики, спрямованої на міжетнічну інтеграцію, що передбачає зближення етносів-автохтонів, іноетнічних груп, які проживають поряд з ними, спрямованої на створення єдиної для всіх них поліетнічної держави-нації;
- реалізація в суспільстві політики національно-культурної, національно-персональної, національно-територіальної автономії в місцях компактного проживання етнічних груп;
- федералізація держави, тобто проведення політики задоволення потреб та вимог етнічних груп щодо їхнього суверенного федеративного статусу з метою не допустити виходу зі складу державного утворення;
- відверте нехтування державою вимог етнічної групи з метою збереження статус-кво, який задовольняє титульний етнос;
- здійснення шляхом геноциду, етноциду, примусової асиміляції чи примусової депортації політики усунення з політичної арени етнічної спільноти, яка виступає або може у перспективі виступати ініціатором загрозливого виклику офіційній владі;
- депортація (вигнання, примусове виселення) центральною владою етнічних груп з місця їх постійного компактного проживання і подальшого розселення в дисперсному стані, щоб не допустити можливої політичної консолідації цих суб'єктів етнополітики;

- колонізація території етнічної спільноти (може бути внутрішньою чи зовнішньою) представниками панівної нації, іншою державою з метою руйнування суспільного ладу аборигенів, зміни на власну користь етнодемографічного балансу в регіоні;
- здійснення політики сегрегації, як однієї з крайніх форм етнічної і расової дискримінації, обмеження у правах за мотивами етнічної або расової належності.

Етнополітичні конфлікти та їх регулювання. Розмаїтість етнічного складу населення цілком закономірно породжує у відносинах між етнічними спільнотами різного роду проблеми, напругу й конфлікти. Дослідження вчених свідчать, що фактично всі міжетнічні конфлікти переростають у політичні, а останні досить часто перетворюються на міжетнічні. Внаслідок цих процесів виникає особливий, специфічний тип конфліктів – етнополітичний. У зарубіжній та вітчизняній літературі серед причин виникнення етнополітичних конфліктів дослідники вирізняють як головні, так і другорядні. До основних причин зараховують: енотериторіальні спори та претензії, боротьбу за ресурси й власність, зміни системи розподілу праці, порушення прав етнонаціональних меншин, прагнення до зміни статусу місцевих еліт, історичну пам'ять. Етнополітичний конфлікт як процес та багатомірний феномен складається із суб'єктів та об'єктів. Суб'єктами виступають: а) люди (особи), які виявляють почуття національно-політичного самоусвідомлення та етнічної спільності між собою; б) етноси, нації, корінні народи, етнонаціональні меншини; в) етнонаціональні організації, об'єднання, рухи; г) держава та її політичні інститути. Об'єктом етнополітичних конфліктів є матеріальні і духовні цінності учасників конфлікту (земля, людські та природні ресурси, культура, мова тощо), політична влада. Виділяють наступні етноконфлікти: глобальні; етноекonomічні; етноідеологічні; етноісторичні; етнокультурні; етнополітичні; етнопсихологічні; енотериторіальні; етноюридичні. За формою та змістом етнополітичні конфлікти поділяються на: 1) етнонаціональні революції, тобто

боротьбу певної етнонаціональної спільноти за свою свободу та незалежність;

2) етнополітичні війни. Останні можна також поділити на: а) етнічні громадянські війни, тобто збройну боротьбу між етнонаціональними спільнотами всередині країни за статус, владу чи ресурси; б) етнічні міждержавні війни. Серед етнополітичних конфліктів можна також виокремити: а) іредентистські, які виникли внаслідок намагання якоїсь етнонаціональної спільноти об'єднати свої етнічні землі і своїх етнічних сородичів в єдиній державі; б) сепаратистські, які вибухнули у зв'язку зі спробами якоїсь спільноти відокремитися, вийти із складу певної держави і створити свою власну або увійти до складу іншої; в) міжнаціональні – у складі багатонаціональної держави за реалізацію своїх прав; г) ксенофобські; г) побутового рівня тощо. За характером дії конфліктуючих сторін етнополітичні конфлікти можна класифікувати як ненасильницькі і насильницькі. До ненасильницьких форм зараховують мітинги, демонстрації, пікети, акції громадянської непокорі, голодування, прийняття інституціональних рішень. Насильницькі конфлікти проходять у вигляді відкритих зіткнень за участю регулярних військ, а також бойових дій озброєних ополченців, що нерідко супроводжуються жертвами. Будь-якому етнополітичному конфлікту характерна стадіальна динаміка розвитку. Перша передконфліктна стадія (виникнення гострих суперечностей) є латентною (прихованою) і становить дві фази. Початковій фазі притаманне нагромадження незадоволення через глибокі розбіжності інтересів, цінностей етносуб'єктів конфліктної ситуації. Друга фаза починається з інциденту, коли одна зі сторін діє, зачіпаючи інтереси іншої сторони. На цій фазі формується психологічна готовність конфліктуючих сторін до боротьби. Наступна фаза – конфліктна стадія визначається зміною первинного суперництва відкритим протиборством конфліктуючих сторін. Третя стадія – врегулювання етноконфліктної ситуації. Вчені-етноконфліктологи в основному сходяться на таких етапах вирішення конфліктів. Перший – це прийняття стратегічних рішень, спрямованих на

попередження та нейтралізацію кризових явищ у міжнаціональних і міжетнічних відносинах на базі завчасного створення правових, політичних, соціально-економічних тощо умов з метою їх цивілізаційного розвитку. Другий етап розв'язання етнополітичного конфлікту передбачає здійснення заходів, спрямованих на його врегулювання, шляхом як силового, політичного, економічного впливу на його учасників, так і засобами дипломатичних переговорів.

Націоналізм в етнополітичних процесах. Інтереси етнонаціональних спільнот і їхня діяльність визначаються та забезпечуються націоналізмом, який можна тлумачити в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні націоналізм – це світогляд і доктрина, притаманні будь-якій нації. Найкраще їх сформулював Е. Сміт: 1) людство природно поділяється на нації; 2) кожна нація має самобутній характер; 3) джерелом політичної влади є нація; 4) задля свободи та самоздійснення люди повинні ототожнювати себе з нацією; 5) нації можуть реалізувати себе тільки у власних державах; 6) відданість нації, державі перевершує інші відданості; 7) найважливішою умовою всесвітньої свободи та гармонії є зміцнення національної держави; 8) усі люди мають національність так само, як вони мають ніс і двоє очей; 9) вони бажають жити з представниками своєї нації і їм не подобається, якщо ними править хтось інший. У вузькому розумінні націоналізм – це певний світогляд, ідеологія та політика, притаманні конкретній нації і спрямовані на забезпечення сприятливих умов для її розвитку й самореалізації. Націоналізмів у вузькому розумінні стільки, скільки у світі націй, тобто близько 800. Кожен із них має як загальні, так і специфічні риси. За напрямком дії націоналізм поділяється на іредентистський (за об'єднання усіх членів своєї нації); автономістський (за створенням для своєї нації національно-територіальної автономії) та сепаратистський (за відокремлення своєї нації). За приналежністю до різних типів нації його можна поділити на етнічний (забезпечує інтереси етнонації та захищає інтереси численних національних меншин); політичний (забезпечує

інтереси держави, та її населення) та етнополітичний націоналізм (захищає інтереси всього поліетнічного суспільства та кожної етнонаціональної спільноти). Виділяють чотири різних підходи до аналізу націреалізму, розуміння сутності, місця та ролі в житті як окремих етнонаціональних спільнот, так і всього людства: негативний, позитивний, дуалістичний та критичний. Для негативістського підходу характерне висвітлення національного руху як деструктивного, несумісного в міжнаціональних відносинах (О. Яновський, П. Алпер, К. Поппер). Найбільшій критиці піддається інтегральний націоналізм – різновид радикального, екстремістського напрямку національних рухів. Прихильники позитивного підходу (а це абсолютна більшість західних вчених) вважають націоналізм однозначно позитивним феноменом, що сприймається в першу чергу як утвердження і, в разі потреби, захист своїх національних цінностей. Дуалістичний підхід, тобто уособлення двох діаметрально протилежних поглядів на етнополітичний розвиток – прогресивного та реакційного (Дж. Мадзіні, К. Гейтс, Е. Сміт, Л. Снайдер та ін.). Критичний підхід термін «націоналізм» використовує в нейтральному значенні і визначає його ані як негативний, ані як позитивний феномен (Н. С. Герхард). Такий підхід має значні переваги перед будь-яким іншим. По-перше, він може сприяти усвідомленню, що націоналізм – це багатогранний, надзвичайно складний і суперечливий феномен; одна з головних рушійних сил XIX – початку XXI ст. Націоналізм це – величезна нейтральна сила, яка характерна для будь-якої етнонаціональної спільноти і яка може бути використана з різною метою. А все те негативне, що приписується націоналізмові, слід переадресувати расизму, шовінізму та ксенофобії. По-друге, критичний підхід відчиняє двері до пошуку шляхів спрямування могутньої вибухової сили націоналізму в конструктивне русло: прискорення модернізації, завершення національно-державного будівництва, створення громадянського суспільства тощо.

Толерантність як вимір етнонаціональної політики. Найважливішою умовою розв'язання можливих суперечок або їх попередження, примирення ворогуючих сторін, дотримання терпимості в міжнаціональних стосунках, не застосування сили тощо є толерантність в етнонаціональній сфері. У «Декларації принципів толерантності» (1995 р.) ООН вказано основні прояви нетолерантності в етнонаціональній сфері. Серед них варто назвати акти нетерпимості, насильства до національних меншин; тероризм, ксенофобію й агресію; націоналізм; расизм, антисемітизм; відчуження, маргіналізацію та дискримінацію щодо національних, етнічних, мовних та релігійних меншин, біженців, робітників-емігрантів, іммігрантів та соціально менш захищених груп у суспільстві; акти насильства та залякування щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і висловлювання переконань. Професійна демократична влада неможлива без терпимості та дотримання норм права. У наш час ідея толерантності має практичну цінність, якщо говорити про вплив певних суспільних патологій на національну гідність пересічних громадян. Звичайно, маються на увазі такі хвороби сучасного складного суспільного ладу, як расова дискримінація, апартеїд, міжетнічна ворожнеча, геноцид, лінгвіцид, етнічні чистки та, врешті-решт, усі ті суспільно-політичні наслідки, що спричиняються ксенофобськими ярликами, які їх навішують на ті чи інші етногрупи. Водночас мусять існувати моральні та правові межі самої толерантності. Толерантність до расизму чи етноциду є аморальною і непростачною. Моральна відповідальність та юридичний професіоналізм вимагають належної оцінки того соціального контексту подій у суспільстві, де обов'язкова толерантність, а де з нагляду моралі і права доцільна нетолерантність. Іншими словами, йдеться про певний ступінь нетолерантності тоді, коли ідеали безпеки людини та її основних свобод зазнають нападів з боку тих сил, які відкидають правопорядок як перешкоду на шляху нехтування людськими цінностями. Міжнаціональна толерантність – це моральна якість особистості, що характеризує терпляче ставлення до інших людей незалежно

від їх етнічної, національної або культурної належності; терпиме відношення до іншого роду поглядів, вдач, навичок, необхідне стосовно особливостей різноманітних культурних груп або до їхніх представників. Міжнаціональна толерантність виражається в прагненні досягти взаємної поваги, розуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання. Виходячи з визначення толерантності, ідентифікуємо інтолерантність як якість особистості, що характеризується негативним, ворожим ставленням до особливостей культури тієї або іншої соціальної групи, до інших соціальних груп у загальному або до окремих представників даних груп. Що ж стосується дії ситуативного чинника у великих групах, то соціологи і соціальні психологи виділяють у якості сприятливих такі ситуації, коли етнічні групи мають загальні цілі, інтереси, залежать від співробітництва, взаємодіють при позитивній підтримці уряду, що будує свою етнополітику на засадах інтернаціоналізму.

Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин. Привернути увагу до проблеми захисту прав національних меншин одночасно як на правовому, так і на політичному рівнях намагається Рада Європи. На політичному рівні робота організації спрямована на встановлення і збереження клімату довіри та взаєморозуміння між різними групами, які утворюють суспільство. Рада Європи сприяє зусиллям в цій галузі двома способами:

1. Пропонує свою допомогу та поради кваліфікованих експертів органам державної влади з метою підготовки достовірних договорів, розробки національних заходів або політики, що стосується положення тієї чи іншої меншини.

2. Сприяє реалізації експериментальних проектів на низовому рівні, спрямованих на встановлення добрих відносин між меншинами та «місцевою» більшістю.

Продовженням цієї роботи стало створення програми «Заходи щодо встановлення довіри у громадянському суспільстві», в якій були об'єднані

заходи превентивного характеру з тим, щоб не допустити переростання напружених ситуацій у серйозні конфлікти. Всі ці заходи мають практичний характер і мають на меті сприяти ліквідації бар'єрів, які роз'єднують громади, дозволяючи людям висловлюватися та довідуватися про конкретні проекти і разом працювати над ними. Такий обмін досвідом вважається ефективним способом, який дозволяє людям краще пізнати та зрозуміти один одного і утримує їх від насильства як засобу вирішення проблем. Найважливіша властивість усіх цих проектів полягає в тому, що вони здійснюються на умовах партнерства з неурядовими організаціями. Проблема захисту прав національних меншин вимагає також поглиблення координації зусиль Ради Європи з іншими міжнародними міжурядовими організаціями. Зокрема, після того, як ОБСЄ заснувала посаду Верховного комісара в справах національних меншин, Рада Європи налагодила тісні стосунки з ним у виконанні його функцій. Для того, щоб протидіяти расизму, ксенофобії та антисемітизму, розвитку атмосфери нетерпимості, збільшення актів насильства, Рада Європи надала пріоритетного значення антидискримінаційним заходам у всіх сферах своєї діяльності (політичній, освітній, культурній, юридичній, соціальній, на рівні місцевих та регіональних органів влади). Підписанням Віденської декларації 9 жовтня 1993 р. держави-члени Ради Європи взяли на себе політичні зобов'язання щодо найенергійнішої боротьби з проявами расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості. У 1994 р. було засновано Європейську комісію проти расизму і нетерпимості (ЄКРН), завданням якої стало посилення правових і політичних гарантій проти будь-яких проявів дискримінації та посилення міжурядового співробітництва в усіх галузях діяльності Ради Європи. Новим і важливим утворенням у структурі Ради Європи і запровадженій нею системі захисту прав людини є інститут Уповноваженого Ради Європи з прав людини. Інститут Уповноваженого з прав людини, на відміну від Європейського Суду з прав людини, не передбачає юридичних функцій, а має «сприяти вивченню, усвідомленню та повазі до прав

людини, втілених у правозахисних інструментах Ради Європи». Серед функцій Уповноваженого визначено, зокрема, «встановлювати можливі недоліки в законодавстві та практиці держав-членів з точки зору їх відповідності правам людини, визначеним в інструментах Ради Європи, сприяти ефективній імплементації цих стандартів державами-членами та допомагати, за їх згодою, їх намаганням усунути такі недоліки». Уповноважений має право на свій розсуд і в межах своїх повноважень вчиняти дії за будь-якою інформацією, яку він отримає від будь-яких органів або осіб. Він готує рекомендації, висновки та доповіді, у тому числі подає щорічну доповідь Комітету Міністрів та Парламентській Асамблеї. До його компетенції належить прямий контакт з урядами держав-членів Ради Європи. Отже, головне завдання інституту Уповноваженого Ради Європи з прав людини – політичними методами забезпечувати повну і ефективну повагу в усіх державах-членах до вимог правозахисних інструментів Ради Європи (конвенцій, хартій, рекомендацій, резолюцій тощо). Конструктивного значення набула активна діяльність Ради Європи щодо захисту прав національних меншин. Рамкова конвенція про захист національних меншин та Європейська хартія регіональних мов або мов меншин є важливими інструментами Ради Європи, які розгорнуто та конкретизовано формулюють основні засади й основні права етнічних меншин і сприяють їхньому активному включенню у всі сфери суспільного життя. Заходи організації в цій сфері мають велике значення і є вагомим внеском у запобігання етнічних конфліктів і сприяють встановленню безпеки на континенті.

Модуль 2

Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні

Тема 2.1. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні

Мета: розкрити етапи формування етнічного складу населення України, звернувши увагу на регіональні особливості; проаналізувати основні зміни, що

відбулись в етнічному складі населення України за період між переписами 1989 та 2001 років; визначити основні причини та особливості міграційних процесів в Україні та їх вплив на етнічну структуру населення; простежити основні зміни в етно-мовній структурі населення України періоду незалежності.

План:

1. Формування етнічного складу населення України, його регіональні особливості.
2. Зміни в етнічному складі населення України в добу незалежності.
3. Міграційні процеси в Україні.
4. Міграції як чинник змін етнічного складу населення України.
5. Етно-мовна структура населення України.

Понятійний апарат: акультурація; асиміляція; біженці; депортація; еміграція; етнічна меншина; етнічний склад населення; етнографічна група; корінний народ; міграція; політична еміграція; рідна мова; тимчасово переміщені особи; трудова міграція.

Формування етнічного складу населення України, його регіональні особливості. Характерною особливістю етнічної історії України є формування багатоетнічного складу її населення. Воно на всіх етапах історичного розвитку вбирало іноетнічні субстрати, однак механізм цього процесу у різні часові періоди був різним. Можна виділити три основних етапи формування національного складу. Перший із них, що стосується періоду існування археологічних культур, відтворює процес етнокультурної взаємодії, нерідко об'єднуючи полярні культури, скажімо, землеробську, скотарську, культуру осілих і культуру кочових племен. Другий етап пов'язаний з Великим переселенням народів IV-IX ст. – гунів, готів, аварів, «аспарухових болгар» на Балкани і Закарпаття, угрів-мадярів у Дунайську низовину, норвезьких вікінгів-русів у Середню Наддніпрянщину. Велике переміщення народів, що проходило через територію України, залишило відмітини на її етнічному ґрунті. Вони виявилися або в мовних компонентах, у запозиченні деяких елементів

матеріальної та духовної культури, або у поповненні слов'янсько-українського населення іноетнічними субстратами. Ці субстрати стали складовими саме слов'янської етнічності, розчинившись у її системі, відносно рельєфніше відтінивши слов'янську спільність. Отже, з другим етапом пов'язані консолідаційні процеси слов'янства та етногенез українців. Третій етап обіймає великий часовий діапазон – XII-XIX ст. і пов'язаний з колонізацією українських земель сусідніми державами – Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Угорщиною й Австро-Угорщиною, Османською імперією, Кримським ханством, Румунією, Росією; а також з міграцією українського населення та іноземних колоністів. Пік цих процесів припав на XVIII-XIX ст., коли, власне, і сформувалася національна основа сучасного складу населення. Вона творилася на українському етнічному ґрунті, котрий тепер не стільки вбирав іноетнічні субстрати, скільки створював умови для самостійного існування національних груп. Отже, склад населення України ставав не тільки багатоетнічним, а й багатонаціональним. Щодо окремих регіонів України, соціальні та національні процеси в яких були різними, то українське населення в них розподілялося так: найбільш «українським» було Лівобережжя – українці становили близько 90 % усього населення; на Правобережжі майже 80 %. З кінця XVIII ст. як на Лівобережжі, так і на Правобережжі частка українців дещо зменшилася, відповідно на 1,5 % і 0,9 %: на Лівобережній Україні – за рахунок інтенсивної міграції російських однодворців і розкольників та внаслідок значного відтоку місцевого українського населення в Новоросію і на Північний Кавказ; на Правобережній Україні – через значну міграцію польського, єврейського та молдовського населення. Особливе зменшення українців Правобережжя спостерігалось в першій половині XIX ст.: з 90 до 80 %. Воно визначалося помітним зростанням частки й чисельності єврейського населення, що мігрувало з Польщі та Білорусі і концентрувалося в Україні, по «смузі осілості». Скажімо, в Київській губернії їхня частка збільшилася з 1794 по 1870 р. з 3,34 до 12,10 %; у Волинській – з 3,56 до 13,21 %; у Подільській – з 11,91 до

12,26 %. Всього ж єврейське населення в Україні зросло за цей період у чотири рази.

На відміну від Лівобережжя та Правобережжя, в Степовій Україні, зокрема в новоутвореній Новоросійській губернії, кількість українців різко збільшилася за рахунок їхньої міграції з інших регіонів України. Однак питома вага українців і тут зменшувалася, тільки з 1795 по 1858 р. – на 8 %. Цей процес пов'язаний як з інтенсивною міграцією німецьких колоністів (насамперед на Херсонщину), а також росіян та молдован, так і з русифікацією значної частини українського населення. Останній процес був особливо характерним для Донбасу пореформеного часу, де частка українців знизилася до рівня 68,9 %. Ще суттєвіші зміни у національному складі населення сталися в Бессарабії, де українці становили лише п'яту частину і тільки в Хотинському повіті – третину. Зменшення українського населення відбувалося в цьому регіоні за рахунок міграції німців-колоністів, болгар і гагаузів. Інша етнічна картина склалася в Таврійській губернії – там частка українців зросла з 1795 по 1858 р. удвічі, переважно за рахунок міграції українців з інших регіонів України. Певне зростання чисельності й частки українців спостерігалось навіть у 1920-1930 роках. Це сталося через деяке збільшення території основного етнічного масиву українців. Цей процес тривав і в 1940-х роках як результат переселення значної кількості українців із Польщі та Чехословаччини в ході обміну населенням між цими країнами та СРСР. У останні десятиріччя існування УРСР зростання чисельності українців в Україні уповільнювалося в зв'язку з посиленням у ній асиміляційних процесів, а також поживавленням міграції сюди іноетнічного населення з інших республік СРСР.

Зміни в етнічному складі населення України в добу незалежності.

Корінним народом на території України є українці. Щоб скласти собі певне уявлення з цього питання, порівняємо статистичні дані перепису населення 1989 та 2001 років. Отже, на кінець 1980-х рр. частка українців у населенні держави становила 73 %, а станом на 2001 р. – 77,8 %. Вони є більшістю в усіх

областях України. Серед областей найменша частка українського населення у Донецькій, Луганській і Одеській (52-58 %) областях, а в Автономній Республіці Крим вона становить менше 25 %. Найбільша частка українців у Тернопільській, Івано-Франківській, Волинській областях (96-97 %). Нищення колонізаторськими режимами української культури, створення атмосфери непрестижності і безперспективності української мови призвели до того, що частина українців втратила свою мову, записувалася росіянами в паспортах тощо. Так, під час перепису населення у 1989 році 4,6 млн. українців (12 %), які проживають в Україні, назвали в анкеті рідною російську мову, а 2 млн. відповіли, що не володіють українською навіть зі словником. Причому порівняно з 1959 роком кількість таких українців практично подвоїлася, що було наслідком жорсткої русифікаторської політики у 1970-1980-х років. За підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 року рідною назвали українську мову 67,5 % громадян України (на 2,8 % більше, ніж у 1989 р.), але частка українців, які назвали в анкеті рідною російську мову, зросла з 12,2 % до 14,8 %. Представників інших народів, які проживають на території нашої країни, називають національними меншинами. В Україні їх понад 100. Найчисельнішими серед них є росіяни, білоруси, молдавани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки та ін. Росіян в Україні проживає понад 8,3 млн. осіб, або 17,3% від усього населення. Міграційна політика метрополії, яка була спрямована на збільшення їхньої чисельності, що призвело до того, що кількість росіян у 1989 р. в окремих областях становила понад третину: Донецькій, Луганській, Харківській, Автономній Республіці Крим. Представники інших національностей проживають переважно в районах України, прилеглих до їхніх національних держав. Білоруси живуть на Поліссі, поблизу кордону з Білоруссю, а також у містах Донбасу й Придніпров'я, селах Миколаївщини й Криму. Молдавани проживають, в основному, в селах Одеської та Чернівецької, а також Кіровоградської і Миколаївської областей. Поляки найбільшу частку становлять у населенні міст Житомирської,

Львівської, Тернопільської, Хмельницької областей. Болгари проживають в селах південно-західних районів Одеської області та у Приазов'ї. У західних областях (особливо Закарпатській) поряд з українцями живуть чехи, угорці, румуни, словаки. У Донецькій області проживають греки, у Запорізькій – албанці. На теренах України є і три корінні національні меншини, тобто ті народи, що проживають на своїй етнічній території. Найбільші серед них кримські татари, що проживають у Криму. Корінними національними меншинами є також караїми у Криму та гагаузи в Одеській області. Поряд з єдиними загальнонаціональними ознаками серед певних груп українського населення зберігаються деякі особливості у побуті, мові, традиціях, матеріальній та духовній культурі. Формувалися вони в умовах певної територіальної відособленості, під впливом природного середовища, взаємозв'язків з іншими народами, специфіки історичного розвитку. Такі складові частини народу називають етнографічними групами. Території, які заселені окремими етнографічними групами чи відрізняються певними культурно-побутовими ознаками населення, називаються етнографічними землями (районами). Етнографічні групи українців, що найкраще зберегли свою самобутність, проживають у Карпатському районі. Це гуцули, бойки, лемки, які утворюють у гірській місцевості своєрідні етнографічні підрайони.

Міграційні процеси в Україні. Мігранти – особи, які мігрують, тобто перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання назавжди або на певний час. За часовою ознакою мігранти поділяються на чотири великі групи: а) ті, хто переїздить до іншої країни чи регіону на постійне місце проживання; б) ті, хто виїздить на тривалий час; в) ті, хто прибуває до нового місця поселення на нетривалий час (до 1 року); г) кочівники. Окрім того, в сучасній науковій літературі та міжнародному праві мігранти поділяються на декілька типів: мігранти внутрішні й зовнішні (міжнародні); мігранти транзитні та зворотні; мігранти трудові, етнічні, політичні та інші. Їх статус, права та обов'язки визначаються

як національним законодавством окремих країн, так і міжнародними правовими нормами. Безумовно, такий поділ мігрантів є досить умовним, оскільки люди можуть легко і швидко переходити з однієї категорії до іншої; тимчасові мігранти можуть стати постійними; легальні – нелегальними. За територіальною ознакою мігранти поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні це та категорія осіб, які з різних причин, насамперед економічних та екологічних, перетинають внутрішні адміністративні кордони (міста, району, області) своєї країни і поселяються постійно або тимчасово в нових місцях. Як правило, ця категорія осіб є мігрантами легальними, хоча в певних тоталітарних країнах вони вважалися нелегальними. Статус мігрантів внутрішніх визначається внутрішнім законодавством конкретної країни. Мігранти зовнішні або міжнародні – це особи, які перетинають міжнародні, міждержавні кордони незалежно від місця їх постійного проживання. Ця категорія людей охоплює не лише суто мігрантів, але й біженців, туристів, трудових мігрантів, студентів та інших, їх статус визначається законодавством країни, яка приймає цих осіб, та відповідними нормами міжнародного права. Мігранти легальні, нелегальні та напівлегальні поділяються за правовою ознакою. Мігранти легальні – це ті, хто перетинає міжнародні кордони на законних підставах, тобто має в'їзну візу на певний термін або, перебуваючи в іншій країні, продовжив термін її дії. Нелегальні мігранти – це ті особи, які, залишивши країну свого постійного проживання, проникли на територію іншої держави без офіційного дозволу, тобто без візи на в'їзд до неї. Напівлегальні мігранти – це ті особи, які в'їхали до якоїсь країни на законних підставах, тобто маючи візу. Але через різні обставини відмовилися покидати цю країну і залишилися в ній після закінчення терміну, обумовленого в'їзною візою. Це також ті особи, які прибули до якоїсь країни легально, маючи лише туристичну візу, нелегально влаштувалися на роботу. Нелегальні та напівлегальні мігранти створюють безліч додаткових проблем як окремим країнам, так і світовому співтовариству, до того ж із кожним роком ці проблеми зростають у

геометричній прогресії. Мігранти політичні – це тип мігрантів, які покидають свою країну з політичних мотивів. Така міграція може бути примусовим, вимушеним або добровільним актом. Мігранти трудові – це тип мігрантів, які перетинають внутрішні та міждержавні кордони у пошуках роботи, або з метою придбання чи продажу невеликих партій товару.

Міграції як чинник змін етнічного складу населення України. За роки незалежності України в етнічній структурі населення окремих регіонів відбулися більші чи менші зрушення. На початку 1990-х рр. в державі спостерігається приріст українського населення за рахунок міграції. В той же час зменшується міграційний приріст росіян. У 1992 р. вперше росіян в'їхало в Україну менше, ніж українців, а в 1993 р. міграційне сальдо по національній групі росіян взагалі стає від'ємним. І найбільш численний вплив російського населення відбувався з південно-східного регіону. За умов загального зменшення кількості населення в областях, як і в цілому в державі, кількість українського населення тут, як свідчить перепис 2001 р., зросла, і особливо помітним стало зростання частки українців в етнічній структурі регіону. Зрозуміло, що причиною такого зростання стало різке зниження кількості представників інших етнічних груп. Зокрема, чисельність білорусів у зазначеному регіоні досягала в 2001 р. лише 58-69 % їхньої кількості за станом на 1989 р., євреїв – 23-31 %, а в Одеській – взагалі 19 %. Знизилася в регіоні також чисельність греків, татар (крім Херсонської області), болгар, молдаван. Серед причин зменшення кількості осіб неукраїнського походження у регіоні – як загальні для держави проблеми падіння природного приросту населення, так і, особливо, – еміграційні процеси. У той же час протягом 1990-х рр. в регіоні спостерігалось велике зростання кількості представників закавказьких народів. Особливо значні зміни у міжпереписний період відбулися в етнонаціональній структурі АРК в зв'язку з масовим поверненням депортованих народів. Порівняно з переписом 1989 р. питома вага кримських татар в автономії зросла у 6,3 рази – з 1,9 до 12 %. Збільшилася також кількість татар – на 16,2 %, вірмен

– у 3,6 рази, азербайджанців – на 73%. Разом з тим, на відміну від областей південно-східного регіону, в Криму зменшилася кількість українського населення: з 26,7 % у 1989 р. до 24,3 % у 2001. У бік зменшення змінилася кількість росіян – з 65,0 до 58,3 %, білорусів – з 2,1 до 1,4 %, євреїв – з 0,7 до 0,2 %, а також поляків та молдаван. Зростання кількості українського населення у західноукраїнських областях не лише не перевищують аналогічні дані по південно-східному регіону, а навіть є дещо меншими. Порівняно з південно-східним регіоном приплив українців-іммігрантів до західноукраїнських областей (насамперед з колишніх радянських республік) протягом 1990-х років був хоча і значно меншим за, чисельними показниками, проте вищим у пропорційному відношенні. Якщо в південно-східних областях питома вага іммігрантів-українців становила 30-40 % прибулих, то в західноукраїнському регіоні їх кількість перевищувала 50-60 % загальної кількості іммігрантів, а в деяких областях (Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській) становила навіть понад 70 %. Розглядаючи структуру інонаціонального населення західного регіону, зазначимо, що чисельний склад окремих національностей зазнав суттєвих змін. Як свідчать дані останнього перепису, кількість росіян у 2001 р. у Волинській області становила 53,6 % від їх кількості у 1989 р., Закарпатській – 62,7 %; Івано-Франківській – 43,7 %; Львівській – 47,4 %; Рівненській – 56,2 %; Тернопільській – 53,3 %; Хмельницькій – 57,6 %; Чернівецькій – 60,1 %. Тобто чисельність російського населення в регіоні за міжпереписний період скоротилася майже наполовину. Щодо представників інших найбільш численних національностей, які мешкали в західноукраїнському регіоні, то дані перепису 2001 р. показали суттєве зменшення порівняно з 1989 роком питокої ваги білорусів – від 50,4 до 73,5 % поляків – 57,5 – 71,6 %, євреїв – 8,8%. Дані по окремим областям також виявили зменшення кількості молдаван, угорців, словаків. Дещо несподіваним, з огляду на активні еміграційні процеси в їх середовищі протягом 1990-х рр., виявився показник кількості німців у Закарпатській області – 103 % порівняно з 1989 р. Очікуваними можна назвати

результати стосовно частки циган на Закарпатті – 115,4 % та румунів у Закарпатській та Чернівецькій областях – відповідно 109; 114,2 %. Аналогічні процеси можна спостерігати й в інших регіонах України. Починаючи з 2014 р. численні внутрішні переселення в Україні, спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, носять вимушений характер. За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб, станом на 20 липня 2016 р. з непідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено 1 млн. 29 тис. 571 особа, у тому числі з Донецької і Луганської областей 1 млн. 7 тис. 112 осіб та Автономної Республіки Крим і міста Севастополь 22 тис. 459 осіб. У результаті анексії Криму та військових дій на Донбасі в 2014-2015 рр. виник потік не лише внутрішньої, а й зовнішньої вимушеної міграції. Кількість клопотань про притулок, поданих громадянами України в європейських державах, перевищила в 2015 р. 22 тис., що було на третину більше, ніж 2014 р., і в понад 20 разів більше, ніж 2013 р. Окрім того, відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ у 2014-2015 рр., за кордоном перебували для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України. Унаслідок повномасштабної війни з України виїхали понад 6 млн людей. Загальна кількість вимушено переміщених осіб перевищує 8 мільйонів. Щоправда даних щодо їх етнічної приналежності немає.

Етно-мовна структура населення України. Існуючу сьогодні в Україні етномовну ситуацію цілком правомірно кваліфікувати як стабільну. Вона характеризується сприятливими в цілому умовами для зміцнення державницького статусу української мови, дальшим її поширенням у повсякденному житті людинності та відродженням мов національних меншин. Сучасний спектр міжетнічних, і зокрема етно-мовних, відносин в Україні в цілому або ж за окремими її регіонами визначають поряд з українцями близько 20 етносів – росіяни, білоруси, євреї, молдовани, румуни, болгар, кримські татари, поляки, угорці, греки, татари, вірмени, німці, гагаузи та ін. Ще одним

важливим фактором, який помітно впливає на регіональні особливості етно-мовного життя та неоднорідність етномовної ситуації в Україні, є характер розселення окремих етнічних груп. Існують райони, де переважну більшість становлять саме етнічні меншини. Такими районами є Берегівський (угорці) на Закарпатті, Герцаївський (румуні) і Новоселицький (молдовани і румуні) на Північній Буковині, Белградський (болгари і гагаузи) на Одещині, Першотравневий і Пульманівський (греки) на Маріупольщині та ін. На етномовні процеси і особливості національно-мовної ідентифікації впливає наявність в Україні широких етноконтактних і поліетнічних за складом населення регіонів. Це – Слобожанщина (українсько-російська етноконтактна зона), Полісся (українсько-білоруська) та поліетнічні регіони Закарпаття, Північної Буковини, південно-західної Одещини, Криму та ряду південно-східних областей. Етно-мовна ідентичність людинності, за переписом 2001 р., виглядала так. Рідною назвали мову своєї національності 85 % усього населення України. Цей показник домінував у всіх регіонах України. Об'єктивно це досить високий показник етно-мовної ідентичності, зважаючи на поліетнічність і багатокультурність українського суспільства, відчутні процеси асиміляції та мовної акультурації, а також відому інерційність ряду негативних етнокультурних і етномовних явищ і тенденцій, які визначилися ще в минулому. Вагома частка осіб, які визнають рідною мовою мову своєї етнічної групи, особливо характерна для корінної народності – українців. У переважній більшості регіонів вона коливалась від 71,6 % (в Одеській області) до 99,9 % (у Тернопільській). Виняток становили лише Луганська і Донецька області, Автономна Республіка Крим та м. Севастополь, де частки українців з мовою своєї національності становили відповідно 50,4 %; 41,2 %; 40,4 % і 29,6 %. Визнання населенням інших етнічних груп рідною мови своєї етнічності, як засвідчив перепис, у багатьох випадках залежало від характеру їх розселення (компактного або дисперсного) та місця проживання (міська чи сільська місцевість). Мову своєї етнічної спільноти як рідну найбільше зберегли угорці

(95,4 %), кримські татари (92,0 %), румуни (91,7 %), гагаузи (71,5 %), молдовани (70,0 %), болгари (64,1 %), тобто представники тих етнічних спільнот, які живуть серед корінного населення України великими самостійними популяціями, хоча і серед них (крім румунів) спостерігається незначне зменшення цього показника порівняно з 1989 р. Для осіб, які належать до етнічних спільнот, що проживають на території України дисперсно – невеликими групами або окремими сім'ями, здебільшого характерне визнання мови інших етносів рідною мовою. Так, найменшою частка осіб, які рідною мовою назвали мову свого етносу, є серед євреїв (3,1 %), греків (6,4 %), німців (12,2 %), поляків (12,9 %), білорусів (19,8 %), татар (35,1 %), грузинів (36,7 %). Для них, як і естонців, латишів, чехів, словаків та деяких інших спільнот, притаманні відносно невисокий рівень етно-мовної ідентичності, зміна рідної мови на українську або російську.

Тема 2. 2. Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України.

Мета: охарактеризувати історичний досвід формування етнополітики Української держави; з'ясувати суть національної ідеї та шляхи її реалізації; проаналізувати основні положення концепції державної етнополітики; дати оцінку правовій базі регулювання етнонаціональних процесів, що була створена за період незалежності України, встановити її відповідність міжнародним правовим актам.

План:

1. Історія становлення етнополітики України
2. Суть національної ідеї. Реалізація національної ідеї в незалежній Україні.
3. Концепція державної етнонаціональної політики України: загальні положення, мета, завдання, напрями реалізації.
4. Процес формування правової бази етнонаціонального розвитку України.
5. Міжнародно-правові стандарти захисту прав етнічних меншин.

Понятійний апарат: автономія; громадянське суспільство; держава; етнополітика; концепція державної етнополітики; коренізація; мовна політика; національна ідея; національно-персональна автономія; нація; федерація.

Історія становлення етнополітики України. Можливості втілення в життя ідей самостійного етнополітичного розвитку України з'явилася лише в 1917 р. зі створенням Центральної Ради 17 березня 1917 р. Очолили цей процес М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк та ін. Вони передусім доклали зусиль для оформлення принципів автономії й федерації в найважливіших законодавчих актах (перших трьох Універсалах). По-друге, провідники Центральної Ради усвідомлювали необхідність міжетнічної співпраці, оскільки від її успішної реалізації залежали не лише інтенсивність національного відродження України, а й результати новітнього державотворення. Першим законодавчим актом Центральної Ради в галузі етнополітики був I Універсал, у якому проголошувалася необхідність розроблення власних законів і самостійного порядкування на своїх землях. При цьому слід підкреслити, що в I та II Універсалах Центральна Рада наголошувала лише на автономних правах українського народу. У III Універсалі Україна проголошувалася Українською Народною Республікою в складі федеративної Російської республіки як рівноправна держава. Керівництво Центральної Ради добре розуміло, що в багатоетнічній Україні, крім українців (титульної нації), залучити до державотворчих процесів представників інших етнічних спільнот можна лише завдяки послідовному проведенню демократичної етнонаціональної політики, основу якої становила б відповідна правова база, що свідчила би про наміри Центральної Ради не на словах, а ділом вирішувати проблеми іноетнічного населення України. На пропозицію М. Грушевського, до Центральної Ради мали увійти представники від українських губерній, а також від українського населення змішаних територій, представники центральних органів українських політичних партій та громадських організацій. В подальшому передбачалось також перетворення УЦР на єдиний представничий орган краю. Їй надавалось право кооптації 15 % свого складу для представників національних меншин. Через складні політичні

обставини, у яких діяла Центральна Рада, їй, зрозуміло, не вдалося здійснити намічену програму демократичних перетворень у сфері міжетнічних відносин. На перешкоді були численні внутрішні й зовнішні фактори, які і значною мірою нейтралізували її зусилля.

Українська гетьманська держава П. Скоропадського, стала важливим кроком на шляху переходу до ефективнішої моделі організації державної влади. Про перехід до нього верховної влади, скасування Української Народної Республіки та проголошення натомість Української Держави населення дізналося з Маніфесту від 29 квітня 1918 р. П. Скоропадський не мав на меті будівництва української національної держави. Він прагнув витворити нову концепцію української нації, яка ґрунтувалася б не на етнічних засадах, а на лояльності до Української Держави. Держава розумілася не у вузько етнічному значенні, а в ширшому територіальному. Аналіз документів Української держави свідчить, що офіційний Київ у той час тримав курс на виховання в українців любові до своєї нації й стояв осторонь від спроб деяких екстремістськи налаштованих кіл пропагувати ненависть до інших націй.

Основні принципи етнополітики, свого часу задекларовані Центральною Радою, сповідувала Директорія УНР, яка після збройного повстання проти Гетьманату та його ліквідації стала новою тимчасовою верховною владою в Україні (14 листопада 1918 – 10 листопада 1920 р.). Серед пріоритетних завдань Директорія визначила й урегулювання етнополітичної ситуації в Україні. Перед органами влади УНР постало складне завдання – не лише усунути етнічне протистояння, а й залучити представників інших народів до будівництва української державності. Для цього уряд УНР проголосив курс на співпрацю з демократією етнічних меншин. У «Зверненні до російської, єврейської і польської демократії на Україні» (листопад 1918 р.), опублікованому мовами цих меншин, Директорія декларувала відновлення принципів етнонаціональної політики УЦР, підтверджувала необхідність відновлення дії національно-персональної автономії. 24 січня 1919 р. Рада народних Міністрів ухвалила

Закон про карну відповідальність за образу національної честі та достоїнства. До затвердження національних міністерств тимчасово було створено відділ у справах національних меншостей. Однак з різних причин розпочало роботу лише одне з міністерств – з єврейських справ.

Етнонаціональне питання гостро постало перед багатоетнічною Західноукраїнською Республікою (ЗУНР), яку було створено в жовтні 1918 р. Її представницький орган – Українська Національна Рада, яка очолила національно-визвольний рух у Галичині, – у своїх перших правових актах підкреслила, що всім громадянам ЗУНР будь-якої етнічної приналежності та віросповідання надаються і гарантуються «громадянська, національна і віросповідна рівноправність». Основним етнічним меншинам – полякам, євреям, німцям – було запропоновано обрати своїх представників до Української Національної Ради. Однак поляки бойкотували вибори, а євреї з німцями, щоб не втягуватися в українсько-польський конфлікт, вирішили не брати в них участі. УНРада 18 листопада 1918 року ухвалила створити окремі польське, єврейське та німецьке секретарства як органи Державної влади з досить широкою компетенцією. Однак таке толерантне ставлення лідерів ЗУНР до етнічних меншин не викликало позитивної зворотної реакції, на що були різні причини. Та УНРада і Державний Секретаріат продовжували проводити послідовну етнонаціональну політику на визначених конституційно-правових засадах. Агресія Польщі перешкодила державотворчим процесам в ЗУНР.

Пріоритетність класових, соціальних інтересів над національними в стратегії і тактиці більшовиків зробили національну політику ідеологічним напрямом діяльності перших радянських урядів. Основу конституційного закріплення етнонаціональної політики більшовиків рішення I з'їзду Рад України від 12 грудня 1917 р. «Про самовизначення України», «Про організацію влади на Україні», постановою ЦВК Рад України «Про створення першого радянського уряду Української робітничо-селянської республіки» від 17 грудня 1917 р., резолюцією II Всеукраїнського з'їзду Рад «Про державний устрій» від 18 березня 1918 р. та низкою інших резолюцій, маніфестів,

документів, постанов чи інструкцій, де визначались основи радянського суспільного ладу, форми правління, територіального устрою, офіційно закріплювались більшовицькі цінності, інститути й норми. Своєрідною виявилась і Конституція УСРР, ухвалена III Всеукраїнським з'їздом Рад і прийнята в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Комітетом Рад 14 березня 1919 р. Вона мала виключно декларативний характер. Конституція УСРР 1919 р. декларувала рівні права всім трудящим, незалежно від расової та національної приналежності; скасування національних привілеїв. В 1919-1921 рр. питання про становище етнічних меншин в Україні взагалі не стояло на порядку денному – боротьба за встановлення радянської влади, громадянська війна відсували його далеко з числа першочергових. Новий напрям і зміст етнополітики випливали з проголошеного керівництвом СРСР курсу на коренізацію партійного і радянського апаратів. Такий курс був зумовлений наступними факторами: надання престижу національним гаслам і цінностям в умовах переходу до непу, лібералізацією суспільства, зростанням опозиційних настроїв у республіках і регіонах, складністю управління територіями з іншими мовними та культурними орієнтаціями населення, погіршенням міжнародної ситуації та намаганням розіграти національну карту для виправдання геополітичних домагань. Москва також сподівалася продемонструвати відмінність своєї національної політики від імперської політики Росії і в разі ймовірних невдач перекласти відповідальність за них на республіканське керівництво. Однак з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. у національній політиці відбуваються кардинальні зміни, пов'язані з остаточним оформленням у СРСР командно-адміністративної системи. Фактично почала здійснюватися сталінська національна політика, яка, ґрунтуючись на соціально-політичних засадах «казарменного соціалізму», що призвела до відновлення імперського великодержавництва у сфері міжнаціональних відносин, завуальованого ідеологічною доктриною «дружби народів». У наступних 1950-1970-х роках в УРСР, як і в інших республіках, командно-адміністративна система ігнорувала потреби національного розвитку, під гаслами «пролетарського

інтернаціоналізму», «розквіту і зближення націй у СРСР», «формування нової історичної спільноти «радянський народ» здійснювалась політика русифікації та денаціоналізації етнічних груп, велася рішуча боротьба з виявами «українського буржуазного націоналізму».

Суть національної ідеї. Реалізація національної ідеї в незалежній Україні. Сучасна українська нація у вузькому значенні є етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому – відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени – громадянами України, тобто політична нація. Зі здобуттям незалежності України розпочалось утвердження української нації як державної (нації-держави) та як суб'єкта етнонаціональної політики її управлінських функцій. Націю-державу як суб'єкт міжнародних відносин, характеризує національно-державний інтерес, який виступає мотивацією зовнішньополітичної діяльності держави. Національно-державний інтерес України передбачає формування механізму зовнішніх зносин як основи зміцнення стабільності й запобігання міжнародним конфліктам, входженню в систему колективної та міжнародної безпеки. Базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням України є підвищення життєвої спроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі та дії на міжнародній арені. За короткий час Україна створила нову систему державного управління, власні Збройні Сили, органи безпеки і правопорядку. Зріс рівень політичних свобод громадян, було знято всі обмеження в духовному розвитку українського та інших етносів. Українська держава, як рівна серед рівних, увійшла до світової спільноти. Розпочалася напружена робота з створення ефективної економічної

системи, розвинених інститутів демократії, підвищення авторитету держави на міжнародній арені. Молодій державі вдалося визначити засади етнополітики і створити систему регулювання етнонаціональних процесів, що сприяло подальшій консолідації української нації. Тобто було визначено необхідні умови для забезпечення єдності і цілісності країни у нових історичних умовах, узгодження загальнодержавних інтересів та інтересів усіх етносів, розвитку їх культурної, мовної і релігійної самобутності.

Концепція державної етнонаціональної політики України: загальні положення, мета, завдання, напрями реалізації. Етнополітика – сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої відносяться політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами всередині країни, а також етнічних груп між собою.

Мета державної етнополітики – формування політичної нації. Суть принципових засад етнополітики України базується на:

- ідеї демократичного устрою держави;
- визнанні пріоритету права й верховенства закону;
- існуванні єдиного громадянства;
- врахуванні взаємозв'язку загальногромадянських і національних прав людини;
- визнанні справжньої рівноправності етнічних груп у державотворчих процесах;
- політичній, економічній та ідеологічній багатоманітності;
- дотриманні принципів:
 - а) національного інтересу та національних пріоритетів у державному, а не в етнічному значенні;
 - б) поліетнічного та полікультурного плюралізму;
 - збереженні генофонду Українського народу;
 - взаємодії й взаємовпливу політичного, економічного, правового соціального й національного факторів у суспільстві;

- захисті суверенітету й територіальної цілісності держави;
- рівноправності та взаємовигідному співробітництві з іншими країнами, міжнародними організаціями та незалежними експертами у міжнаціональній сфері.

Найвищою метою етнополітики України є створення оптимальних умов для гармонійного та перспективного розвитку у складі поліетнічної держави усіх складових етнонаціональної структури українського суспільства – української нації, національних меншин, корінних народів.

Нинішня етнополітична ситуація в Україні характеризується підвищенням ролі національного фактору в суспільно-політичному житті та тенденціями, що впливають на розвиток держави: зростання національної самосвідомості етнічних груп, їхньої самоорганізації та пошук різноманітних форм реалізації своїх специфічних запитів і потреб;

- політизація етнічних груп та її вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю;
- консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та формування політичної нації;
- інтеграція в українське суспільство осіб, що були незаконно депортовані за національною ознакою;
- активний полікультурний розвиток етнічних груп;
- наявність інтенсивних міграційних потоків, що впливають на соціально-політичну, економічну, демографічну сферу життєдіяльності суспільства.

Державна етнополітика повинна ґрунтуватися на визнанні закономірностей зростання національної самосвідомості, існуванні етнічної гетерогенності населення, тісної взаємодії у суспільстві національного фактору з економічними, соціально-політичними й правовими процесами.

Основні пріоритети державної етнополітики:

– забезпечення через відповідне законодавство, державні програми рівних можливостей для участі громадян незалежно від їх національності в усіх сферах матеріального й духовного життя у здійсненні етнополітики, державного управління;

– створення правового поля з метою гарантування рівних прав і свобод усім громадянам незалежно від раси, національності, етнічного походження;

– розвиток культурної самобутності української нації, всебічний розвиток української культури й мови;

– створення сприятливих умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, корінних народів;

– зміцнення духовної єдності українського суспільства;

– відновлення прав депортованих осіб, не допускаючи при цьому нових дискримінаційних утисків за національно-культурними ознаками;

– розширення співробітництва із зарубіжними українцями та людьми іншого етнічного походження – вихідцями з України, які проживають за її межами;

– утвердження у міжетнічних відносинах атмосфери толерантності, дружби, взаємної довіри, поваги до мови, культури, традицій, звичаїв і релігій етнічних груп;

– упередження будь-яких проявів сепаратизму, забезпечення на основі міжнаціонального миру й злагоди суверенітету та територіальної цілісності держави;

– зміцнення гарантій, що усували б вияви екстремізму, дискримінації громадян за національною, релігійною або мовною ознаками;

– захисті прав біженців та іммігрантів.

Важливими складовими державної етнополітики є постійний аналіз й вивчення ситуації у міжнаціональній сфері та залучення науковців до

осмислення етносоціальних, етнополітичних, етнокультурних та етнодержавознавчих проблем розвитку України.

Перший аспект – систематична діагностика самопочуття етнічних груп в Україні, тенденцій міжетнічних процесів для своєчасних рішень щодо зниження громадсько-небезпечної напруги.

Другий – співпраця держави з ученими. Без ґрунтовних наукових розробок неможливе формування етнополітики держави, ефективний вплив на етнополітичні процеси в суспільстві та прийняття рішень.

Процес формування правової бази етнонаціонального розвитку України. Тільки з проголошенням незалежності Україна почала створювати законодавчу базу, яка у повному обсязі відповідала національним інтересам українського народу, захисту та розвитку етнічних меншин. У політико-правовій сфері забезпечується:

- гарантування рівноправності відповідно до Конституції України,
- створення достатньої нормативно-правової бази регулювання етносоціальних процесів,
- утвердження української мови у статусі державної,
- забезпечення політико-правових умов для самоорганізації етнічних спільнот, їх участі в державотворчих процесах,
- правове регулювання міграції та захист прав мігрантів,
- протидія шовінізму, національному екстремізму...,
- забезпечення вільного зв'язку з титульними націями.

У соціально-економічній сфері:

- зміцнення господарської основи життєдіяльності етнічних спільнот, збереження традиційних систем, компактного проживання,
- реалізація економічних інтересів спільнот з урахуванням загальнодержавних інтересів. Забезпечення паритетності і рівних можливостей для громадян України,

- вирівнювання соціальних деформацій внаслідок депортацій за національною ознакою в роки тоталітарного режиму,
- подолання соціального розриву між спільнотами на культурному рівні,
- регулювання етнодемографічних процесів.

У духовній сфері:

- державна підтримка національних мов і культур, їх рівноправ'я,
- поширення об'єктивної інформації про розвиток спільнот,
- розвиток освіти автохтонних народів,
- формування зрілої національної свідомості.

Головна ідея українських правових актів в сфері етнонаціонального розвитку – це ідея рівності всіх етнічних спільнот, з чого випливає рівноправний підхід до них. Заходи, необхідні для відродження та збереження самобутності етнічних меншин, поряд з цілеспрямованою державною політикою розвитку української нації, набувають декількох форм:

- право меншин на існування;
- користування досягненнями власної культури і мови та їх розвиток;
- створення та забезпечення для меншин національних навчальних закладів, поряд з контролем за навчальними програмами та викладання державною мовою;
- гарантії політичного представництва в органах, що визначають політику держави як на виконавчому, так і на законодавчому рівнях;
- надання автономії з передачею меншинам права керувати своїми внутрішніми справами, щонайменше у сферах культури, виховання та навчання, релігії, інформації та соціальних справ.

Українське законодавство надає широких можливостей для задоволення національними меншинами прав та свобод. Але підкреслимо, що повага до прав осіб, які належать до національних меншин, зумовлює виконання цими особами своїх обов'язків щодо держави, на території якої вони проживають.

Присутність положень стосовно захисту їх прав у багатьох різноманітних законодавчих актах свідчить про намагання держави охопити правовим полем якнайбільше аспектів суспільного життя, захистити права меншин в усіх можливих ситуаціях етнонаціонального розвитку. Проте, декларування прав, навіть на рівні законів, це ще тільки передумова для їх реального втілення в життя. Тому важливого значення набувають механізми впровадження в життя норм закону, фінансова та матеріальна їх підтримка.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав етнічних меншин. В Україні гарантії та захист прав національних меншин на законодавчому рівні відповідають світовим і європейським стандартам. Це неодноразово підтверджували експерти провідних міжнародних організацій. Базові права нацменшин закріплені в нормативно-правових актах України ґрунтуються на міжнародно-правових документах. Україна як суб'єкт міжнародно-правових відносин імплементувала міжнародні стандарти щодо захисту прав нацменшин у власне законодавство та державну етнополітику, послідовно використовує досвід зарубіжних країн у цій сфері. Ці стандарти, сформульовані у таких документах, як: Міжнародні пакти про права людини (1976 р.); Документ Копенгагенської наради з людського виміру (1990); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Рекомендації Ради Європи 1201 (1993 р.); Віденська декларація та додатки до неї (1993 р.); Рамкова Конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1994 р.); Резолюція ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1995 р.); Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.) і ін.

Закладаючи основу правової бази етнонаціональної політики, українські законодавці ґрунтовно використали міжнародний досвід захисту прав меншин, у першу чергу міжнародні пакти, які орієнтують держави у визначенні цілей і напрямів своєї етнонаціональної політики і ставлять вимоги до національних законодавств щодо запобігання будь-яких несправедливостей у ставленні національної більшості до етнічних меншин. Головна ідея міжнародних правових актів, яка знайшла втілення в українському законодавстві з національних питань, – це ідея рівності всіх етнічних спільнот, з чого випливає рівноправний підхід до них, а на практиці – однаковий пакет заходів, що мають висуватися державами у процесі здійснення етнонаціональної політики. Міжнародні пакти, будучи спрямованими на досягнення справедливості у розв’язанні національних проблем через рівне ставлення до всіх етнічних груп, водночас надають можливість вільного вибору напрямків, механізмів і техніки етнополітичного вибору. Держави мають можливість враховуючи конкретну життєву ситуацію у здійсненні своїх зобов’язань по рівному ставленню до всіх етнічних спільнот.

Тема 2. 3. Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект

Мета: охарактеризувати особливості етнонаціональних відносин в Україні, зупинившись на таких його проявах, як регіональні особливості, актуалізація мовного питання та проблем історичної пам’яті, релігійному розмаїтті; визначити політико-правові засади регулювання міграційних процесів; надати інформацію щодо основних засад, на яких ґрунтуються взаємини з закордонними українцями; проаналізувати заходи уряду України по забезпеченню політичних та національно-культурних запитів етнічних меншин.

План:

1. Особливості етнонаціональних відносин в Україні.
2. Регіональний вимір етнополітичних процесів в Україні.

3. Мовне питання у контексті етнополітичного розвитку Української держави.
4. Релігія та церква в сучасній Україні.
5. Політико-правові засади регулювання міграційних процесів.
6. Питання взаємин Української держави з закордонними українцями.
7. Право етнічних меншин на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та їх участь у політичному житті України.
8. Право національно-культурної автономії та його реалізація.

Понятійний апарат: біженці; громадське об'єднання; громадянство; депопуляція; дискримінація; діаспора; еміграція; закордонні українці; історична пам'ять; міграція; національно-культурна автономія; національно-культурне товариство; нація; партія; політизація етносу; політична участь; регіоналізм; регулювання міграційних потоків; релігія; свобода віросповідання; свобода совісті; сепаратизм.

Особливості етнонаціональних відносин в Україні. До проголошення незалежності Україна була позбавлена можливості здійснювати власну етнонаціональну політику. Майже три з половиною століття колоніального статусу України визначили в ній цілу низку етнонаціональних проблем, вирішення яких є об'єктом державної національно-етнічної політики. Особливо складний спадок Україна отримала від радянської тоталітарної системи. Першочергового вирішення потребували такі проблеми:

а) відвертий або прихований антисемітизм, різні форми ксенофобії, у т. ч. спрямованої проти всього українського – мови, культури, традицій, звичаїв, – зрештою незалежного курсу;

б) Україна була об'єктом особливо активних русифікаторських заходів, причому вони були спрямовані не лише проти українців, але й проти інших етнічних груп. Наслідком русифікаторської й асиміляторської політики Москви було, зокрема, зменшення у 1979 р. абсолютної чисельності ряду етнічних груп України: поляків – на 15,3 %, болгар – на 2,3 %, угорців – на 0,7 %, греків – на 5,3 %. Реакцією на антисемітизм було скорочення кількості євреїв на 23,2 %, головним чином унаслідок

виїзду за межі колишнього СРСР;

в) визначення найважливіших принципів і напрямів етнополітики в Україні відбулося в умовах етнічного відродження й зростання політичної активності не лише корінної (титульної) нації – українців, але й основних етнічних груп. В очах неукраїнців справедливість у міжетнічних відносинах розуміється як право на пропорційну увагу до себе, зокрема в розподілі державних інвестицій, у забезпеченні певного середовища тощо. Формально такі демократичні уявлення не завжди збігаються з потребами титульної, найчисленнішої нації, над якою денационалізаторські експерименти ставилися з особливою витонченістю й підступністю;

г) розв'язуючи стратегічну проблему – об'єднання всіх етнічних спільнот у єдиний соціум країни, – етнічна політика мусила ураховувати важливу обставину: в той час, як представники більшості неукраїнських груп мають свої державні утворення поза межами України в історичному ареалі своєї титульної нації, український народ не має іншого місця на Землі, окрім України, де б він міг реалізувати своє право на самовизначення, на збереження своєї ідентичності. Поряд з українським титульним етносом автохтонними на теренах України є кримські татари, кримчак караїми, гагаузи, етногенез яких відбувався в межах сучасної території України. Виходячи з того, що ці етнічні групи не можуть розраховувати на допомогу країн походження, як більшість інших груп, то вони також мають підстави розраховувати на більш уважне ставлення до їхніх проблем.

На плечі Української держави випало й вирішення створеної ще в часи сталінщини проблеми народів, депортованих з території України: кримських татар, німців та ін., які прагнуть повернутися на землю батьків. Окрім проблем, породжених в попередні часи, в Україні виникають інші, зумовлені об'єктивним ходом історичного розвитку й особливостями перехідного етапу від комуністичних порядків до демократичного державотворення (інституалізація етноспільнот, регіональні відмінності, мовне питання тощо).

Регіональний вимір етнополітичних процесів в Україні. Наша держава має у своєму складі низку регіонів з різним ступенем національної самосвідомості корінного для них етносу, із своєрідним історичним досвідом, несхожими геополітичними, ідеологічними та етнокультурними орієнтирами і симпатіями населення. Біполярність українського суспільства в регіональному розрізі загострюється міжрегіональними диспропорціями в економічному розвитку, диференціаціями між показниками обсягу промислової продукції на душу населення у регіонах. Недостатнє забезпечення внутрішніх зв'язків між регіонами країни, особливо по лінії «Захід – Схід», створило потенційні загрози сепаратизму. На тлі кризового синдрому України в умовах перманентних політичних скандалів конфронтацію провокували два сегменти українського поліетнічного соціуму: національно-орієнтований і регіонально-територіальний.

Дослідники виділяють декілька показників, що визначають лінію регіонального розмежування:

- культурно-етнографічний: умовний поділ України на українські області Центру і Заходу та «нові землі» – Схід і Південь;
- соціально-історичний, за яким розрізняються дві групи областей: ті, що входили до складу держав Центральної та Південно-Східної Європи, та області, які входили до складу Російської імперії до 1939 р.;
- конфесійний, пов'язаний з відновленням статусу Української греко-католицької церкви, та монополією Української православної церкви Київського патріархату.

Регіональна поляризація, яка підсилювалась діями певних політичних еліт, спричинила те, що ситуація на Півдні і Сході України в 2014 р. призвела до виникнення безпрецедентних загроз цілісності України як держави, окупації південно-східних областей, де більшість проросійськи налаштованого населення не сприйняла ідей революційного Майдану. На жаль, існуюча модель регіональної політики виявилася неспроможною запобігти дезінтеграційним

тенденціям у державі. Це ж, поряд з широким колом чинників міжнародного характеру, призвело до повномаштабного вторгнення Російської Федерації на територію України у лютому 2022 р.

Мовне питання у контексті етнополітичного розвитку Української держави. З моменту набуття незалежності мовне питання в нашій країні вийшло далеко за межі етнолінгвістичної сфери й набуло відверто політичного звучання. Жодна політична криза періоду державного самовизначення України, жодна виборча кампанія не обійшлася без спекуляції фактором білінгвізму. Події політичної історії часів незалежності демонстрували виражену тенденцію зростання соціально-політичної напруги навколо мовної проблеми. На момент проголошення незалежності України, попри багатоетнічність, українське суспільство було двомовне. Переважна більшість населення принаймні пасивно володіла двома мовами – українською та російською, кожна з яких тією чи іншою мірою присутня була в усіх частинах країни та в усіх комунікативних практиках. Значна частина громадян України володіла російською мовою, принаймні половина надавала їй перевагу в повсякденному спілкуванні, а значна частина членів інших груп більш чи менш активно споживала російськомовні культурні та медійні продукти. Амбівалентність масової свідомості відкривала можливості для проведення обережної українізаційної політики в суспільстві. Водночас, вона сприяла посиленню переваги російської мови в багатьох суспільних сферах. А це дало привід деяким політичним силам час від часу порушувати питання про підвищення статусу російської мови. Напругу в мовному питанні створювала непослідовність державної мовної політики та непередуманість окремих дій у цій сфері. Так, наявність в Україні двох приблизно рівних мовно-культурних сегментів спонукала декого до думки, що найбільш ефективний шлях для запобігання конфлікту між ними полягав у зрівнянні правового статусу двох мов. Відповідно, кроки для утвердження як загальнонаціональної (лише української) мови розглядалися прихильниками двомовності, як такі, що спричинили існування ліній

культурного розмежування. Разом з тим, прихильники україномовності розглядали утвердження двомовності як чинник стимулювання мобілізації етнополітичних суб'єктів. За українських реалій, було обрано шлях компромісу, що на думку декого з політиків був спроможний врахувати мовні відмінності, не демаркуючи Україну на полярні різномовні ареали. Він полягав у тому, що українська мала залишитися єдиною державною мовою, обов'язковою для вживання в державних установах і вивчення в освітніх закладах, з одного боку. З другого, в місцях переважання носіїв російської чи іншої мови вводився статус місцевої офіційної мови. Компромісним критерієм визначення мав стати 50-відсотковий «пори́г» кількості осіб, які декларували ідентифікацію з цією мовою. За такого критерію російська мова дістала б регіональний статус лише в Криму та Донбасі – регіонах, мешканці яких, «уважали» проблему статусу мов однією з пріоритетних. Крім того, на місцевому рівні російську було б визнано офіційною мовою низки міст Сходу та Півдня України. Місцевий офіційний статус здобули б інші мови, носії яких мали ареали компактного проживання: угорська, румунська, кримськотатарська тощо. Важливого значення з огляду врегулювання мовного питання став Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», 25 червня 2019 року, яким українська мова визначена єдиною державною (офіційною) мовою в Україні. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя.

Релігія та церква в сучасній Україні. На час проголошення незалежності України у 1991 р. тут діяли всього 9 зареєстрованих Церков и релігійних напрямів. Завдяки нормалізації державно-церковних взаємин, створено реальну базу для функціонування релігійних організацій. Загальна демократизація українського суспільства сприяла бурхливому відродженню релігійно-церковного життя, зокрема розвитку релігійної інфраструктури. Після проголошення державної

незалежності більш ніж утричі зросла кількість духовних навчальних закладів та монастирів, у 8 разів – місій та братств. Функціонують недільні школи, пункти катехизації, зросла кількість періодичних видань. Значно поліпшилась матеріальна база церков. Держава повернула їм три тисячі культових споруд, понад 8 тис. предметів церковного майна. Споруджувались нові храми. Характерна ознака сучасного українського суспільства – його поліконфесійність, у якому офіційно діє понад 21 тис. релігійних громад, 80 конфесій, течій та напрямів. Вони представляють усі світові релігії й найбільш поширені віровчення православ'я, греко-католицизм, католицизм, протестантські вчення, іудаїзм, мусульманство, буддизм, нові секти. Нинішній розподіл християнських конфесій в Україні такий: Українська православна церква Київського патріархату – УПЦ КП; Українська православна церква Московського патріархату – УПЦ МП; Українська автокефальна православна церква – УАПЦ; Українська греко-католицька церква – УГКЦ; Римо-католицька церква – РКЦ. У середині православ'я відбуваються складні процеси. Минулі три десятиліття характеризуються падінням монополії РПЦ на Україну, відновленням УАПЦ, створенням Київського патріархату і апогеєм, врешті-решт, утворенням Православної церкви України (ПЦУ) – визнаної автокефальної української церкви. Якщо у 1988 році єдиною ортодоксальною церквою в Україні була РПЦ, то 30 років по тому Московський патріархат вже не є канонічною церквою в Україні. Їхні єпископи позбавлені канонічного статусу і є лише російськими єрархами на чужій канонічній території. Розуміючи потенційні загрози й наслідки діяльності РПЦ в Україні, у Верховній Раді 29 березня зареєстрували законопроект про заборону РПЦ в нашій державі. Переважна більшість населення України, в тому числі українці, росіяни, білоруси, молдовани, румуни, болгари, греки належать до православного, греко і римо-католицького віросповідання. На сьогодні в Україні існує 3 гілки православ'я. Окрім того є релігійні громади німецької євангелістсько-лютеранської та вірменської апостольської церкви. Зросла

кількість мусульманських громад, до яких належать представники азербайджанської, узбецької, татарської, дагестанської, осетинської, туркменської, казахської, кримськотатарської національних меншин. Переважна більшість єврейської національної меншини належить до іудейських громад, яких в Україні понад 70. Більше тисячі релігійних організацій в Україні створено національними меншинами. Найбільшу частину з них створено послідовниками ісламу, іудаїзм, закарпатська (угорська) реформатська церква, німецька євангелічно-лютеранська церква, вірменська апостольська церква. В Україні діють релігійні організації з чітко вираженою етноконфесійною ознакою (реформати, лютерани, іудеї, мусульмани, караїми, кримчаки тощо). Деякі релігійні громади Римсько-католицької церкви також носять національний, хоча і значною мірою знівельований характер. У багатьох випадках диференціація за національною ознакою (росіяни, болгари, греки, молдовани, румуни тощо) відбувається в основному в межах православних громад, а національно-духовні потреби віруючих задовольняються у формі богослужінь національною мовою, дотримання релігійних традицій і звичаїв, що притаманні цим національностям.

Політико-правові засади регулювання міграційних процесів. Загальні політичні трансформації, що відбуваються в нашій країні від часу проголошення незалежності справили вплив на всі без винятку сфери життя, зокрема й на міграційні процеси. Аналіз інтенсивності, спрямованості, характеру міграцій дають підстави виділити п'ять її течій. Перша течія – це добровільне повернення етнічних українців, а також репатріантів – кримських татар, вірмен, німців, поляків та інших, які раніше з різних причин вибули з України, зокрема внаслідок етнополітичних репресій. Друга течія – втікачі з «гарячих точок», де палали етнічні конфлікти та війни, а також із місць порушення прав людини та територій націй, де були вияви ксенофобії, етноциду, негативного ставлення частини населення країни або окремих його груп, до певних етноменшин. Третя течія – перебування в Україні іноземців,

які приїхали колись на навчання або на роботу за міждержавними угодами СРСР і з різних причини не змогли, а подекуди й не хотіли повернутися додому й шукали у нас притулку. Четверта течія – транзитна, здебільшого нелегальна міграція на Захід. П'яту групу іммігрантів становлять особи, які в'їжджали до нашої країни для працевлаштування. В основному це представники народів Середньої Азії, Кавказу, де наявний надлишок робочої сили. Важливим стало у незалежній Україні й питання громадянства, його набуття та припинення. Державні органи управління з цього питання, спираючись на чинне законодавство, постійно аналізують стан справ, роблять відповідні висновки та проводять заходи. Серед проблем громадянства, яким приділялась особлива увага органами державного управління, найголовнішими за час незалежності нашої держави були: набуття громадянства військовослужбовцями українського походження, які прибули з країн близького зарубіжжя на свою етнічну Батьківщину; розв'язання питань набуття громадянства України депортованими в минулому особами та їхніми нащадками, які повернулися до України; посилення уваги до тих, хто виїжджав за кордон, зокрема до висококваліфікованих фахівців – науковців, працівників освіти тощо; виїзд значної кількості неповнолітніх разом із батьками на постійне проживання за кордон; необхідність посилення переговорного процесу й підписання угод щодо спрощеного порядку зміни громадянства між Україною та Росією і деякими країнами СНД; високий рівень незаконної міграції, зумовлений відсутністю належної законодавчої бази, що регулювала б процеси в'їзду в Україну на постійне проживання іноземців та осіб без громадянства, зокрема відсутністю механізму квотування імміграції в Україну.

Питання взаємин Української держави з закордонними українцями.

В Україні до російсько-української війни 2022 року жило 37,4 млн. українців, а в Австралії, країнах Америки, Західної та Східної Європи – понад 5 млн., ще 7 млн. – у країнах СНД та Балтії. Однак фахівці вважають, що ці дані не відображають справжнього стану справ. Адже з різних об'єктивних і

суб'єктивних причин значна частина українців вимушена була «приписувати» себе до іншої національності. Багато вчених дослідників стверджує, наприклад, що чисельність наших земляків лише на території колишнього СРСР становить близько 10-12 млн. чол. Окрім того, наприкінці XX – початку XXI ст. внаслідок глобалізаційних міграційних процесів з України в різні країни світу, зокрема в Російську Федерацію, Польщу, Чехію, Португалію, Іспанію, Грецію та інші мігрувало за офіційними та неофіційними джерелами від 2 до 7 млн. осіб. Наявність у світі чисельно значимої діаспори, яка є складовою українського етносу, спонукали Україну включити її до сфери своєї етнополітики, яка ґрунтується на дотриманні чинних універсальних міжнародно-правових норм відповідно до яких зарубіжні українці за своїм правовим статусом є громадянами інших країн, живуть за їх законами, мають певні права і зобов'язання, розглядаються з огляду міжнародного права як національна меншина. Стаття 12 Конституції України проголошує, що держава дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців поза межами країни. З метою координації діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, залучення наукових установ і творчих організацій, громадських об'єднань до співробітництва з українською діаспорою Постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1996 р. № 1160 бкло створено Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою. 4 березня 2004 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про закордонного українця», в якому накреслені заходи щодо розширення можливостей більш тісних контактів між етнічною батьківщиною та зарубіжним українством. Стратегія діяльності держави у створенні належних умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, була визначена у Національних програмах. При створенні надійного механізму співробітництва з українською діаспорою Україна дотримується таких найголовніших принципів: невторчання і недискримінації; принцип територіальної цілісності, поваги, суверенної

рівності і політичної незалежності держав; всі національні меншини мають право на існування, що передбачає заборону законодавчих, адміністративних, економічних та інших заходів, спрямованих на їх асиміляцію; кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вибирати належність до національної меншини і мати гарантію того, що її рішення не викличе жодних несприятливих наслідків.

Право етнічних меншин на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та їх участь у політичному житті України. На сьогодні в Україні сформована законодавча база регулювання міжетнічних стосунків, де визначається правовий статус національних меншин. До конституції включено розділ про основні права національних меншин, а також існують окремі законодавчі акти, які деталізують ці права, визначають механізм їх реалізації. Йдеться про фундаментальні права: право існування як представників меншин і співвіднесення себе із своєю етнічністю; «компенсаторні» права (мовні, на освіту, на інформацію рідною мовою, на культурний розвиток, на вільну взаємодію, на економічний розвиток, на використання національної символіки); права стосовно участі меншин у процесі прийняття рішень на національному та локальному рівнях щодо політичного і соціального статусу меншин. Відповідно до положень законів України «Про національні меншини в Україні» та «Про об'єднання громадян», інших законодавчих актів одним із головних визначальних прав людини є право на національно-етнічну самоідентифікацію, збереження, вільний вияв і розвиток своєї етнічної самобутності. У середовищі національних меншин за часи незалежності нашої держави спостерігались процеси самоорганізації, утворення національно-культурних товариств, активізувалась їх участь у суспільно-політичних процесах. В Україні зареєстровано 1067 товариств національно-культурного спрямування. 33 із них мають всеукраїнський статус, 322 – обласний статус, 628 – міський статус, 84 – районний. Зросла авторитетність національно-культурних товариств, які представляють ту чи

іншу національну меншину, здатність їхніх керівників мобілізувати свої зусилля на підвищення національної самосвідомості, розвитку етнічної культури, внутрішньої мобілізованості цих організацій та здатність реалізувати питання інтеграції членів, представників цієї спільноти, у внутрішньодержавні процеси. Як свідчить практика, більшість громадських об'єднань налагодили тісні контакти з державними інституціями та владними структурами, займають конструктивну, виважену позицію, не дозволяють втягнути себе в різні політичні колізії і в змозі надати принципову відсіч намаганням порушити сформовані десятиліттями стосунки між громадянами представниками різних національностей. Втім виникають великі труднощі у питаннях політичного представництва в органах влади в Україні для національних меншин. Одна з них – суттєва різниця в кількісному складі етноспільнот.

Проте законодавство України не виключає участі національних Меншин у вирішенні етнополітичних питань. Закон «Про Національні меншини в Україні» передбачає:

- діяльність постійних комісій із питань міжнаціональних відносин у Верховній Раді України та, в разі необхідності, у місцевих радах народних депутатів;
- створення відповідних структурних підрозділів у місцевих органах виконавчої влади;
- утворення на громадських засадах дорадчих органів із представників національних меншин.

Право національно-культурної автономії та його реалізація. Важливою складовою реалізації конституційних вимог та відповідного законодавства є забезпечення корінними народами та етноменшинами свого права на збереження і розвиток власної національної культури, рідної мови, національних традицій. Цьому сприяють громадські організації, культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання етнічних меншин. Незважаючи на обмеженість у матеріальних і фінансових ресурсах, у цілому в освітніх закладах

України вдалося розширити навчання рідними мовами. В Україні діють школи з рідною мовою навчання деяких національних меншин, також двомовні – українсько-російські, українсько-румунські, українсько-угорські, українсько-словацькі тощо. Є школи, у навчальних планах яких передбачено вивчення предметів рідною мовою та літератури національних меншин. У системі освіти відбувається процес приведення викладання різними мовами у відповідність до національного складу кількості україномовних навчальних закладів, що забезпечують право громадян різних національностей на оволодіння державною мовою. Відповідно до регіонально-компактного представництва національних меншин вивчаються кримськотатарська, угорська, польська, румунська, єврейська, болгарська, новогрецька, гагаузька та інші мови. 15 вузів країни готують учителів мови і літератури, зокрема у Житомирському педагогічному інституті здійснюється підготовка вчителів польської мови, Маріупольський гуманітарний інститут готує фахівців з новогрецької мови і літератури; Чернівецький університет – вчителів для шкіл з румунською мовою навчання; Прикарпатський університет здійснює підготовку фахівців із слов'янської філології. Функціонують приватні навчальні заклади, зокрема Міжнародний Соломонів університет та Київський «Слов'янський університет», які здійснюють підготовку фахівців для навчально-виховних закладів етнічних спільнот. На базі багатьох загальноосвітніх шкіл працюють факультативи та гуртки з вивчення рідної мови, які відвідують близько 200 тис. дітей. При національно-культурних товариствах діють недільні школи, в яких школярі опановують рідну мову. З метою забезпечення прав національних меншин на отримання та поширення інформації своєю мовою працюють засоби масової інформації етноспільнот. Етнополітика у цій сфері полягає в тому, щоб координувати діяльність ЗМІ, спрямовуючи їх зусилля на вирішення завдань інтеграції етносів у наше політичне суспільство. У 367 бібліотеках України функціонують відділення літератури мовами національних меншин. Культурно-мистецькі традиції своїх етносів представляють єврейські театри «Мазлтов» і

«Штерн» (м. Київ), циганський театр «Романс» (м. Київ), кримськотатарський театр (м. Сімферополь), угорський театр (м. Берегове Закарпатської області), польський народний театр (м. Львів). Знані й відомі не лише в Україні, але й поза її межами польські ансамбль «Яскулки» і гурт «Поліські соколи» з Житомира, єврейський дитячий фольклорний ансамбль «Бант Еанот», татарський вокальний ансамбль «Шатлик», грецький ансамбль «Сартанські самоцвіти», корейський молодіжний хор «Осанна», німецький камерний хор «Оранта», удостоєний звання народного хору України.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль спрямований на перевірку систематичності роботи здобувача, рівня засвоєння матеріалу протягом викладання курсу. Здійснюється під час проведення аудиторних та поза аудиторних занять. Форми проведення поточного контролю: робота на семінарських заняттях, самостійна робота, виконання індивідуального навчально-дослідного завдання. Оцінюється рівень знання здобувачами першоджерел, наукової літератури, уміння логічно та послідовно виступати під час обговорення питань плану семінарського заняття, ставити та відповідати на запитання в ході дискусії. Результати поточного контролю фіксуються в журналі успішності академічної групи.

Модульний контроль здійснюється як підсумок роботи здобувача протягом вивчення окремого модуля за результатами опанування теоретичного та практичного матеріалу, передбаченого модулем. Форми проведення модульного контролю – контрольна робота. Проводиться у письмовій формі. Модульний контроль може бути проведений під час практичних занять або в позааудиторний час. До модульного контролю допускаються здобувачі, які виконали всі види робіт, що є складовими модуля.

Підсумковий контроль – у першому семестрі (Змістовий модуль 1) – залік, у другому семестрі (Змістовий модуль) – іспит. Залік проводиться в усній форма шляхом опитування. Іспит здійснюється у письмовій формі в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою, і в терміни, встановлені навчальним планом.

Форми та методи оцінювання

- усне або письмове опитування;
- тестування (письмове, комп'ютерне);
- індивідуальні (командні) проєкти та їх презентація на науково-практичній конференції;
- реферати, есе;

- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- виконання та захист самостійної роботи;
- виконання та захист ІНДЗ;
- оцінювання модульного контролю;
- залік / іспит.

Оцінювання навчальної дисципліни відбувається за 100-бальною шкалою упродовж семестру за всіма видами та формами роботи за накопичувальною системою рейтингових балів.

При оцінюванні рівня знань здобувача аналізу підлягають:

- **характеристики відповіді:** цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність;
- **якість знань (ступінь засвоєння фактичного матеріалу):** осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- **ступінь сформованості умінь:** поєднувати теорію і практику під час розгляду ситуацій, практичних задач, в процесі політичної комунікації і соціалізації;
- **рівень володіння розумовими операціями:** вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки з проблем, що розглядаються;
- **досвід творчої діяльності:** вміння виявляти проблеми, розв'язувати їх, формувати гіпотези;
- **самостійна робота:** робота з навчально-методичною, науковою, допоміжною вітчизняною та зарубіжною літературою з питань, що розглядаються, вміння добувати інформацію з різноманітних джерел (нормативні, програмові; нормативні, преса), робота з комп'ютерною технікою, системою Internet.

Система оцінювання навчальних досягнень здобувача за модулем 1

Назва виду діяльності та контролю	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль2	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	2	5	10		
Підготовка та робота на семінарському занятті	4	5	20		
Робота на практичному занятті					
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)					
Виконання завдань для самостійної роботи	5	2	10		
Виконання модульного контролю	10	1	10		
Виконання і захист ІНДЗ	10	1	10		
Доповідь на конференції	20	1	20		
залік		1	20		
Максимальна кількість балів протягом семестру:					100

Система оцінювання навчальних досягнень здобувача за модулем 2

Назва виду діяльності та контролю	Максимальна кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль2	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1			10	10
Підготовка та робота на семінарському занятті	2			10	20
Робота на практичному занятті					
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)					
Виконання завдань для самостійної роботи	3			3	9
Виконання модульного контролю	6			1	6
Виконання і захист ІНДЗ	5			1	5
Доповідь на конференції	10			1	10
іспит				1	40
Максимальна кількість балів протягом семестру:					100

Шкала оцінювання здобувачів за системою ECTS

Рейтингова Оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90 – 100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82 – 89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	74 – 81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69 – 73 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60 – 68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень балів знань (умінь)
FX	35 – 59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1 – 34 балів	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ

Загальні рекомендації до семінарських занять

Ефективність, корисність семінару як для кожного його учасника, так і для групи в цілому залежить від ретельності самостійної підготовчої роботи здобувачів. Ефективність її залежить від чіткого використання такої послідовності:

1. Ознайомлення з темою та питанням плану семінарського заняття;
2. Опрацювання навчального матеріалу теми за конспектом лекції, підручником або навчальним посібником;
3. З'ясування змісту ключових понять теми за довідниками, словниками, підручниками та конспектами лекцій;
4. Складання плану відповіді на питання семінарського заняття.
5. Підготовка виписок за пунктами плану. Їхня форма може бути різноманітною.
6. Розміщення виписок відповідно з логічною послідовністю, зумовленою планом виступу. Необхідно продумати зв'язки між ними, порівняти погляди й оцінки різних авторів, звернути увагу на чітке визначення основної думки (тези) доповіді, переконливість аргументів, які будуть наведені як її доказ; уважно проаналізувати зміст виступу в цілому, сформулювати та записати висновки.

Кожна тема заняття складається з трьох-чотирьох питань, на які здобувач готує відповідь. Під час відповіді на питання здобувач може користуватися конспектом. За умови вільного володіння матеріалом, правильних відповідей на додаткові питання здобувач має можливість отримати найвищу оцінку. При підготовці до заняття здобувачеві рекомендується використовувати найновіші наукові публікації, що з'явилися після видання даного навчального посібника.

На семінарському занятті оцінюються:

- усі відповіді здобувача;
- участь у обговоренні дискусійних питань;
- вміння застосовувати теоретичні знання при виконанні завдань;
- виступи з підготовленими індивідуальними презентаціями щодо широкого кола тем.

Для того, щоб виступ був цікавим і ефективним, необхідно враховувати наступні поради:

- необхідно зацікавити слухачів своєю промовою. Саме тоді, коли виступаючий виголошує перші речення, вирішується чи будуть уважно слухати його присутні;
- важливо чітко і логічно сформулювати завдання (мету) свого виступу;
- треба триматися впевнено, погляд доповідача повинен бути спрямований на слухачів;
- якщо у виступі є декілька частин або наводяться різні аргументи, доцільно скористатися їх нумерацією: «по-перше...», «по-друге...», але у той же час не зловживати одноманітними фразами;
- рекомендується не забувати про яскраві приклади, цікаві факти, без яких теоретичний матеріал сприймається складно;
- постійне читання конспекту без відриву від нього створює негативне враження; бажано спостерігати за реакцією слухачів упродовж виступу;
- необхідно слідкувати за чіткістю мовлення, не говорити надто швидко, уникати монотонності у виступі, оскільки вона втомлює, мимоволі присипляє як увагу, так й інтерес слухачів. Слід про головне, суттєве говорити повільніше, менш важливе можна вимовляти тихіше;
- і, нарешті, треба мати на увазі, що найкраще з почутого запам'ятовується саме та інформація, яка прозвучала на початку і наприкінці промови. Особливу увагу важливо приділити висновкам,

позначивши їх фразами: «Зробимо підсумок...», «Таким чином,...», «Отже...» тощо.

Вимоги до написання реферату

Підготовка реферату з одного з питань (за вибором здобувача) є самостійною домашньою роботою. Основні етапи підготовки реферату:

- вибір теми та пошук необхідної літератури;
- вивчення зібраних матеріалів;
- написання реферату;
- захист його на семінарі впродовж – 5-7 хвилин.

Критерієм оцінки реферату є такі параметри:

- 1) виразно сформульована проблема;
- 2) обґрунтування її актуальності;
- 3) короткий огляд наукових поглядів різних (кількох) авторів на суть проблеми;
- 4) логічна послідовність і аргументованість викладу змісту;
- 5) наявність власної (авторської) позиції;
- 6) наявність висновку й посилань на джерела.

Після вибору та осмислення теми, яка зацікавила здобувача, необхідно отримати консультацію у викладача щодо складання попереднього плану і списку тематичної літератури.

Ознайомлення з літературою вимагає критичного співставлення заідеологізованих робіт радянського часу із занадто радикальними, псевдонауковими працями сьогодення і аналізу справді наукових, виважених досліджень.

Після опрацювання літератури можна скласти план, що включає два-три питання, які розкривають основний зміст теми. Найважливіші вимоги до питання реферату:

- а) змістовність;
- б) логічна послідовність;

- в) органічний зв'язок викладу окремих питань;
- г) після розкриття кожного питання плану обов'язково робляться висновки;
- д) по завершенні розгляду всієї теми робиться ґрунтовний загальний висновок.

Реферат пишуть або друкують шрифтом розміром 14 пунктів з одного боку аркушу паперу стандарту А4 через 1,5 міжрядкових інтервали, та нумерують, залишаючи поля таких розмірів: лівий – 30 мм, правий – 15 мм, верхній та нижній – по 20 мм. Загальний обсяг реферату – не менше 10 сторінок. Оформляють реферат відповідно до загальноприйнятих вимог. Зміст реферату складається зі вступу, розділів основної частини, висновків, списку використаної літератури. Оформлений реферат здобувач підписує і проставляє дату виконання. Не зараховуються ті реферати, які є плагіатом чи передруком текстів із підручників або Інтернету. Реферат готується за кількома джерелами (до 10 найменувань). Захист реферату проводиться шляхом публічного виступу або індивідуальної співбесіди викладача зі здобувачем.

Реквізити реферату:

- назва міністерства, якому підпорядковується навчальний заклад;
- заклад, в якому навчається автор;
- назва факультету і кафедри, на яких виконано роботу;
- тема реферату;
- прізвище, ім'я, по батькові, назва навчальної групи здобувача, який виконав реферат;
- прізвище, ім'я, по батькові, посада і наукове звання керівника роботи;
- місце та рік написання;
- текст, який складається зі вступу, основної частини, висновків, списку використаної літератури.

Правила оформлення списку використаних джерел і літератури

Один автор: Антонюк О.В. Основи етнополітики. К.: МАУП, 2005. 432 с.

Два або три автори: Куць Ю. О., Куць О. М., Лісничий В. В. Етнонаціональні чинники державотворення. Х.: Вид-во ХаРІ УАДУ «Магістр», 2002. 108 с.

Авторський колектив: Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Н. В. Беліцер, С. В. Бугаєв, Я. О. Варивода та ін. К.: УНЦПД, 2004. 312 с.

П'ять і більше авторів: Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В. Наулка. К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001. 423 с.

Багатотомні видання: Абетка етнополітолога: Словник-довідник: в 2 т. / Ю. Римаренко (кер.), І. Варзар, І. Іванченко та ін.; відп. Ред. Ю. Римаренко. К.: Школяр, 1996.

Перекладені видання Больман І. Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних або меншинних мов / Перекл. С. Гринцевич. К.: К.І.С., 2007. 280 с.

Збірники наукових праць чи документів: Національні відносини в Україні у ХХ столітті: 3б. документів і матеріалів / Упор.: І. Курас, М. Панчук. К.: Наукова думка, 1994. 559 с.

Статті з журналів, інших часописів: Вітман К. М. Участь національних меншин у розробці Концепції етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 546-552.

Видання розміщені в мережі Інтернет: Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92339> (дата звернення: 17.12.2022)

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
Модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики			
1.	Історія етнополітичної думки	4	1
2.	Етнополітика як наука та навчальна дисципліна	2	1
3.	Етнонаціональна політика в системі державотворення	4	2
Усього за модулем 1		10	4
Модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні			
4.	Сучасні етнODEMOграфічні процеси в Україні	4	2
5.	Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України	8	2
6.	Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект	8	4
Усього за модулем 2		20	8
Разом		30	12

МОДУЛЬ 1.
СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

ТЕМА 1. 1. ІСТОРІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

План 1 семінарського заняття:

1. Виникнення етнополітичних поглядів в Давній Греції та Римі.
2. Становлення етнополітичних ідей в епоху Відродження.
3. Формування етнополітичних знань в епоху Просвітництва.

Реферати:

1. Платон та Аристотель про створення держав за етнічним принципом.
2. Етнополітичні ідеї Ж. Бодена.

План 2 семінарського заняття:

1. Вплив американської та французьких революцій на становлення етнополітичних ідей та концепцій.
2. Розвиток етнополітичних концепцій і теорій у Німеччині XVIII – початку XIX ст.
3. Зародження і генеза етнополітичної думки в Україні.

Реферати:

1. «Декларація прав людини і громадянина» Французької революції (1789 р.).
2. Політичні концепції радикального націоналізму (Д. Донців, М. Міхновський)

Методичні рекомендації:

Готуючись до цього семінарського заняття, зверніть увагу на те, що передумови зародження етнополітичних думок формуються у Давній Греції та Римі. Видатними мислителями цього періоду були Платон і Аристотель, які висунули теорію про створення держав за етнічним принципом. Важливою

віхою також стала ідея світового громадянства у працях грецьких та римських мислителів. На практиці ці ідеї супроводжував процес створення перших колоніальних імперій, федерацій та конфедерацій. Перехід людства від «суто етнічного» існування до індустріального суспільства та національного існування почався в добу Відродження. Ці процеси вплинули на етнополітичні погляди Н. Макіавеллі. Етнополітичні ідеї Ж. Бодена знайшли обґрунтування у праці «Шість книг про республіку», де було висвітлено теорію суверенітету. Розробка етнополітичних ідей була продовжена Ф. Беконом. Цікавими є і міркування Т. Гоббса про народ, народний суверенітет, національну державу, причину занепаду та розпаду держав. Внесок Ш. Монтеск'є полягав у вченні про існування і дію законів та закономірностей суспільного розвитку, розробку концепції «духу нації». Інший представник просвітництва Ж.-Ж. Руссо проголосив ідеї свободи і рівності людини і народів, виклав концепцію народного суверенітету. Зверніть увагу на те, що істотним був вплив Американської революції на становлення етнополітичних ідей. Слід проаналізувати етнополітичні міркування Дж. Отіса, Б. Франкліна, Т. Пейна, Т. Джеферсона. Здобувачам слід звернути увагу на досягнення представників німецької класичної філософії, а саме – І. Канта, Й. Гердера. В Україні появу етнічних та етнополітичних поглядів слід почати аналізувати з періоду Київської Русі. Суттєвим кроком у становленні етнополітології стала автономно-федералістська концепція М. Драгоманова і М. Грушевського. Національною проблематикою займалися і представники соціалістичного напрямку. Так, С. Подолинський висунув тезу про федералізм як принцип організації політичного життя в Україні, а І. Франко обґрунтував ідею незалежності України. Пошуки шляхів розв'язання національної проблеми здійснювали В. Липинський і В. Винниченко. Окрему групу досліджень складають політичні концепції радикального націоналізму (Д. Донцов, М. Міхновський), а також український “націонал-комунізм”. Загалом, вивчаючи

це питання, здобувачам слід зробити висновки про специфіку української етнополітології та історичні обставини її формування.

ТЕМА 1. 2. ЕТНОПОЛІТИКА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

План семінарського заняття:

1. Етнополітологія як наука.
2. Предмет, об'єкт та задачі етнополітики.
3. Методичні підходи щодо розуміння етнічності.
4. Термінологія в науці про етноси, нації, етнонаціональні відносини.
5. Етнічна сфера людського буття.

Реферати:

1. Значення вивчення етнополітики для формування політичної культури та культури міжетнічного й міжнаціонального спілкування.
2. Напрямки теоретичних розробок щодо національного питання в Україні.
3. Основні методологічні засади етнополітики.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи питання здобувачі мають усвідомити, що етнополітика вивчає взаємини між нацією та державою, а загалом досліджує питання нації в політичному аспекті. Це значить, що етнополітика цікавиться всіма справами, які так або інакше пов'язані з державним аспектом національних взаємин. Таким чином, вивчаються питання політичного самовизначення нації, з усією дотичною проблематикою, так і їх можливе практичне вирішення. Обґрунтуйте, чим зумовлена зростаюча актуальність розвитку і вивчення етнополітології в сучасній Україні. З'ясуйте місце і роль етнополітології в системі суспільних наук сьогодні і на перспективу. Важливо з'ясувати основні функції етнополітики у суспільстві. У суспільній думці сформувались різні методичні підходи щодо розуміння етнічності: примордіалізм, інструменталізм і

конструктивізм. Здобувачі мають визначити відмінності у цих підходах. Увага етнополітики зосереджується як на проблемах національних меншин, так і на ролі титульних націй у їх співіснуванні тому вагоме значення має розуміння поняття етнічності; етнічна сфера людського буття; нація; етнічна та національні групи; національна меншина. Слід зробити порівняльний аналіз основних тенденцій у підходах до вирішення етнополітичних проблем, дати характеристику основних методів і принципів етнополітичних досліджень. Визначте актуальність дослідження і вивчення етнічної та національної сфер людського буття.

ТЕМА 1. 3. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

План 1 семінарського заняття:

1. Місце та роль держави в етноорганізаційних процесах.
2. Етнополітичні моделі розвитку державотворення.
3. Моделі взаємин держави з етносами.
4. Політизація етнічних процесів.

Реферати:

1. Етнополітичний менеджмент як складова державного менеджменту.
2. Етнічний ренесанс і його наслідки.
3. Форми етнополітичної діяльності державної (титульної) нації.
4. Етнічні меншини як етнополітичний феномен.

План 2 семінарського заняття:

1. Етнополітичні конфлікти та їх регулювання.
2. Націоналізм в етнополітичних процесах.
3. Толерантність як вимір етнонаціональної політики.
4. Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин.

Реферати:

1. Етнічний конфлікт як засіб вирішення міжнаціональних проблем.

2. Типологія націоналізму.
3. Етнокультуралізм як вимір демократії.
4. Правові засади запобігання міжетнічних конфліктів в документах Ради Європи.

Методичні рекомендації:

Готуючись до семінарського заняття здобувачі мають виявити місце та роль держави в етноорганізаційних процесах; відзначити основні пріоритети державної етнополітики; з'ясувати види етнополітичної поведінки органів державної влади. З'ясування суті етнополітичних процесів передбачає також аналіз основних форм етнополітичної поведінки етнічних груп та феномену «етнічної політизації»: сутності та форм її вияву. Здобувачі мають усвідомити, що найвищою стадією розвитку народу-нації є утворення «єдинокраїнової» політичної нації, яка стає реальним виразником політичної волі усіх активних громадян в поліетнічному суспільстві. Підготовка до семінарського заняття передбачає вивчення структурних елементів та механізмів реалізації етнонаціональної політики. Професійна і відповідальна влада, здатна на передбачення, могла б максимально прорахувати стратегічні перспективи, враховуючи аналіз світового досвіду в цій галузі, заручившись підтримкою суспільства, прискорити його розвиток. Це підвищує роль наукового прогнозування етнополітичного розвитку в попередженні етнічних конфліктів в державі та розробку концепції взаємин держави з етносами.

МОДУЛЬ 2.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

ТЕМА 2. 1. СУЧАСНІ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

План 1 семінарського заняття:

1. Формування етнічного складу населення України, його регіональні особливості.

2. Зміни в етнічному складі населення України в добу незалежності.

Реферати:

1. Етнографічні групи етнічних українців.

2. Етнічний склад Харківської області: шляхи формування та сучасний стан.

План 2 семінарського заняття:

1. Міграційні процеси в Україні.

2. Вплив міграції на зміни в етнічному складі населення та їх причини.

3. Етно-мовна структура населення України.

Реферати:

1. Проблеми етнічної та мовної самоідентифікації громадян України.

2. Нелегальна імміграція та її етнополітичні наслідки.

Методичні рекомендації:

Готуючи питання до семінарського заняття здобувачі мають пам'ятати, що населення сучасної України відзначається дуже високим ступенем етнічної різноманітності. На території нашої держави проживають представники понад 130 національностей. Деякі національності являють собою досить вагомі етнічні групи. Аналізуючи сучасну етнічну ситуацію на Україні слід звернутись до історії формування етнічного складу населення нашої країни, акцентувавши увагу на регіональних особливостях. Досить глибокого аналізу потребує динаміка змін етнічного складу сучасної України та аналіз чинників, що на нього впливають: природний приріст населення, міграційні процеси. Особливу увагу при цьому слід звернути на статистичні дані всеукраїнських переписів 1989 та 2001 років та поточної статистики. Етнічна спільнота як єдність певного народу встановлюється шляхом мовної приналежності, яка створює об'єктивні умови для розвитку народу. Тому й самоусвідомлення єдності спільноти практично неможливе без мови. Отож, кожному народові є притаманна певна

мовна картина світу, яка допомагає йому не лише зафіксувати, але й формувати нову реальну дійсність. Виходячи з цього досить важливим є розглянути етномовну ситуацію в Україні доби незалежності. Особливої уваги заслуговують проблеми впливу міграцій населення на етнічний склад населення. Тому, здобувачі мають з'ясувати загальну характеристику типів і груп мігрантів.

ТЕМА 2. 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА БАЗА ТА ЗАСАДИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

План 1 семінарського заняття:

1. Етнонаціональна політика царизму в Україні: “внутрішній колоніалізм”, посилення денаціоналізація, насильницька русифікація та її наслідки.
2. Етнонаціональна політика в Українській Народній Республіці.
3. Етнополітика Української держави П. Скоропадського.
4. УНР періоду Директорії: повернення до демократичної етнонаціональної політики.
5. Етнополітика ЗУНР.
6. Етнонаціональна політика в Радянській Україні.

Реферати:

1. Етнополітика Центральної Ради: історичні уроки сучасним етнополітичним процесам в Україні.
2. Суперечливість етнонаціональної політики в УСРР/УРСР 1920-х – 1930-х років.

План 2 семінарського заняття:

1. Національне відродження як головна умова втілення в життя української національної ідеї.
2. Суть національної ідеї. Реалізація національної ідеї в незалежній Україні.
3. Концепція державної етнонаціональної політики України: загальні положення, мета, завдання, напрями реалізації.

Реферати:

1. Українська національна ідея: витоки, історія, сучасність.
2. Формування Україною стратегічного курсу на багатокультурність українського суспільства.

План 3 семінарського заняття:

1. Становлення етнонаціональної політики в незалежній Україні
2. Конституція України про консолідацію та розвиток української нації, забезпечення етнічної, культурної, мовної та релігійної самостійності національних меншин України.
3. Процес формування правової бази етнонаціонального розвитку України.
4. Система прав етнонаціональних груп в Україні.

Реферати:

1. Політико-правові засади етнокультурної політики в Україні.
2. Особливості правового захисту мовних прав етнічних меншин в Україні

План 4 семінарського заняття:

1. Історія становлення інституту міжнародного захисту прав етнічних та мовних меншин.
2. Міжнародно-правові стандарти захисту прав етнічних меншин.
3. Застосування міжнародного досвіду захисту прав національних меншин в українському законодавстві.

Реферати:

1. Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав етнічних та мовних меншин.
2. Договори, Декларації між Україною й іншими країнами у системі регулювання етнополітичних процесів.

Методичні рекомендації:

Формування сучасних націй як суб'єктів політики завершилося утворенням національних держав там, де існували стабільні і повноцінні еліти. Там, де вони були заслабкі, асимільовані, неповні, націогенез розтягувався у

часі. В Україні наприклад, цей процес відбувався циклічно з досить великими перервами. Йдеться про Київську Русь, Гетьманщину і українську державність у ХХ ст. часів Української Народної та Західноукраїнської Народної республік, а також Української Радянської держави (хоч і не в повному обсязі), яка була складовою частиною федеративного Радянського Союзу, і, нарешті, сучасна незалежна українська держава. Весь цей час поруч з українцями в націєтворчих процесах приймали участь етнічні спільноти. Здобувачам, при підготовці до семінарського заняття, слід звернути увагу на те, що етнонаціональний фактор займав й продовжує займати специфічне місце в системі чинників державотворення. Його відносно самостійний характер, проявляється у всіх сферах суспільного буття. Це можна продемонструвати, аналізуючи події національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., політику радянської держави міжвоєнного періоду, радянську національну політику повоєнного періоду чи політику стосовно національних меншин в Україні доби незалежності. Найвищою метою етнополітики незалежної України є створення оптимальних умов для гармонійного та перспективного розвитку у складі поліетнічної держави усіх складових етнонаціональної структури українського суспільства – української нації, національних меншин, корінних народів. Важливо розглянути етнополітичні моделі розвитку державотворення в Україні: у політико-правовій сфері, у соціально-економічній сфері, у духовній сфері. Особливої уваги потребує політико-правова база регулювання етнонаціональних процесів в Україні, обов'язковими елементами якої є Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності, Декларація прав національностей, Закон про національні меншини, Конституція України та інші правові акти.

ТЕМА 2. 3. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

План 1 семінарського заняття:

1. Особливості етнонаціональних відносин в Україні.
2. Відновлення прав та облаштування представників депортованих за національною ознакою народів.
3. Регіональний вимір етнополітичних процесів в Україні.

Реферати:

1. Роль політичних еліт національних меншин України у формуванні етнонаціональної політики держави.
2. Причини та наслідки етнополітичних загроз у поліетнічних регіонах України.

План 2 семінарського заняття:

1. Мовне питання у контексті етнополітичного розвитку Української держави.
2. Особливості реалізації мовних прав етнічними меншинами України.
3. Релігія та церква в сучасній Україні.

Реферати:

1. Закон Української радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р.: історія прийняття, основні положення.
2. Відродження УГКЦ в незалежній Україні.

План 3 семінарського заняття:

1. Політико-правові засади регулювання міграційних процесів.
2. Питання взаємин Української держави з закордонними українцями.

Реферати:

1. Біженці, їх статус і проблеми.
2. Форми зв'язку і взаємодопомоги культурно-громадських інституцій України з громадськими формуваннями співвітчизників, що діють за межами країни.

План 4 семінарського заняття:

1. Право етнічних меншин на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та їх участь у політичному житті України.
2. Право національно-культурної автономії та його реалізація.

Реферати:

1. Засоби масової інформації в захисті прав національних меншин.
2. Збереження історичної спадщини національних меншин в Україні.

Методичні рекомендації:

Слід пам'ятати, що сучасна українська нація у вузькому значенні є етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому – відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени – громадянами України, тобто політична нація. Необхідно звернути увагу на те, що головною проблемою етнонаціонального розвитку в Україні й світі є етнополітична дезінтеграція. Здобувачі мають з'ясувати причини дезінтеграції в українському суспільстві. При підготовці до семінару, здобувачі повинні звернути увагу на те, що базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням України є підвищення життєвої спроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави. Зверніть увагу, що стратегія національної безпеки визначає головні загрози національним інтересам України серед яких не останнє місце відіграють проблеми в етнічній сфері. Слід зупинитись також на причинах виникнення міжетнічних проблем в Україні. З'ясуйте можливі шляхи запобігання етноконфронтацій на регіональному рівні та роль в цьому процесі державного регулювання міжетнічних відносин. З огляду на те, що міграції населення значним чином впливають на етнополітичні процеси в Україні, детального розгляду потребують законодавчі акти, що регулюють міграційні процеси та визначають права мігрантів. Важливе значення для сучасної етнополітики України має й підтримання зв'язків з українцями, які мешкають за межами держави. Зупиніться на аналізі терміну «діаспора». Проаналізуйте

основні положення державної Програми «Українська діаспора», розробленої Державним комітетом у справах національностей та міграції: головна мета програми, принципи реалізації, основні напрями реалізації.

Вагомою складовою державної етнополітики є забезпечення прав етнічних меншин. При розгляді цього блоку проблем слід звернути увагу на наступні питання: юридичні гарантії забезпечення прав національних меншин; мовні права національних меншин та проблеми їх реалізації; релігійна самобутність національних меншин; право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; право національно-культурної автономії та його реалізація представниками національних меншин України; питання повернення депортованих за радянських часів народів та труднощі в реалізації цього проекту.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Загальна схема самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
Модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики			
1	Історія етнополітичної думки	16	22
2	Етнополітика як наука та навчальна дисципліна	8	10
3	Етнонаціональна політика в системі державотворення	16	20
Усього за модуль 1		40	52
Модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні			
1.	Сучасні етнодемографічні процеси в Україні	12	16
2.	Політико-правова база та засади етнонаціональної політики України	34	46
3.	Етнополітичні процеси в Україні: державно-управлінський аспект	34	42
Усього за модуль 2		80	104
	Разом	120	156

*Питання винесені на самостійне вивчення та методичні рекомендаціями
щодо їх вивчення*

МОДУЛЬ 1.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

ТЕМА 1. 1. ІСТОРІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

1. Становлення і розвиток теорій націй.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи це питання слід звернути увагу, що сучасні теорії нації дуже різноманітні. Політична теорія нації (Г. Гроцій та ін.) базується на таких ознаках: проживання на одній території; спільна мова, література, звичаї; спільне походження та історія; особливий національний характер; спільна релігія; спільні інтереси тощо. Психологічна теорія нації (О. Бауер) надає пріоритет таким ознакам: культурна спільнота з національним характером,

спільною національною психологією, національною солідарністю, національною волею, національною свідомістю тощо. Марксистське трактування сутності нації базується на діяльнісному підході. Концептуальне завершення їй надали послідовники марксизму. Історико-економічна теорія нації К. Каутського наголошує на тому, що нація – це продукт суспільного розвитку; один з наймогутніших факторів суспільного прогресу. Нація – група людей, що розмовляє однією мовою, проживає на одній території та має «міцні повсякденні економічні відносини». Варто відзначити, що викривленого трактування історико-економічна теорія нації набула у вченні Й. Сталіна. Нарешті, етнічна теорія нації (М. Новак, Е. Сміт та ін.) дає наступне визначення: нація – велика політизована етнічна група, яка характеризується спільною культурою та спільним уявним походженням.

Рекомендована література:

1. Абетка етнополітолога: Словник-довідник: в 2 т. / Ю. Римаренко (кер.), І. Варзар, І. Іванченко та ін.; відп. ред. Ю. Римаренко. К.: Школяр, 1996.
2. Бочковський О. Вступ до націології. К.: Генеза, 1998. 144 с.
3. Енциклопедія політичної думки / За ред. Девіда Міллера. К.: Дух і літера, 2000. 472 с.
4. Етнічний довідник: У 3-х ч. К.: Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1997.
5. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 516 с.
6. Куць О. М. Етнополітологія. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005. 280 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: «Довіра»; «Генеза», 1996. 942 с.
8. Політичний енциклопедичний словник / Ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін, В. П. Горбатенко. К.: Генеза, 2004. 736 с.

9. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. К.: Наукова думка, 2006. 320 с.
10. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. К.: Знання, 1998. 262 с.

ТЕМА 1. 2. ЕТНОПОЛІТИКА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1. Причини зростання актуальності розвитку і вивчення етнополітики в сучасній Україні.
2. Розкрити суть і зміст таких понять: етнополітологія, етнологія, націологія, етнос, нація, народ, етнонаціональна політика.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи перше питання здобувачі мають усвідомити, що Україна не має масштабних проблем, характерних для хронічно слабких держав. Проте, вона стикається з окремими проявами, симптомами та ризиками їхнього виникнення. Тож оцінка стану її державності в такому форматі є виправданою і доцільною, тим більше, що геополітичне розташування саме по собі підвищує вимоги і з огляду на партнерську привабливість, і щодо здатності самостійно вирішувати власні проблеми й забезпечувати стабільність та прийнятні умови ведення бізнесу, забезпечення прав громадян, дію правового поля, узгодженого з міжнародними нормами. Підготовка до другого питання вимагає від здобувачів, користуючись політологічними словниками, скласти власний словник термінів до якого слід включити: етнополітологія, етнологія, націологія, етнос, нація, народ, етнонаціональна політика. Важливо з'ясувати причини основних розбіжностей, що існують у змістовому наповненні цих понять на сучасному етапі.

Рекомендована література:

1. Абетка етнополітолога: Словник-довідник: в 2 т. / Ю. Римаренко (кер.), І. Варзар, І. Іванченко та ін.; відп. Ред. Ю. Римаренко. К.: Школяр, 1996.

2. Антонюк О. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність. *Персонал*. 2007. № 6. С. 21–27.
3. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. *Філософська думка*. 2011. № 4. С. 110–119.
4. Вітман К. М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. Т. 9. С. 121–128.
5. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 96–106.
6. Етнічний довідник: У 3-х ч. К.: Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1997.
7. Етнополітична карта світу ХХІ століття: Методичний і предметний коментарі / Г. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак. К.: Мандрівець, 2000. 240 с.
8. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний довідник. К.: Фенікс, 2012. 396 с.
9. Кресіна І. О. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав: Проблеми етнополітики. *Відродження*. 1999. № 6. С. 16–19.
10. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. К.: Генеза, 2004. 736 с.
11. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: «Довіра»; «Генеза», 1996. 942 с.
12. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілаєва, Т. Пилипенко. К.: Фонд «Європа – ХХІ», 2002. 312 с.

ТЕМА 1. 3. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

1. Визначити спільне і відмінне між суспільно-політичними та етнічними процесами.
2. Зробити порівняльний аналіз процесів етнічного розмежування та згуртування.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи перше питання здобувач має пам'ятати, що сам термін «етнічність» – підкреслює етнічну ідентичність групи або індивіда, а також як еквівалент етнічної одиниці (етнічної групи, народу тощо). Активізація етнічних процесів передбачає свідоме модернізоване повернення до традицій, реформістське відродження давньої чистої спільноти. Однак за певних політичних умов етнічні процеси політизуються. Політизована етнічність – (етнічна група, охоплена прагненням досягати певної політичної мети), і є ініціатором конфліктних ситуацій, кидаючи виклик «державній нації». При підготовці до другого питання здобувачі мають усвідомити, що протягом розбудови Української незалежної держави мали місце як процеси етнічного розмежування так і згуртування (слід навести конкретні приклади). Суть етнічної політики – сприяння формуванню громадянського суспільства, яке здатне гармонійно узгоджувати та реалізувати всі національні потреби різних спільнот та конфесійних особливостей, враховуючи загальнонаціональні стратегічні інтереси України.

Рекомендована література:

1. Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
2. Балушок В. Г. Сутність етнічного й етнічні ніші (в контексті сучасних міжетнічних стосунків). *Практична філософія*. 2007. № 3. С. 153–162.
3. Беззуб'як М. Етнічна деструктивність та громадянське суспільство. *Наукові записки*. К. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. Вип. 3. С. 61–68.
4. Євтух В. Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 3-17.
5. Життя етносу: соціокультурні нариси. / Б. Попов, В. Ігнатов, М. Степико. К.: Либідь, 1997. 240 с.
6. Картунов О. Політизація етнічності: характер, умови, результати. *Наукові записки*. К.: ІПіУНД НАН України, 1998. Вип. 6. С. 12–20.

7. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 352 с.
8. Кіссе А. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз. К.: Логос, 2006. 379 с.
9. Кремень В., Ткаченко В. Толерантність як імператив: ідентичність в добу глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 14–32.
10. Майборода О. М. Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 181–188.
11. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. К.: Наукова думка, 2006. 320 с.

МОДУЛЬ 2.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

ТЕМА 2. 1. СУЧАСНІ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

1. Здійснити аналіз особливостей формування етнічного складу населення в прикордонні.

Методичні рекомендації:

Здобувач має звернути увагу на визначення «етнорегіон» – територія, межі якої визначаються певною сукупністю саме етнічних характеристик; територія, яка за сукупністю взаємозв'язаних етнічних елементів, характером та інтенсивністю етнічних процесів відрізняється від інших територій і може виступати як окремий (самостійний) об'єкт державної етнонаціональної політики; простір концентрованого прояву етнонаціонального фактора. Головний акцент слід зробити та характеристики історично-географічних регіонів України – Поділля, Галичина, Закарпаття, Волинь, Буковина, Запоріжжя, Слобожанщина, Донеччина, тощо.

Рекомендована література:

1. Басараб М. Причини етнічного сепаратизму: актуальність для України. *Наукові записки*. К. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. Вип. 44. С. 313–321.
2. Вільсон Е. Національна ідентичність в Україні. *Політична думка*. 1999. № 3. С. 120–128.
3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 327 с.
4. Етнічні спільноти України: Довідник. К.: Фенікс, 2001. 252 с.
5. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. К.: Наукова думка, 2004. 344 с.
6. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 516 с.
7. Ідентичність громадян України: стан і зміни: аналітична доповідь. *Національна безпека і оборона*. 2007. № 9 (93). С. 3–9.
8. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.
9. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Довіра, 1998. 911 с.
10. Нагорна А.П. Національна ідентичність в Україні. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2002. 272 с.
11. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки. *Регіональна історія України: зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій; відп. Ред. Я. Верменич*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. Вип. 1. С. 107–122.

12. Національний склад населення та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). К.: Держкомстат України, 2003. 245 с.

13. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: словник-довідник / відп. Ред. Ю. І. Римаренко. К.: Вид-во УАДУ, 1997. 272 с.

ТЕМА 2. 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА БАЗА ТА ЗАСАДИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

1. Роль еліт і держави у формуванні і розвитку націй.
2. Проаналізувати законодавство щодо національних меншин в Україні.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи перше питання слід пам'ятати, що у сучасній політичній науці прийнято вважати політичною елітою меншість суспільства, що становить собою достатньою мірою самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні й здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї. Стосовно з'ясування становлення української демократичної державності і формування політичної еліти та її ролі при формуванні нації важливе місце належить вивченню історичного досвіду. Друге питання вимагає від здобувачів опрацювання законодавчих актів незалежної України, які визначають права національних меншин.

Рекомендована література:

1. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу / За ред. Ю. Шаповала. К.: ІПіУНД, 2010. 431 с.
2. Куц Ю. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект. – Х.: ХарРі УАДУ «Магістр», 2002. 204 с.
3. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

4. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи. К.: Голов. спеціалізована ред. літ. мовами нац. мен. України, 2004. 382 с.
5. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 264 с.
6. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / І. Ф. Курас (голов. ред.) М. І. Панчук, В. А. Войналович, О. Галенко та ін. К.: ІПЕІНД, 2000. 356 с.
7. Нікітюк В. О. Статус національних меншин (порівняльно-правовий аспект). К.: Б. в., 1996. 186 с.
8. Пірен М. Етнополітика в Україні: соціально-психологічний аспект. К.: Вид-во УАДУ, 2007. 208 с.
9. Розвиток етнонаціональних відносин в Україні: стан, тенденції, перспективи / Д. В. Табачник, Г. Д. Попов, В. М. Воронін, Т. І. Пилипенко. Львів: Світ, 2007. 528 с.
10. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин України (1917-2000). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 484 с.
11. Селюшкіна Т. О. Взаємодія органів державної влади і громадських організацій як елемент системи етнополітичного менеджменту. *Нова парадигма*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 84. С. 91–100.
12. Шелест Д. С., Юрченко М. М. Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні. Одеса: «Астропринт», 1999. 204 с.

ТЕМА 2. 3. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛЯНСЬКИЙ АСПЕКТ

1. Обґрунтувати суть і особливості етнонаціональної політики в Україні.
2. Виявити основні проблеми етнополітики в нашій державі і назвати шляхи їх ефективного вирішення.
3. Проаналізувати процес формування законодавства про мову в Україні.

Методичні рекомендації:

Слід пам'ятати, що етнополітика – сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої відносяться політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами всередині країни, а також етнічних груп між собою. Державна етнополітика повинна засновуватися на визнанні закономірностей зростання національної самосвідомості, існуванні етнічної гетерогенності населення, тісної взаємодії у суспільстві національного фактору з економічними, соціально-політичними й правовими процесами. Нинішня етнополітична ситуація в Україні характеризується підвищенням ролі національного фактору в суспільно-політичному житті та тенденціями, що впливають на розвиток держави: зростання національної самосвідомості етнічних груп, їхньої самоорганізації та пошук різноманітних форм реалізації своїх специфічних запитів і потреб; політизація етнічних груп та її вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю; консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та формування політичної нації; інтеграція в українське суспільство осіб, що були незаконно депортовані за національною ознакою; активний полікультурний розвиток етнічних груп; наявність інтенсивних міграційних потоків, що впливають на соціально-політичну, економічну, демографічну сферу життєдіяльності суспільства. Здобувачі, спираючись на теоретичні напрацювання в царині етнополітики та світовий досвід, мають запропонувати власний проект подолання негативних явищ в етнополітичній сфері. Готуючи третє питання слід пам'ятати, що мова – істотний духовний виразник народу, почуття його взаємної спорідненості. Саме у мові формуються світоглядні основи народу. Здобувач має проаналізувати законодавчі акти про державну мову України, що складається з Конституції України, Закону України Про державну мову України та актів законодавства, прийнятих відповідно до нього.

Рекомендована література:

1. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Н. В. Беліцер, С. В. Бугаєв, Я. О. Варивода та ін. К.: УНЦПД, 2004. 312 с.
2. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2013. 328 с.
3. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади. *Міжнаціональні відносини і національні меншини в Україні: стан, перспективи*. К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2004. С. 224–241.
4. Басараб М. Причини етнічного сепаратизму: актуальність для України. *Наукові записки*. К. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. Вип. 44. С. 313–321.
5. Бунецький Л. Динаміка зміни ціннісно-політичних орієнтацій в умовах політичної кризи України. *Сучасна українська політика*. 2009. Вип. 18. С. 177–187.
6. Вавринчук М. П. Етнополітична нестабільність в Україні, стратегія вирішення. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 426–433.
7. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи. К.: Інститут соціології НАН України, 2009. 128 с.
8. Вітман К. М. Особливості сучасного етапу розвитку етнонаціональної політики України. *Держава і право*. № 52. 2011. С. 543–549.
9. Єрмаков П. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 89–95.
10. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Український РСР». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1989. Додаток до № 45. Ст. 631.
11. Закон Української РСР «Про засади державної мовної політики». *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 23. ст. 218.

12. Калиновський Ю. Ю. Конфліктологічні аспекти етнополітичної безпеки України. *Нова політика*. 1999. № 5. С. 58–60.
13. Котигоренко В. О. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 20–43.
14. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.
15. Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка / І. О. Кресіна, Л. І. Лойко, В. А. Явір, Д. І. Грицяк, С. В. Стоєцький. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. 155 с.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

№ модуля	Види індивідуальної роботи	Тематика індивідуальних завдань
Модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики	реферат	Див. перелік тем для рефератів
Модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні	реферат	Див. перелік тем для рефератів

Теми рефератів:

Модуль 1. Структурні елементи та механізми реалізації етнонаціональної політики

1. Утворення держав за етнічним принципом у Стародавньому світі.
2. Відродження етнополітичних ідей у XV-XVI століттях.
3. Національна ідея: витоки, історія, сучасність.
4. Вплив ідей Просвітництва на формування сучасних національних держав.
5. Велика Французька революція – епохальна подія в розвитку етнополітичних процесів і етнополітичної думки.
6. Генеза національної ідеї та концепції національної держави у XVIII столітті.
7. Марксистсько-ленінські погляди на етнонаціональні процеси.
8. До громадянської злагоди – через етнічний плюралізм.
9. Етнос як об'єкт і суб'єкт політики.
10. Лев Гумільов про суть, утворення і розвиток етносів.

11. Кирило-Мефодіївське товариство і проблеми державно-політичного устрою.
12. Автономно-федералістська концепція М. Драгоманова.
13. Національні меншини в поліетнічних країнах: досвід виживання.
14. Сучасні інтерпретації феномена націоналізму.
15. Націоналізм як одна з рушійних сил суспільно-політичного розвитку суспільства.
16. Діалектика національних інтересів та інтересів націй.
17. Загальнолюдські цінності як ознака цивілізованості суспільства.
18. Політичні аспекти глобальних проблем сучасності.
19. Основні напрями гармонійного співвідношення нації і держави.
20. Етнічний стереотип та етнічний образ, їх місце у міжетнічних стосунках.

Модуль 2. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні

Підготувати реферат на тему:

1. Етнічний склад населення України на сучасному етапі.
2. Регіональні особливості етнічного складу населення України.
3. Процес етнополітичного відродження в Українській Народній Республіці.
4. Етнонаціональна політика в Радянській Україні.
5. Українська політична нація та правосуб'єктність не титульних етносів.
6. Проблеми реалізації державної мовної політики в Україні.
7. Основні напрями етнонаціональної політики Української держави на сучасному етапі.
8. Міжнаціональні конфлікти та їх запобігання.
9. Законодавча база та система прав етнонаціональних груп в Україні.
10. Роль еліт у формуванні і розвитку націй.
11. Росіяни в Україні.
12. Поляки в Україні.

- 13.Єврейське населення України.
- 14.Кримські татари в Україні.
- 15.Греки в Україні.
- 16.Етнічні спільноти в складі населення України, кількість яких не перевищує кількох тисяч осіб.
- 17.Етнонаціональні процеси в Криму.
- 18.Національно-культурні товариства як об'єкт державного управління і як суб'єкт етносоціальних процесів.
- 19.Проблеми інтеграції етнічних груп в українську політичну націю.
- 20.Співробітництво України з міжнародними організаціями з захисту прав етнічних меншин.

ПИТАННЯ ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК

1. Виникнення етнополітичних поглядів в Давній Греції та Римі.
2. Платон та Аристотель про створення держав за етнічним принципом.
3. Становлення етнополітичних ідей в епоху Відродження.
4. Вплив американської та французьких революцій на становлення етнополітичних ідей та концепцій.
5. Розвиток етнополітичних концепцій і теорій у Німеччині XVIII – початку XIX ст.
6. Зародження і генеза етнополітичної думки в Україні.
7. Політичні концепції радикального націоналізму (Д. Донців, М. Міхновський)
8. Етнополітологія як наука.
9. Предмет, об'єкт та задачі етнополітики.
10. Методичні підходи щодо розуміння етнічності.
11. Термінологія в науці про етноси, нації, етнонаціональні відносини.
12. Етнічна сфера людського буття.
13. Місце та роль держави в етноорганізаційних процесах.
14. Етнополітичні моделі розвитку державотворення.
15. Моделі взаємин держави з етносами.
16. Політизація етнічних процесів.
17. Етнополітичні конфлікти та їх регулювання.
18. Націоналізм в етнополітичних процесах.
19. Толерантність як вимір етнонаціональної політики.
20. Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин.

ПИТАННЯ ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН:

1. Виникнення етнополітичних поглядів в Давній Греції та Римі.
2. Становлення етнополітичних ідей в епоху Відродження.
3. Вплив американської та французьких революцій на становлення етнополітичних ідей та концепцій.
4. Розвиток етнополітичних концепцій і теорій у Німеччині XVIII – початку XIX ст.
5. Зародження і генеза етнополітичної думки в Україні.
6. Політичні концепції радикального націоналізму (Д. Донців, М. Міхновський)
7. Етнополітологія як наука.
8. Предмет, об'єкт та задачі етнополітики.
9. Методичні підходи щодо розуміння етнічності.
10. Термінологія в науці про етноси, нації, етнонаціональні відносини.
11. Етнічна сфера людського буття.
12. Місце та роль держави в етнополітичних процесах.
13. Загальні принципи державної етнополітики.
14. Моделі взаємин держави з етносами.
15. Етнополітичні конфлікти та їх регулювання.
16. Націоналізм в етнополітичних процесах.
17. Толерантність як вимір етнонаціональної політики.
18. Досвід Ради Європи у формуванні толерантних відносин.
19. Формування етнічного складу населення України, його регіональні особливості.
20. Зміни в етнічному складі населення України в добу незалежності.
21. Міграційні процеси в Україні.
22. Міграції як чинник змін етнічного складу населення України.
23. Етно-мовна структура населення України.
24. Історія становлення етнополітики України

25. Суть національної ідеї. Реалізація національної ідеї в незалежній Україні.
26. Концепція державної етнонаціональної політики України: загальні положення, мета, завдання, напрями реалізації.
27. Процес формування правової бази етнонаціонального розвитку України.
28. Міжнародно-правові стандарти захисту прав етнічних меншин.
29. Особливості етнонаціональних відносин в Україні.
30. Регіональний вимір етнополітичних процесів в Україні.
31. Мовне питання у контексті етнополітичного розвитку Української держави.
32. Релігія та церква в сучасній Україні.
33. Політико-правові засади регулювання міграційних процесів.
34. Питання взаємин Української держави з закордонними українцями.
35. Право етнічних меншин на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та їх участь у політичному житті України.
36. Право національно-культурної автономії та його реалізація.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.). К.: «МП Леся», 2016. 586 с.
2. Антонюк О. В. Основи етнополітики. К.: МАУП, 2005. 432 с.
3. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
4. Глотов Б. Б., Калитюк Л. О. Етнополітичні процеси в сучасній Україні. Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 2009. 218 с.
5. Гончарова О. С. Етнополітика в незалежній Україні: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 220 с.
6. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 263 с.
7. Картунов О. В. Вступ до етнополітології. К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. 300 с.
8. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та концептуально-правові аспекти. К.: Либідь, 2004. 347 с.
9. Куць О. М. Етнополітологія. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005. 280 с.
10. Онищенко І. Г. Основи етнодержавознавства: навч. посіб. К. : Європейський ун-т, 2003. 167 с.
11. Панфілова Т. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. Львів: ЛРІДУ НАДУ. 2010. 131 с.

12. Хрящевська Л. М. Етнонаціональна політика в Україні в період незалежності: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2016. 208 с.

Допоміжна:

1. Абетка етнополітолога: Словник-довідник: в 2 т. / Ю. Римаренко (кер.), І. Варзар, І. Іванченко та ін.; відп. ред. Ю. Римаренко. К.: Школяр, 1996.
2. Акт проголошення незалежності України (1991 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 529.
3. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Н. В. Беліцер, С. В. Бугаєв, Я. О. Варивода та ін. К.: УНЦПД, 2004. 312 с.
4. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2013. 328 с.
5. Антонюк О. В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 1999. 282 с.
6. Антонюк О. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність. *Персонал*. 2007. № 6. С. 21–27.
7. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади. *Міжнаціональні відносини і національні меншини в Україні: стан, перспективи*. К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2004. С. 224–241.
8. Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
9. Бабін Б. В. Проблема національних квот у виборчому праві України: історія і сучасність. *Вісник Центральної виборчої комісії України*. 2005. № 2. С. 58–63.

- 10.Балушок В. Г. Сутність етнічного й етнічні ніші (в контексті сучасних міжетнічних стосунків). *Практична філософія*. 2007. № 3. С. 153–162.
- 11.Басараб М. Причини етнічного сепаратизму: актуальність для України. *Наукові записки. К. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С. 313–321.
- 12.Беззуб'як М. Етнічна деструктивність та громадянське суспільство. *Наукові записки. К. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 3. С. 61–68.
- 13.Бекіров Н. За правом на самовизначення. *Політика і час*. 1995. № 4. С. 66–72.
- 14.Бжежинський З. В Україні – вибух самосвідомості. *День*. 2004. 4 грудня.
- 15.Биков О. М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні. К. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 354 с.
- 16.Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. *Філософська думка*. 2011. № 4. С. 110–119
- 17.Больман І. Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних або меншинних мов / Перекл. С. Гринцевич. К.: К.І.С., 2007. 280 с.
- 18.Бочковський О. Вступ до націології. К.: Генеза, 1998. 144 с.
- 19.Брубейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі. Львів: Основи, 2006. 352 с.
- 20.Бунецький Л. Динаміка зміни ціннісно-політичних орієнтацій в умовах політичної кризи України. *Сучасна українська політика*. 2009. Вип. 18. С. 177–187.
- 21.Вавринчук М. П. Етнополітична нестабільність в Україні, стратегія вирішення. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 426–433.

- 22.Васильченко О. П. Права національних меншин в Україні: що маємо і до чого прагнемо? Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право. Ужгород, 2017. Вип. 42. С. 36–40.
- 23.Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи. К.: Інститут соціології НАН України, 2009. 128 с.
- 24.Вівчарик М. М. Етнонаціональна політика на стадії українського державотворення. *Розбудова держави*. 1994. № 12. С 23–27.
- 25.Вільсон Е. Національна ідентичність в Україні. *Політична думка*. 1999. № 3. С. 120–128.
- 26.Вітман К. М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми. К.: Логос, 2007. 336 с.
- 27.Вітман К. М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. Т. 9. С. 121–128.
- 28.Вітман К. М. Особливості сучасного етапу розвитку етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2011. № 52. С. 543–549.
- 29.Вітман К. М. Участь національних меншин у розробці Концепції етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 546–552.
- 30.Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності. *Хроніка 2000*. 1999. Вип. 31–32. С. 326–332.
- 31.Гончарова О. С. Етнонаціональна політика більшовиків у 1917 – 1921 роках та її реалізація на Харківщині. *Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р.* Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 50–59.
- 32.Гончарова О. С. Етнонаціональна політика Гетьманату П. Скоропадського. *Збірник наукових праць вчених та студентів*

- історичного факультету ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. С. 27–33.*
33. Гончарова О. С. Етнонаціональна політика директорії УНР. *Збірник наукових праць вчених та студентів історичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків, 2019. С. 30–36.*
34. Гончарова О. С. Етнонаціональна політика Західноукраїнської народної республіки. *Збірник наукових праць вчених та студентів історичного факультету ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. С. 32–38.*
35. Гончарова О. С. Історія української діаспори: Навчальний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2018. 260 с.
36. Гончарова О. С. Литовці Харківщини в умовах реалізації національної політики більшовиків 1920-х – початку 1930-х років. *Україна – Литва: історичні, мовно-культурні та туристські паралелі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 листопада 2021 р.). К. : Гельветика, 2021. С. 62–65.*
37. Гончарова О. С. Поляки в суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті Харківщини у 1920-ті – 1930-ті роки. *Польсько-українська культурна спадщина на Слобожанщині: національна специфіка і взаємні впливи. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 7-8 листопада 2019 р.). Харків: Видавець О. А. Мірошніченко, 2019. С. 70–86.*
38. Гончарова О. С. Релігійні громади національних меншин Харкова в умовах компартійно-державної політики щодо церкви 1920-х –1930-х років (подана в редакцію фахового видання). *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Хар. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2019. Вип. 56. С. 49–54.*
39. Гончарова О. С. Становлення та розвиток професійно-технічної освіти національних меншин Харківщини (1920-ті – початок 1930-х років).

Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880 – 1933), Осьмака Кирила Івановича (1890 – 1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930 – 2018), Київ, 15 травня 2020 р. / НААН, ННСГБ; уклад.: Вергунов В. А., Анненкова Н. Г. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 201–204.

40. Гончарова О. С. Створення державних органів регулювання етнічних процесів на Харківщині (1920-ті – початок 1930-х років. *Джерело педагогічних інновацій. Історія України. Науково-методичний журнал.* Випуск №4 (20). Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2018. С. 101–104.
41. Гончарова О. С. Створення та діяльність болгарських кооперативних товариств на Харківщині у 1920-х роках. *«Краєзнавство і учитель - 1918»: Тези міжнародної наукової конференції (23 лютого 2018 р., Україна, м. Харків) / Харківський педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.* Харків: Колегіум, 2018. С. 38–40.
42. Гончарова О. С. Формування етнонаціональної толерантності у майбутніх учителів історії та правознавства. *Едиттрансформація: гуманітарна складова як чинник формування сучасного правоохоронця та правознавця: матеріали Круглого столу, приуроченого до 60-річчя Донецького юридичного інституту МВС України, м. Маріуполь – м. Кривий Ріг, 25 березня 2021 року.* Маріуполь : ДЮІ МВС України, 2021. С. 122–125.
43. Гончарова О. С., Матета О. А. Політична еліта України: лекційний курс і практикум: Навчальний посібник. Харків: Антиква, 2018. 234 с.
44. Гончарова О. С., Рябченко О. Л. Латиші в суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-освітньому житті Харківщини у 1920-ті – 1930-ті роки. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та*

- географія»* / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2019. Вип. 57. С. 103–109.
45. Гончарова О. С., Рябченко О. Л. Національні аспекти проведення кампанії ліквідації неписьменності та малописьменності на Харківщині в 1920-х – на початку 1930-х років. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»* / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2020. Вип. 58. С. 92–98.
46. Гончарова О. С., Рябченко О. Л. Прояви антисемітизму у вищих навчальних закладах УСРР (1920–1930 рр.). *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. Дніпро, 2020. Вип. 29(2). С. 132–139.
47. Гриценко О. М. Деякі аспекти сучасного етнополітичного розвитку України в процесі державотворення. *Трибуна*. 2006. № 3–4. С. 26–27.
48. Дашкевич Я. Єдність української нації не виключає її багатогранності. *Хроніка 2000*. Український культурологічний альманах. 1999. Вип. 31–32. С. 383–389.
49. Декларація Гельсінської зустрічі на найвищому рівні (10 липня 1992 р.). *Політика і час*. 1993. № 6. С. 64–80.
50. Декларація прав національностей України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
51. Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text (Дата звернення 09.12.2022)
52. Декларація принципів толерантності. *Віче*. 2002. № 11. С. 7–13.
53. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

- 54.Дегтеренко А. М. Угорський чинник в етнонаціональній політиці України в умовах російської агресії. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2018. № 1 (46). С. 38–47.
- 55.Дністрянський М. С. Етнополітична географія України. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 327 с.
- 56.Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 96–106.
- 57.Енциклопедія політичної думки / За ред. Девіда Міллера. К.: Дух і літера, 2000. 472 с.
- 58.Етнічний довідник: У 3-х ч. К.: Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, 1997.
- 59.Етнічні спільноти України: Довідник. К.: Фенікс, 2001. 252 с.
- 60.Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. К.: Наукова думка, 2004. 344 с.
- 61.Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. В. Наулка. К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001. 423 с.
- 62.Етнополітика в Україні: Документи та матеріали. К.: Держкомнацміграції, 1998. 353 с.
- 63.Етнополітична карта світу ХХІ століття: Методичний і предметний коментарі / Г. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак. К.: Мандрівець, 2000. 240 с.
- 64.Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу / За ред. Ю. Шаповала. К.: ІПіУНД, 2010. 431 с.
- 65.Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. К.: Ін-т національних відносин і політології НАН України, 1997. 211 с.

66. Етнополітичні конфлікти у пострадянському просторі / За ред. Ю. І. Римаренко. К.: Вид-во Українського фінансового ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. 279 с.
67. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Збірник. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2002. 295 с.
68. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 516 с.
69. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (5 листопада 1992 р.). К.: Фенікс, 2004. 24 с.
70. Євтух В. Б. Етнічна меншина: поняття ознаки, функції. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 1. С. 159–174.
71. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. К.: Фенікс, 1997. 214 с.
72. Євтух В. Б. Етносоціальні процеси в Україні: можливості наукової інтерпретації. К.: ВД «Стилос», 2004. 243 с.
73. Євтух В. Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. К.: Стилос, 2001. 204 с.
74. Євтух В. Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 3–17.
75. Євтух В. Б., Трощинський В. П., Аза А. О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навч. посіб. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 58 с.
76. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний довідник. К.: Фенікс, 2012. 396 с.
77. Євтух В. Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції. К.: Стилос, 2000. 235 с.
78. Єрмаков П. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 89–95.

79. Життя етносу: соціокультурні нариси. / Б. Попов, В. Ігнатов, М. Степико. К.: Либідь, 1997. 240 с.
80. Загоруй Г. Про специфіку інтегрування в загальноукраїнський контекст меншинських народів-етносів. *Персонал*. 2007. № 10. С. 18–20.
81. Заграва Е. Глобалізація і нація. К.: Фенікс, 2002. 64 с.
82. Закон України «Про Автономну Республіку Крим». *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 11. Ст. 69.
83. Закон України «Про біженців». *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 16. Ст. 294.
84. Закон України «Про вибори депутатів і голів селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад». *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 8. Ст. 38.
85. Закон України «Про вибори народних депутатів України». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 43. Ст. 280.
86. Закон України «Про вибори Президента України». *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.
87. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 23. Ст. 169.
88. Закон України «Про громадянство України». *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 50. Ст. 701.
89. Закон України «Про друковані засоби масової інформації». *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 1. Ст. 1.
90. Закон України «Про загальну середню освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 28. Ст. 230.
91. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
92. Закон України «Про місцеві державні адміністрації». *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20. Ст. 190.

93. Закон України «Про національні меншини в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 530.
94. Закон України «Про об'єднання громадян». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 504.
95. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 14. Ст. 451.
96. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 21. Ст. 141.
97. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 22. Ст. 262.
98. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.
99. Закон України «Про телебачення і радіомовлення». *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 83.
100. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1989. Додаток до № 45. Ст. 631.
101. Закон Української РСР «Про засади державної мовної політики». *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 23. ст. 218.
102. Зан М. П. Політичне представництво етнічних меншин України у контексті парламентської виборчої кампанії 2019 року. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 вересня 2019 року)*. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 98–103.
103. Зан М. П. Порівняльний аналіз етнополітичного менеджменту в Словацькій Республіці та Україні (за результатами експертного

- опитування). *Політикус. Науковий журнал*. Випуск 2. Одеса, 2020. С. 177–184.
104. Зан М. П. Структурно-функціональні особливості етнополітичного менеджменту в Україні та Румунії: компаративний вимір. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 22–31.
105. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. К.: Дельта, 2009. 320 с.
106. Зінич В.Т. Розселення й облаштування депортованих національних меншин – важлива складова етнонаціональної політики держави. *Наукові записки*. К.: ІПіУНД, 2006. Вип. 30. Кн. 1. С. 161–173.
107. Ідентичність громадян України: стан і зміни: аналітична доповідь. *Національна безпека і оборона*. 2007. № 9 (93). С. 3–9.
108. Калиновський Ю. Ю. Етнонаціональне буття у контексті державотворення. *Вісник Харківського державного університету «Питання політології»*. Харків, 1998. Вип. 1. С. 99–107.
109. Калиновський Ю. Ю. Конфліктологічні аспекти етнополітичної безпеки України. *Нова політика*. 1999. № 5. С. 58–60.
110. Картунов О. Політизація етнічності: характер, умови, результати. *Наукові записки*. К.: ІПіУНД НАН України, 1998. Вип. 6. С. 12–20.
111. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 352 с.
112. Кисла А. Кримські татари. Незбіг векторів етнополітичного розвитку. *Віче*. 2004. № 1. С. 14–16.
113. Кіссе А. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз. К.: Логос, 2006. 379 с.
114. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. В. В. Маклаков. Москва: Волтерс Клувер, 2001. 386 с.
115. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К.: Фоліо, 2005. 48 с.

116. Косьмій Ю. Співвідношення та розмежування понять «національна меншина», «етнічна меншина» та «етнонаціональна спільнота». *Вісник СевНТУ: збірник наукових праць*. Севастополь: Вид-во Севастопольського національного технічного ун-ту, 2009. Вип. 100.: Політологія. С. 157–160.
117. Котигоренко В. Етнополітика в Україні: варіант стратегії для держави. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 37. С. 6–28.
118. Котигоренко В. О. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 20–43.
119. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К.: Світогляд, 2004. 722 с.
120. Котигоренко В. О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6(9). С. 48–63.
121. Котигоренко В. О., Панчук М. І. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 9–40.
122. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. К.: Століття, 2002. 392 с.
123. Кремень В., Ткаченко В. Толерантність як імператив: ідентичність в добу глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 14–32.
124. Кресіна І. До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті. *Політичний менеджмент*. 2007. № 4. С. 31–41.
125. Кресіна І. О. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав: Проблеми етнополітики. *Відродження*. 1999. № 6. С. 16–19.

126. Кресіна І. О. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Житомир-Київ-Краків, 2-13. Вип. 3. С. 139–144.
127. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз. К.: Вища школа, 1998. 392 с.
128. Кривицька О. «Етнічний антагонізм» лікується толерантністю. *Віче*. 2001. № 8. С. 43-63.
129. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.
130. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 42–62.
131. Крим в етнополітичному вимірі / За ред. М. Панчука. К.: Світогляд, 2005. 533 с.
132. Крисаченко В. С. Етнополітика у незалежній Україні: стан та стратегічні орієнтири. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1. С. 89–94.
133. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. К.: Генеза, 2004. 736 с.
134. Курій Л. Вирішення міграційних проблем в Україні і розвиток людського потенціалу. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 1. С. 113–121.
135. Куц Ю. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект. Х.: ХарРі УАДУ «Магістр», 2002. 204 с.
136. Куць О. М., Куць Ю. О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави. Х.: Видання журналу «Березіль», 1999. 274 с.
137. Куць Ю. О., Куць О. М., Лісничий В. В.. Етнонаціональні чинники державотворення. Х.: Вид-во ХарРі УАДУ «Магістр», 2002. 108 с.
138. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.
139. Лойко Л. І. Політика гармонізації етнорегіональних особливостей в Україні. *Регіональна політика і децентралізація влади в Україні в*

- контексті євроінтеграційних процесів: Збірник наукових праць / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. О. Кресіної. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Київський інститут права НАН України, 2015. С. 75–78.*
140. Майборода О. М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір. *Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві*. К.: Фонд Європа ХХІ, 2002. С. 5-22.
141. Майборода О. М. Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 181–188.
142. Макаренко Н. До питання про пріоритетні напрямки сучасної етнополітики. *Наукові записки*. К.: Ін-т політичних і етнологічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. Серія «Політологія і етнологія». Вип. 30. Кн. 1. С. 278–287.
143. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: «Довіра»; «Генеза», 1996. 942 с.
144. Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. К.: МАУП, 2005. 288 с.
145. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 236 с.
146. Малиновська О. Міграція та міграційна політика. К.: Центр учбової літератури, 2010. 304 с.
147. Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. 164 с.
148. Мицик В. В. Права національних меншин у міжнародному праві. К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. 287 с.
149. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Довіра, 1998. 911 с.

150. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи. К.: Голов. спеціалізована ред. літ. мовами нац. мен. України, 2004. 382 с.
151. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. К.: Б. в., 2008. 354 с.
152. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
153. Нагорна А.П. Національна ідентичність в Україні. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2002. 272 с.
154. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки. *Регіональна історія України: зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій; відп. Ред. Я. Верменич*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. Вип. 1. С. 107–122.
155. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 264 с.
156. Націоналізм: Антологія / Упор. І. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2001. 872 с.
157. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років: зб. К.: ІПіЕНД НАН України, 2002. 374 с.
158. Національний склад населення та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). К.: Держкомстат України, 2003. 245 с.
159. Національні відносини в Україні у XX столітті: зб. документів і матеріалів / Упор.: І. Курас, М. Панчук. К.: Наукова думка, 1994. 559 с.
160. Національні меншини в Україні: історія і сучасність. К.: Наукова думка, 2006. 256 с.

161. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / І. Ф. Курас (голов. ред.) М. І. Панчук, В. А. Войналович, О. Галенко та ін. К.: ІПЕІНД, 2000. 356 с.
162. Нейган В. Толерантність та міжнародний правопорядок. *Політична думка*. 1995. № 2–3. С. 5–13.
163. Нікітюк В. О. Статус національних меншин (порівняльно-правовий аспект). К.: Б. в., 1996. 186 с.
164. Онищенко І. Г. Етно- та націогенез в Україні (Етнополітологічний аналіз). К.: Четверта хвиля, 1997. 240 с.
165. Оніщенко К. О. Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 764–769.
166. Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. К.: Либідь, 1997. 656 с.
167. Основи законодавства України про культуру. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 21. Ст. 294.
168. Павлюк С. Особливості та динаміка сучасного процесу етнічної самоідентифікації українців: до питання теорії етносу. *Слово і час*. 2002. № 6. С. 3–7.
169. Паніна Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні. *Соціологія, теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 4. С. 27–30.
170. Паризька Хартія для нової Європи. *Права людини в Україні*. 1998. Вип. 21. С. 255–267.
171. Пірен М. Етнополітика в Україні: соціально-психологічний аспект. К.: Вид-во УАДУ, 2007. 208 с.
172. Пірен М. І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні: навч. посіб. К.: Вид-во УАДУ при Президентіві України, 1999. 206 с.
173. Піскун О. Основи міграційного права: порівняльний аналіз: Навчальний посібник. К.: Леся, 1998. 360 с.

174. Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка / І. О. Кресіна, Л. І. Лойко, В. А. Явір, Д. І. Грицяк, С. В. Стоєцький. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. 155 с.
175. Політичний енциклопедичний словник / Ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін, В. П. Горбатенко. К.: Генеза, 2004. 736 с.
176. Політологія / За ред. М. Вегеша. К.: Знання, 2008. 384 с.
177. Політологія: наука про політику: підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. К.: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
178. Попеску І. Міжнародні зобов'язання України в галузі забезпечення прав національних груп. *Інформаційний збірник з міжнаціональних проблем*. 2000. № 2 (8). С. 10–15.
179. Попова І. М. Сучасна етнополітика Української держави в контексті посилення євроінтеграційних процесів. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 2. Інтернет ресурс. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2013_2/9.pdf (Дата звернення 09.12.2022)
180. Постанова Верховної Ради України « Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст. 85.
181. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упор. Ю. К. Качуренко. К.: Юрінформ, 1992. 199 с.
182. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні / І. О. Кресіна, О. Н. Кубальський, С. В. Стоєцький, О. М. Стойко, Ю. С. Шемшученко, В. А. Явір. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 104 с.
183. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. *Урядовий кур'єр*. 2002. 28 грудня.

184. Рамкова конвенція про захист національних меншин. *Бюлетень Центру інформаційної документації Ради Європи в Україні*. 1995. № 2. С. 33–42.
185. Ребкало В. А., Обушний М. І., Майборода О. М. Етнонаціональні проблеми в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи. К.: Вид-во УАДУ при Президентові України, 1996. 116 с.
186. Римаренко С. Ю. Права нації та права людини: між Сціллою та Харібдою. К.: Світогляд, 2005. 78 с.
187. Розвиток етнонаціональних відносин в Україні: стан, тенденції, перспективи / Д. В. Табачник, Г. Д. Попов, В. М. Воронін, Т. І. Пилипенко. Львів: Світ, 2007. 528 с.
188. Рукомеда Р. За принципом доміно. *День*. 2004. 8 грудня.
189. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин України (1917-2000). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 484 с.
190. Савоскул С. Суверенізація України: етнічна ідентичність українського та російського населення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 4. С. 44–60.
191. Селюшкіна Т. О. Взаємодія органів державної влади і громадських організацій як елемент системи етнополітичного менеджменту. *Нова парадигма*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 84. С. 91–100.
192. Сенюшкіна Т. О. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики). Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. 368 с.
193. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. К.: Наукова думка, 2006. 320 с.
194. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілаєва, Т. Пилипенко. К.: Фонд «Європа – XXI», 2002. 312 с.

195. Стратегія етнонаціональної політики України. *Урядовий кур'єр*. 2000. 3 серпня.
196. Стріха М. Хто затягує кримський вузол. *Самостійна Україна*. 2004. 1-7 березня.
197. Сучасна етнічна структура українського суспільства / Упоряд. О. Саган, Т. Пилипенко. К.: Світ знання, 2008. 128 с.
198. Тамм А. Є., Ріяка В. О. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі: Навчальний посібник. Х.: Видавець А. І. Щуст, 2002. 307 с.
199. Тимофєєв С. Міжетнічні конфлікти та роль держави в їх вирішенні. *Сучасна українська політика. Політики і Політологи про неї*. 2008. Вип. 13. С. 201–208.
200. Ткаченко Є. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин: Навчальний посібник. К.: ФОП Голембовська О.О., 2018. 315 с.
201. Товт М. М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). Ужгород: ІВА, 2002. 160 с.
202. Товт М. Міжнародно-правовий аспект захисту національних меншин в Україні та система контролю Ради Європи. *Право України*. 2001. № 7. С. 28–31.
203. Толерантність у поліетичному суспільстві: питання теорії і практики. К.: Фонд «Європа ХХІ», 2003. 156 с.
204. Трощинський В., Шевченко А. Пошуки згоди і миру в сімействі. *Віче*. 1997. № 10. С. 31–44.
205. Тузла: З ким маємо справу? *День*. 2003. 31 серпня.
206. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: словник-довідник / відп. Ред. Ю. І. Римаренко. К.: Вид-во УАДУ, 1997. 272 с.
207. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1996. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. 588 с.; Т. 2. 10 грудня 1917 р. 29 квітня 1918 р. 422 с.

208. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. К.: Знання, 1998. 262 с.
209. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. Чернівці: «Зелена Буковина», 2002. 487 с.
210. Хижняк Л. Роль міжнародних організацій у національній консолідації України. *Наукові праці*. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2007. Серія: «Політичні науки». Т. 69. Вип. 56. С. 68–72.
211. Червеньяк К. Т. Інституційне забезпечення державної етнонаціональної політики в Україні. *Гілея : науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 358–362.
212. Червеньяк К. Т. Національна консолідація в поліетнічних регіонах України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. Маріуполь, 2017. Вип. 20. С. 331–340.
213. Червеньяк К. Т. Причини виникнення та реалізації етнополітичних загроз у сучасній Україні. *Регіональні студії*. 2018. Вип. 14. С. 63–69.
214. Чехович С. Б. Міграційне право України: Підручник. К.: Школа, 2003. 368 с.
215. Шелест Д. С., Юрченко М. М. Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні. Одеса: «Астропринт», 1999. 204 с.
216. Шкляр Л. Вітчизняна етнополітика: уроки та перспективи. *Україна дипломатична: науковий щорічник*. К., 2006. Вип. 7. С. 69–101.
217. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). К.: Криниця, 1999. 324 с.
218. Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.]*. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 60. С. 69–78.

219. Яремчук О. А., Писаренко В. П. Національні меншини, культурна самоідентифікація та реалізм принципів толерантності у державній етнополітиці. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2207> (Дата звернення 09.12.2022)

Інформаційні ресурси

<http://www.president.gov.ua/> – Офіційне інтернет-представництво Президента України.

<http://www.rada.gov.ua/> – Офіційний портал Верховної Ради України.

<https://www.lutskrada.gov.ua/pages/official-sites> – Офіційні сайти органів державної влади України.

<http://www.mfa.gov.ua/> – Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України.

<http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/> – Офіційний сайт представництва України при Європейському Союзі.

<http://www.niss.gov.ua/> – Національний інститут стратегічних досліджень.

<http://politics.ellib.org.ua/> – Онлайн «Бібліотека: політологія»

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автономія (грецьк. – самоуправління, незалежність) – в етнічному відношенні розуміється як право самостійного управління життєво важливими проблемами свого етносу згідно із загальнодержавною конституцією або іншими правовими нормами. Автономне управління може бути надано етнічній, расовій, мовній, релігійній або територіальній спільності в межах єдиної держави. Залежно від цілей і завдань, які вирішуються за допомогою автономії, розрізняють кілька форм етнічної автономії: національно-територіальну, національно-культурну, національно-персональну.

Автономія національно-культурна – правова форма задоволення прав етнічних (національних) меншин на збереження і розвиток своєї культурної, мовної, релігійної самобутності, на утворення своїх громадських об'єднань, на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови, на розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо. Національно-культурна автономія має екстериторіальний характер.

Автономія національно-персональна – форма врахування і реалізації в державній етнополітиці прав на інтересів етнічних (національних) меншин. Це різновид національно-культурної автономії, яка була встановлена в УНР Законом про національно-персональну автономію, ухваленим Центральною Радою 9.01.1918 р.

Автономія національно-територіальна – самостійне здійснення державної влади або широке внутрішнє самоуправління в рамках єдиної держави, яке надається територіальним одиницям, що відрізняються особливостями етнічного складу населення, своєрідністю господарства, побуту, традицій тощо.

Антагонізм етнічний – суперечливий стан у міжетнічних відносинах, який характеризується напруженням у стосунках як між домінуючою

більшістю і окремими меншинами, так і між етнічними (національними) меншинами. Виникає на основі конфлікту ідеологічних, політичних, соціальних, економічних, релігійних тощо інтересів.

Антисемітизм (юдофобство, юдофобія) – одна із форм національної та релігійної нетерпимості, що виражається у ворожому ставленні до євреїв; штучно утворювана національна ненависть до них, що розпалюється на догоду та в інтересах реакційних сил в суспільстві.

Великоросійський шовінізм – різновид національного нігілізму, шовінізму, ідеологія, політика, погляди певних кіл, що дотримуються імперського чи проімперського підходу до розв'язання національних проблем, тяжкий наслідок російського царизму, що перетворив країну в «тюрму народів»; «серцевина» національної політики в часи сталінщини та стагнації.

Взаємодія міжетнічна – процес взаємодії між суб'єктами етнополітики в умовах відмінностей, властивих поліетнічним суспільствам.

Відносини міжетнічні – стосунки у поліетнічних суспільствах, що виникають між етносуб'єктами (етносами, національними (етнічними) меншинами, особами, які національно себе усвідомлюють, тощо) у конкретно-історичних умовах їх життя.

Відродження національне – процес розкриття та реалізації раніше не здійснених з тих чи інших причин потенційних можливостей етнокомпонентів поліетнічного суспільства до розвитку більш широкого, ніж раніше, задоволення їхніх потреб та запитів.

Дееетнізація – процес втрати етносом або його окремими представниками своїх етнічних рис (мови, етнічної самосвідомості, етнічної ідентифікації).

Демографія етнічна – наука, що вивчає проблеми відтворення етносів, етнічної специфіки народжуваності, смертності, сім'ї тощо. Сформувалась на початку XX ст. на стику етнографії і демографії.

Денаціоналізація – насильницьке позбавлення певного народу власної державності, внаслідок чого він втрачає політичну й економічну незалежність

(державні кордони, митницю, грошову одиницю, військо, органи безпеки, можливість здійснювати самостійне самоврядування тощо), духовно-культурний суверенітет (можливості проведення самостійної науково-освітньої політики, розвитку літератури, мистецтва).

Депортація (від лат. – вивезення) – вигнання, заслання, висилка; насильницьке переселення цілих народів, етнічних груп, їх частин або окремих представників з їхньої історичної батьківщини, етнічних територій або місць компактного проживання. Депортація є однією з крайніх форм дискримінації – політикою, практикою і засобом боротьби проти окремих народів, етнічних груп та їх представників, що визначаються «соціально й політично небезпечними».

Держава поліетнічна – держава, на території якої проживають різні етносуб'єкти (нації, етноси, субетноси, етнічні (національні) меншини тощо)

Державна етнонаціональна політика України – органічна складова внутрішньої і зовнішньої політики держави, являє собою сукупність послідовних рішень і дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування, спрямованих на задоволення соціальних, політичних та культурних потреб етнічних спільнот та окремих громадян, що належать до них, на утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності, на зміцнення загальнонаціональної єдності.

Державна ідея – це визнання невід'ємного права нації на самовизначення й пошук оптимальних форм державотворення.

Державна мова – мова, що обслуговує суспільство в офіційному спілкуванні і виступає одним із символів державного і національно-культурного суверенітету.

Державні (національні) інтереси – фундаментальні духовні цінності, у яких в інтегрованому вигляді відображаються життєво важливі прагнення та потреби особи, суспільства, держави й способи їх реалізації.

Дискримінація етнічна – обмеження, утиски або ліквідація прав певної категорії громадян за ознаками расової чи національної належності, за ознаками статі, за політичними й релігійними переконаннями тощо.

Діаспора (від грецьк. – розсіяння) – розселення значної частини представників народу (етнічних спільнот) за межами країни його походження. Діаспора утворювалась внаслідок насильницького виселення, загрози геноциду, дії ряду соціальних, політичних, економічних факторів, а в окремих випадках – під впливом кліматично-природних катаклізмів.

Егоцентризм (від лат. – я і центр) – суб'єктивно-ідеалістичний світоглядний принцип, за яким індивідуум, особистість розглядається як центр Всесвіту; вважається крайньою формою індивідуалізму й егоїзму.

Екстремізм етнічний – схильність до крайніх поглядів з питань етнічних відносин.

Еліта (від фр. – кращий, відбірний, обраний) – поняття, яким позначаються провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво в економічній, господарській, політичній, духовно-інтелектуальній, військовій тощо галузях суспільного життя.

Емігранти – громадяни, які добровільно чи вимушено виїхали зі своєї держави в іншу країну з причин політичного, економічного або релігійного характеру, маючи на меті постійне чи короткотривале проживання. Політичним емігрантам звичайно надається право притулку.

Еміграція (від лат. – виселення, переселення) – вимушене чи добровільне переміщення громадян зі своєї держави в іншу країну світу з економічних, політичних, релігійних тощо причин (безробіття або його загроза, безземелля або малоземелля, неможливість реалізувати свої професійні потреби, тягар етнічної, політичної, релігійної дискримінації, прагнення до з'єднання з сім'єю тощо). За часом еміграція поділяють на довготривалу (переміщення в іншу країну з метою постійного проживання); тимчасову (емігранти через певний час

повертаються на історичну батьківщину); сезонну (еміграція здійснюється в певну пору року або на заробітки).

Етнізація – процес формування, закріплення у людини етнокультурних ознак етносу, до якого вона належить.

Етнічна асиміляція (від лат. *assimilation* – уподібнення) – результат об'єднавчих етнічних процесів, результатом яких є певні зміни в етнічній структурі країн. Суть етнічної асиміляції полягає в тому, що групи однієї етнічної належності, контактуючи з іншим народом, та більш чисельним або розвинутим у соціально-економічному і культурному відношенні, і особливо потрапивши в середовище цього народу, сприймають його мову та культуру и поступово зливаються з ними, вважають себе представниками цього етносу.

Етнічна група – спільнота людей, споріднених або близьких за історичним походженням, етногенезом, мовою спілкування, територією проживання, рисами матеріальної і духовної культури, побутовими звичаями тощо. У політико-етнологічному аспекті статус етнічної групи визначається трьома головними параметрами: 1) частини, компоненти цього «етнічного цілого» проживають на великих географічних територіях, зберігаючи основні типологічні риси своєї етногенетичної організації; 2) не мають єдиного державного утворення, що суверенізує їхню політичну волю й забезпечує правове самовизначення; 3) далеко за межами батьківщини створили нові етнокультурні ареали. Етнічна група – один з елементів національної структури поліетнічного суспільства.

Етнічна ідеологія – сукупність теоретичних концепцій, програм, платформ тощо, у яких етнос обґрунтовує особливості власних історії, характеру, свідомості, визначає завдання, шляхи та перспективи свого етногенезу.

Етнічна картина світу – сукупність цінностей та ціннісних пізнавальних (когнітивних) орієнтацій членів певного суспільства (етнічних

спільнот) про навколишній світ (як погляд на Всесвіт), які визначають, спрямовують та структурують їх поведінку.

Етнічна меншина – самоусвідомлювана група громадян держави, яка є кількісною меншістю, членам якої притаманні спільність походження й етнокультурних характеристик, відмінних від домінуючої етнічної спільноти, непанівне становище у суспільстві, колективна воля до виживання та прагнення до рівності з більшістю населення. У міжнародному законодавстві відсутнє чітке розмежування між поняттями «етнічна меншина» і «національна меншина». Аналіз різних джерел дає підстави визначити їхню спорідненість, а не тотожність.

Етнічна міграція (від лат. *migratio* – переселення, переміщення) – переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов’язане зі зміною постійного місця проживання або з поверненням на нього.

Етнічна психологія, етнопсихологія – виявляє себе в якостях соціально-психологічних настроїв етноісторичного характеру» психокультурних укладів і норм життя етносів, народів, їхніх психоетнічних та соціопобутових орієнтацій, а також звичаїв і традицій психоспецифічної забарвленості.

Етнічна соціологія, етносоціологія – галузь, теоретико-суспільствознавчого знання, яка вивчає загальносоціологічні, закономірності та форми суспільного (соціального) життя етносів, народів як сукупних історичних суб’єктів, їхніх індивідуальних та групових представників – окремих осіб та спільностей – в конкретних, ситуативних та адекватно-феноменальних проявах.

Етнічна спільність, етноісторична спільність, етнос – стійка, стала група людей, що історично склалася як певна цілісність. За статистикою ЮНЕСКО, світ нині населяє близько 4 тис. етносів, народів, із яких лише трохи більше 800 є націями; лише 250 етносів мають держави (останні створюються, як правило, народами на стадіях нації та, їх кількість за ступенями світового політичного процесу часом дуже коливається).

Етнічна територія – місце проживання основної частини етносу, територія, де представники даного народу живуть змішано або в невеликому змішанні з іншонаціональними групами, утворюючи великі однорідні в етномовному відношенні ареали.

Етнічний «нарцисизм» – один із аспектів ставлення людини до своєї етнічної приналежності і як такий може розглядатися в контексті підвищеної етнічної ідентичності.

Етнічний конфлікт – крайня форма загострення і зіткнення національних інтересів націй, етнічних груп довкола національного питання.

Етнічний кордон – історико-політологічне та етнографічне поняття, що визначає умовні межі території розселення та проживання етнічних і етнографічних груп в національній державі.

Етнічні атрибути (від лат. – надаю наділяю) – істотна ознака, невід’ємна властивість суб’єктів і об’єктів етнонаціональних процесів. В етнічних атрибутах етносу (геральдичних знаках, печатках, прапорах тощо) у найбільш концентрованому вигляді відображаються особливості його історичного розвитку, пов’язані з творенням державності, національної свідомості етнічної культури.

Етнічні почуття – виступають як сплав історичної, екологічної, моральної свідомості окремої особи та цілих народів.

Етнічні процеси – сутнісні зміни в різноманітних компонентах етнічних спільнот, зокрема в окремих елементах духовної і матеріальної культури, у мові, соціальній структурі, самосвідомості тощо, які відбуваються в процесі історичного розвитку людства. Ці зміни обумовлюють принципові зрушення у бутті етносу як суб’єкта суспільно-політичних відносин і спричиняються рядом факторів – історичними, соціально-економічними, політичними, соціально-структурними, духовно-культурними .

Етнічність – поняття, яким визначають сукупність характерних рис матеріальної і духовної культури, які відрізняють одну етнічну групу від іншої.

Носіями етнічності є мова, психіка, культура, передусім такі компоненти культури, для яких характерні традиційність і стійкість, звичаї, обряди, народне мистецтво, релігія, норми поведінки тощо.

Етногенез (від лат. – народ і його виникнення, походження) – процес виникнення і походження стадій розвитку етнічних спільностей, пов'язаний з утворенням мови, становленням культури, формуванням самосвідомості.

Етнократія (від грецьк. – влада) – здійснення політичної влади з позицій та інтересів титульної або привілейованої нації (не обов'язково чисельно домінуючої).

Етнокультурна політика в Україні – напрям державної діяльності і складової невід'ємної частини офіційної культурної політики в Україні, спрямованої на відродження й розвиток культур етнокомпонентів українського соціуму (етнічних українців, національних меншин, кримськотатарського народу).

Етнологія (від грецьк. – етнос і поняття, вчення) – вчення, предметом якого є вивчення процесів формування і розвитку різноманітних етнічних груп, їх ідентичності, форм їх культурної самоорганізації, закономірностей їх колективної поведінки і взаємодії; вчення про етногенез (виникнення та зникнення) народів.

Етнонаціоналізм – термін використовується для захисту норм і цінностей своєї групи.

Етнонаціональне відродження – характеризує собою відродження, відбудову в новій обстановці, «повернення» до життя (реанімацію) діючих стійких цінностей та позитивних ціннісних орієнтацій етносу в його висхідному бутті.

Етніонім (від грецьк. – народ і сім'я) – назва етносу – самоназва і назва, яку дають йому інші народи.

Етнополітика – система законодавчих, організаційних та ідеологічних заходів, що здійснюються державою, партіями, громадськими організаціями,

спрямованих на задоволення потреб суб'єктів етнополітичного процесу, пов'язаних зі специфікою, їхнього етнокультурного розвитку; регулювання міжнаціональних (міжетнічних) відносин; усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів.

Етнополітичні відносини – соціально значущі зв'язки між людьми, що виникають з приводу реалізації етнічних (національних) інтересів засобами політичного впливу, найбільш вагомим з яких є державна влада.

Етнополітична ситуація в Україні – сукупність процесів, що відбивають політичну активізацію української нації та етнічних груп в Україні, а також взаємовідносини між окремими етнічними спільнотами.

Етнополітичне передбачення – складовий і обов'язковий елемент планування і здійснення національної політики.

Етнополітичний простір України – просторове розміщення на території Української держави основних центрів етнополітичної активності.

Етнополітична свідомість – різновид індивідуальної та колективної свідомості, що виникає внаслідок поширення етнічних за змістом й походженням цінностей на сферу відносин влади і управління справами суспільства.

Етнополітичний конфлікт – відмінність, зіткнення інтересів, цілей різних етносуб'єктів (етносів, націй, етнічних (національних) меншин, корінних народів, етнонаціональних організацій, об'єднань, рухів, суспільних організацій, політичних партій) між собою та з інтересами й цілями держави, її органів в етнополітичній сфері. Етнополітичний конфлікт, на відміну від міжетнічного конфлікту, характеризується більшим рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами врегулювання.

Етнополітологія, етнічна політологія – наука про сутність, характер і форми існування й розвитку етносів (націй та етнонаціональних груп), їх роль і місце в історії людської цивілізації та політичному житті суспільства, про їх взаємовідносини з державою та її органами.

Етнос – особливий вид спільності людей, яка утворилась внаслідок природного розвитку людей на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки. Ця біосоціальна спільнота формується і розвивається об’єктивним історичним шляхом (не залежить від волі окремих людей) і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. В етнічному розумінні в наукових працях замість терміна «етнос» нерідко вживається поняття народ як тотожне першому.

Етноцентризм (від грецьк. – народ і лат. – зосередження) – система поглядів, у якій життєдіяльність інших народів розглядається через призму культури, традиційних установок і ціннісних орієнтацій власного етносу (як еталону) і яка вважає «свій» етнос кращим від інших.

Етноцид – різновид національної політики, спрямованої проти конкретної національності, має на меті її повне зникнення.

Ідентифікація етнічна (від лат. – ототожнення) – ототожнення людьми одне одного і самих себе з певною етнічною спільністю, що дозволяє їм засвоювати визначальні стереотипи поведінки. Ідентифікація етнічна індивідуума з етносом відбувається на основі принципу самовизначення етнічної належності (людина належить до тієї етнічної спільноти, з якою вважає себе пов’язаною спільністю мови, культури, побуту).

Ідентичність національна – ототожнення себе індивідуумом із певною етноспільнотою чи нацією (визнання її базових цінностей, прагнення до спільних дій).

Імміграція (від лат. – вселяюся) – в’їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Інтеграція етнічна (від лат. integration – поповнення, відновлення) – одна зі сторін процесу розвитку людського суспільства, пов’язана з об’єднанням в ціле раніше різноетнічних частин та елементів.

Іредентизм – рух етноспільноти за возз'єднання власної етнічної території, що знаходиться під владою інших держав (українці в минулому, нині – курди).

Історична пам'ять – найважливіший компонент духовної сфери етнічної спільноти, що дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність історичного досвіду, передавати накопичене багатство етнічних (національних) цінностей наступним поколінням. У історичній пам'яті виділяють загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні (національні) групи) та особистісний рівні, яким відповідає колективна, групова й індивідуальна форми історичної пам'яті. Як науковій категорії історичній пам'яті притаманні такі ознаки: постійний розвиток, вибірковість, наступність, персоніфікований характер, можливість набуття парадоксальних виявів.

Історична самосвідомість – духовне надбання етносу, складова його національної самосвідомості. Охоплює як знання про події, традиції, ідеї, теорії – все те, за допомогою чого народ (етнічна спільнота) усвідомлює своє минуле (тобто історичну пам'ять), так і його ставлення до цього історичного багатства. В сукупності вони (це знання і ставлення) стають мотивацією поведінки етносу в суспільному житті. В історичній самосвідомості фактично віддзеркалена актуалізована історична пам'ять, якою керується народ на шляху свого державотворення.

Квота імміграційна – визначена кількість іммігрантів, яким дозволяється прибуття до приймаючої країни.

Комплекс малоросійства – умовний термін, що походить від слова «Малоросія» – офіційної назви України в Російській імперії – для позначення комплексу меншовартості, неповноцінності українців у порівнянні з державними націями.

Консолідація етнічна (від лат. – зміцнювати, ущільнювати) – вид об'єднувальних етнічних процесів. Розрізняють міжетнічну консолідацію (злиття кількох споріднених за мовою та культурою раніше самостійних

етносів у нове, більше за розмірами етнічне утворення) та внутрішньоетнічну консолідацію (внутрішнє згуртування етнічної спільності у ході нівелювання відмінностей між наявними у ній групами).

Корінна національність – нація або народність, яка історично склалася і проживає на даній території.

Корінний народ – поняття «корінні народи» є чітко зафіксованою міжнародно-правовою категорією, яка увійшла у практику через дві конвенції Міжнародної Організації Праці (МОП): Конвенцію (1957 р. № 107) про корінне населення та інше, що веде племінний спосіб життя, і Конвенцію (1989 р. № 169) про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних державах. Це автохтонна етнічна спільнота, етногенез якої відбувся на території в межах сучасних кордонів України, становить етнічну меншість в складі її населення і не має власного державного утворення за межами Української держави. Корінними народами в Україні є кримські татари, караїми, кримчаки.

Ксенофобія (гр. *xenos* – чужий, *phobos* – фобія, страх) – 1) нав'язливий страх перед незнайомими особами; 2) ненависть, нетерпимість до кого-небудь, чого-небудь чужого, незнайомого, незвичного.

Культура етнічна – сукупність притаманних етносу способів організації духовної, соціальної та матеріальної життєдіяльності і світосприйняття, які необхідні для збереження й розвитку етносу.

Ментальність етносу – відносно цілісна сукупність образів, уявлень, оцінок, ціннісно-сміслових утворень і «своєрідних правил життя», які є специфічним відображенням дійсності і зумовлені особливостями життєдіяльності індивіда, етносу, нації тощо в певному географічному і культурно-історичному середовищі.

Меншина в меншині – частина національної більшості, яка проживає в місцях компактного проживання національної меншини і становить меншість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Мігранти – особи, що перетинають державні або адміністративно-територіально кордони з метою зміни місця проживання.

Мова етнічна – мова, якою говорить певний етнос.

Мова рідна – мова, якою особа може найповніше висловити і передати власні думки.

Мовна політика – сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямку.

Мультикультуралізм – явище суспільного життя, яке полягає в співіснуванні у рамках одного суспільства багатьох культур. Також цим словом називають філософський світогляд і філософську теорію, які стверджують, що наявність у суспільстві багатьох культур – це природний стан суспільного життя і до нього треба ставитись відповідно. З точки зору мультикультуралізму крайністю і відхиленням від норми є намагання утвердити у суспільному житті одну єдину «загальноприйнятую» культуру, що часто буває у суспільствах тоталітарного типу.

Народ – в етнічному сенсі те саме, що й етнос.

Народність – історичний тип етносу, притаманний тому етапу його становлення, що, як правило, припадав на середньовіччя, тобто на період існування феодального суспільства.

Національна меншовартість – забуття національної ідентичності, втрата гордості за свою націю, індивідуальне ставлення до національних здобутків.

Національне виховання – цілеспрямований, систематичний, регульований виховний процес, що має на меті утвердження у свідомості нації, народу етнічної (національної), культурної, мовної єдності, своєї національної неповторності, вагомості.

Націократія – режим панування нації у власній державі.

Націоналізм (від лат. народ) – ідеологія, політика, суспільна практика; які засновуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, соціально-економічних, духовно-культурних проблем розвитку.

Націонал-сепаратизм (від лат. – окремий) – прагнення етнічних спільностей до відокремлення, відособлення у багатонаціональних (поліетнічних) державах, спрямоване на створення самостійних держав чи національно-територіальних автономій.

Національна більшість – сукупність громадян держави, які відносять себе до чисельно домінуючого етносу.

Національна держава – держава, утворена відповідною нацією в результаті здійснення нею прав на політичне самовизначення.

Національна ідеологія – сукупність ідей та уявлень щодо інтересів «своєї» нації і шляхів їх забезпечення й реалізації.

Національна ідея – уява етнospільноти про власні цінності, перспективи розвитку, поступу до омріяної мети.

Національна свідомість – різновид свідомості соціальної спільноти, групи, що ґрунтується на уявленнях про соціальні вартості, норми, визначальні для віднесення особистості до тієї чи іншої нації, тобто до спільноти національної.

Національна свідомість українців – сукупність уявлень про соціальні вартості та норми, що є визначальними для віднесення особистості до національної спільноти українців, включає в себе ознаки відмінності українського «Ми» від інших «Не ми».

Національне самовизначення – це універсальний принцип розв'язання національного питання.

Національний ідеал – сукупність уявлень про найдосконалішу модель національно-соціального устрою того чи іншого народу, яка найповніше відповідав його традиційним культурно-психологічним настановам і забезпечує його подальший розвиток.

Національність – належність людини до тієї чи іншої етнічної спільноти – нації або народності; сукупність осіб однієї національної належності.

Національно-культурні товариства – громадські добровільні об'єднання, які створюються у місцях проживання іноетнічного населення.

Нація – певна стадія соціоцивілізаційної зрілості етносу, на якій він виступає на арену політичного життя з чітко визначеними власними цілями і намірами з метою реалізації їх у політичній практиці. У вітчизняній, як і зарубіжній політології, дефініція «нація» вживається в основному у двох значеннях: як «етнонація» і як «політична нація» – співгромадянство. Перший трактує націю як суто етнічне утворення, другий – лише як політичне явище. Тобто одні вважають націю відносно незалежною й динамічною-культурною системою, живим соціальним організмом, зводячи її сутність переважно до етногенезу, інші заперечують реальність нації, пояснюючи її як «міфологічну конструкцію інтелектуалів», ототожнюючи націю з державою, а національну приналежність людини – з її громадянством. На сучасному етапі є підстави виокремити спільні характерні ознаки, що мають місце у різних трактуваннях змісту категорії «нація»: державотворча спільнота, територія, економіка, єдині юридичні права та обов'язки для усіх членів.

Об'єкти державної етнонаціональної політики – етнічні спільноти, на яких спрямована етнонаціональна політика держави, а також окремі громадяни, які до них належать. Водночас етнічні спільноти є суб'єктами у стосунках з державою, коли виступають ініціативною стороною в питанні забезпечення своїх прав і потреб.

Пам'ять етнічна – спроможність етносуб'єктів етнонаціональних процесів відтворювати власне минуле.

Побутовий шовінізм – характерні для позавиробничої сфери суспільного життя прояви ксенофобських настроїв та дій окремих осіб або груп населення коронної нації щодо національних меншин, які проживають на території країни з багатонаціональним складом населення.

Расизм – політична ідеологія та практика, згідно з якими людські раси біологічно і психічно нерівноцінні, внаслідок чого існують т. зв. «вищі раси», начебто здатні завдяки своїм кращим природним біологічним якостям досягати вершин культури і цивілізації, і «нижчі раси», які не здатні до культурного прогресу і приречені на вічне животіння.

Релігійна група – нечисельна релігійна організація, утворена для задоволення релігійних потреб; сукупність віруючих усередині релігійної спільноти, об'єднаних певним інтересом; моно-, поліконфесійні об'єднання, створені для проведення релігійних заходів.

Релігія – духовний феномен, що постає як форма самовизначення людини у світі, виражає її віру в надприродне начало – джерело буття всього існуючого, є засобом спілкування з ним, входження в його світ, причетності до нього.

Репатріанти – 1) особи, які належать до тих автохтонних етнічних спільнот, що в минулому були депортовані з території України і виявили бажання повернутися до неї. До репатріантів відноситься частина українців, що зазнала масової депортації, кримські татари, німці, а також болгари, вірмени, греки Криму; 2) особи, які в минулому постійно проживали в Україні і тепер повертаються до неї.

Русинізація – етнічно-політизований рух, який намагається створити штучну автономну республіку Підкарпатська Русь на терені сучасної Закарпатської області і Пряшівського району Словаччини. Іншими словами – намагання відокремитись від України з її складними соціально-політичними і економічними умовами.

Русифікація – сукупність дій, умов та заходів в національних неросійськомовних республіках або в окремих регіонах Російської Федерації щодо звуження чи відсторонення на другорядне місце вживання рідної мови, користування здобутками національної культури, вивчення своєї історії та ін. великими й малими компактно розселеними етносами і піднесення на передній план знання російської мови, культури, історії.

Сіонізм (від слова Сіон – гора в Єрусалимі, де в давнину розташовувалися храм та резиденція ізраїльських царів) – рух за повернення євреїв на історичну батьківщину – у Палестину – і створення там своєї національної держави.

Свобода віросповідання – законодавчо гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації.

Свобода релігії – правові, суспільно-політичні, економічні можливості й гарантії для вільного самовизначення та самореалізації особистості, незалежного функціонування релігійних організацій та їх інститутів.

Свобода совісті – право громадян сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культи або дотримуватися атеїстичного світогляду.

Свобода церкви – соціально-правові гарантії вільного функціонування церкви, релігійних громад та інших об'єднань віруючих.

Совість – здатність особистості формулювати свої моральні обов'язки, вимагати від себе їх повного виконання, здійснювати моральний самоконтроль і самооцінку своїх думок і вчинків.

Суб'єкт етнополітики – соціальна або етнічна група, інше об'єднання людей, яке відстоює власні цілі шляхом політичного впливу на певні етнонаціональні спільності та відносини, що складаються між ними.

Субетнос (лат. – народ) – локальна внутріетнічна група – частина етносу, яка виділяється своїми господарськими, побутовими, культурними (у тому числі діалектними особливостями мови), іншими специфічними рисами. Субетнос володіє елементами спільної етнічної самосвідомості й має внутріетнічну самоназву – мікро етнонім. Субетноси становлять головну етноутворюючу одиницю, які шляхом неантагоністичного суперництва роблять

внутрішню структуру етносу найбільш гнучкою, не порушуючи етнічної єдності, особливо необхідну на такій стадії етногенезу, як його зародження.

Суверенітет (від фр. – незалежність) – політична незалежність і самостійність держави, яка: 1) спроможна з урахуванням зовнішніх зобов'язань вирішувати і регулювати власні проблеми внутрішньополітичного життя; 2) дозволяє проводити відповідно до своїх національних інтересів зовнішню політику; 3) добровільно входить у різноманітного роду стратегічні союзи з іншими країнами для забезпечення власної національної безпеки.

Титульний етнос – термін, яким означають народ (в етнічному розумінні), що дав найменування тому чи іншому національно-державному утворенню (українці – Україні, болгари – Болгарії, поляки – Польщі).

Толерантність етнічна (від лат. – терплячий) – терпимість до чужих думок і вірувань; специфічна ознака національного характеру, яка виражається у терпимості до будь-яких проявів іноетнічного менталітету.

Українізація – політика й практика відродження української мови і культури, тобто дерусифікації чи деполонізації тощо.

Українська діаспора – чисельні етнічні групи закордонних українців, які є громадянами інших держав або особами без громадянства, мають українське етнічне походження або є походженням з України.

Церква – релігійна організація зі складною, суворо централізованою та ієрархізованою системою взаємодії священнослужителів і віруючих.

Шовінізм – походить від імені наполеонівського французького солдата по імені Шовін, який був фанатичним прихильником завойовницької, загарбницької політики Наполеона-Бонапарта. Отже, поняття «шовінізм» – це неодмінний атрибут імперіалізму, учаділої ідеології завойовників і пануючих над іншими, поневоленими народами.

Навчальне видання
Методичні рекомендації до курсу
«Етнополітика в незалежній Україні»
для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)

Автор:
Гончарова Ольга Сергіївна

Відповідальний за випуск:
Мартінова І. С. – кандидат історичних наук, доцент,
зав. кафедрою історії України

Комп'ютерна верстка:
Гончарова О.С.

Підписано до друку _____ 2023 р. Електронне видання.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 10.4